

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETNIK 40

ŠT. 2

LETO 1992

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Sernoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, Maja Žvanut (glavna urednica) – Opremil: Roman Hribar – Prevodi: Katja Žvanut – Bibliografska obdelava: Anja Dular – Uredništvo: Narodni muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana (tel. 061/218886) – Uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana – Sofinansirata: Republiški sekretariat za znanstveno raziskovanje in tehnologijo in Republiški sekretariat za kulturo – Tisk: Roman Hribar

UDK 949.712(-2)(05)
UDC

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XL
1992

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS šte. 415-4/92 z dne 5.3.1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5 % po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

KAZALO CONTENTS

ČLANKI IN RAZPRAVE ARTICLES AND TREATISES

Branko Reisp: Zastava kranjskega plemiškega poziva iz bitke pri Sisku leta 1593 83
The Flag of the Call-up of the Carniolan Nobility in the Battle at Sisak in 1593

Maja Lozar Štamcar: Shrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem 88
The Storage Furniture in the Noblemen's Legacy Inventories of the 17th and 18th Century in Slovenia

Damijana Fortunat: Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani 98
The Slovene General Women's Association in Ljubljana

Božo Benedik: Razvoj turizma na Bledu po drugi svetovni vojni 106
The Development of the Tourism at Bled after the World War II

ZAPISKI IN GRADIVO NOTES AND MATERIALS

Darko Knez: Božja pot na Dobrovi pri Ljubljani – Marija v leščevju 114
The Pilgrimage to Dobrova near Ljubljana

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV NOTES ON THE ACTIVITY OF OUR INSTITUTES AND ASSOCIATIONS

Verena Štekar Vidic: Razstava Iz zgodovine osnovne šole v Radovljici 117
The Exhibition about the History of the Primary School in Radovljica

IZ DELA ŠOLSKIH KROŽKOV THE WORK OF THE SCHOOL CIRCLES

Razgovor z avtorjem knjige Plavi križ dr. Vasjem Klavoro (*Neda Perko, profesorica zgodovine na gimnaziji v Novi Gorici*) 120

NOVE PUBLIKACIJE NEW PUBLICATIONS

Ivanka Tadina, Ignacij Knoblehar, 1819-1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odličen apostol črnih, Ljubljana 1991 (*Bogdan Kolar*) 123

Jože Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1991 (*Maja Žvanut*) 124

Postrešček, kje si? Sto let dela in življenja ljubljanskih postreščkov, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992 (*Boris Rozman*) 125

ČLANKI IN RAZPRAVE

ZASTAVA KRANJSKEGA PLEMIŠKEGA POZIVA IZ BITKE PRI SISKU LETA 1593

BRANKO REISP

Štiristo let bo preteklo od pomembne, za Hrvaško in Slovenijo celo najpomembnejše zmage nad Turki pri Sisku. Leta 1593 je bojeviti bosanski beglerbeg Hasan paša Predojević po dveh letih sistematičnih vojaških operacij (leta 1592 je zgradil trdnjavo Petrinja in zavzel Bihać) pripravil vse potrebno za glavni napad na Sisak, ki je bil poleg Karlovca in Zagreba še edini branik ostankov Hrvaške in slovenskih dežel. Dne 15. junija se je z okoli 12.000 vojaki utaboril na desnem bregu reke Kolpe in začel oblegati Sisak, ki ga je pod poveljstvom dveh kanonikov zagrebskega kapitlja branilo okoli 800 ljudi. Zbrana krščanska vojska, to je banske čete, enote hrvaškega in kranjskega fevdalnega poziva, cesarska vojska in oddelki iz Vojne krajine, je štela skupaj približno 5000 mož. Prihajajočim enotam je Hasan paša postavil nasproti glavnino svoje vojske, okoli 10.000 mož, ki so prešli čez most na levi breg Kolpe. Dne 22. junija okoli poldne se je začel spopad. V bitki, ki je trajala približno eno uro, je številčno šibkejša avstrijsko-hrvaška vojska, predvsem zaradi modernejšee oborožitve z osebnim strelnim orožjem, premagala vsaj dvakrat večjo turško vojsko. Padlo je 8000 mož, tudi poveljnik Hasan paša, štiri sandžakbegi in veliko bosansko-hercegovskih begov in spahij. Avstrijsko-hrvaške izgube so bile neznatne, le 40 do 50 mož. Med vojnim plenom so bile vojaške zastave, nekaj velikih in več manjših topov, ladje in oba vojaška tabora na bregovih Kolpe.

Odmev te zmage je bil v vsej Evropi izreden. Vsi so nekako podzavestno čutili, da se s tem začenja nova doba, ki jo zaznamuje propadanje turške vojaške moči, bosanski Turki posebej pa so spoznali, da je s tem konec njihovega prodiranja proti zahodu. Turški odgovor na hudi poraz, ki so ga pretrpeli pod Siskom, je bila tako imenovana »dolga vojna« (1593-1606). Čeprav je na začetku te avstrijsko-turške vojne novemu bosanskemu beglerbegu Mustafa paši s pomočjo drugih turških enot uspelo za krajši čas v teku vojaških operacij Sisak celo zasesti, pa je bil pozneje sklenjeni mir ob reki Žitvi (Zsitva-Torok) za Turke neugoden. Zaradi notranje krize, ki jo je doživljalo turško cesarstvo, zaradi krepitve centralne oblasti v habsburških deželah, razvoja gospodarstva in tehnike na zahodu, je Habsburžanom na začetku 17. stoletja uspelo

ustvariti proti Turčiji ravnotežje sil. S tem je bila od naših krajev odvrnjena neposredna turška nevarnost in prenehali so tudi skoraj dvesto let trajajoči turški vdori, zaradi katerih je preteklo toliko naše krvi in bilo uničenih toliko gmotnih dobrin. Na Hrvaškem pa so prebrodili najhujše obdobje boja za obstanak, še več, pojavila se je že misel na osvoboditev izgubljenih krajev. Končali so se težki, toda junaški in skoraj legendarni časi, ki so se vtisnili v spomin slovenskega naroda z vso močjo in za dolga stoletja. Slovenske dežele so se obranile pritiska z jugovzhoda in ohranile stik s civilizacijo in kulturo zahodne Evrope.

Čeprav so imeli poveljniki drugih enot (Andrej Auersperg-Turjaški, Ruprecht Eggenberg, ban Tomaž Erdödy) v bitki odločilnejšo vlogo, je slovenska ljudska Pesem od Ravbarja s pesniško svobodo napravila za glavne junake teh dogodkov poveljnika kranjskih čet Adama Rauberja in »Kranjce«, kar značilno kaže na slovenski vojaški ponos, ki je bil za tiste čase razumljivo kranjsko pokrajinsko obarvan, saj so v drugih vojaških formacijah prevladovali Hrvatje in Nemci. V 2. polovici 19. stoletja, s krepitvijo slovenske nacionalne zavesti, pa je veljala bitka pri Sisku sploh za slovensko in hrvaško zmago in za povračilo po turških vpadih povzročene trpljenja. Zato omenjeni dogodki niso spodbudili le ljudske pesniške ustvarjalnosti, ampak tudi umetniško ustvarjalnost še v nedavnem in današnjem času, že takrat razne literarne stvaritve in kasneje znanstvene obravnave. Bibliografija del o tem dogodku je obsežna.¹

V nadaljevanju bom opozoril na redke danes znane in ohranjene predmete-muzealije, neposredno povezane z bitko pri Sisku, na mašni plašč, izdelan iz ogrinjala Hasana paše, na poslikani bronasti relief bitke pri Sisku, in posebej na zastavo kranjske plemiške konjenice iz bitke pri Sisku. Mašni plašč in bronasti relief bitke sta bila v literaturi razmeroma pogosto omenjena, zastava pa že dolgo ni bila v evidenci, oziroma na ta način prihaja iz poza-be.

O Hasanovem plašču posnemam po članku Viktorja Steske v Kroniki slovenskih mest iz leta 1937, da je dal ljubljanski škof Tomaž Hren po bitki pri Sisku iz plašča premaganega Hasana paše napraviti kazulo (mašni plašč) in dva levita, to je dve levitski obleki, imeno-

vani dalmatika (liturgično oblačilo diakonov) za mašo v ljubljanski stolnici dne 22. junija na god sv. Ahaca, ki so ga začeli takrat slovesno praznovati. Leta 1655 so premajhni plašč (kazulo) povečali z blagom obeh dalmatik. Kakor je razvidno iz latinskega vpisa na pergamentnem lističu na podlogi plašča, so takrat namreč po dolgoletni uporabi plašč prekrojili v sedanjo obliko.² Potem so s tem plaščem maševali vsako leto 22. junija. Toda že v 2. letnem poročilu Deželnega muzeja v vojvodini Kranjski iz leta 1839 je zapisano, da se sicer mašni plašč hrani v ljubljanski stolnici, že nekaj časa pa ga 22. junija ni videti, ker je proslavljanje obletnice po francoski invaziji prešlo v pozabo in se je slovesnost svetega mučenca in deželnega zavetnika Ahaca umaknila prazniku drugega svetnika, ki je bil oglejski škof,³ medtem ko Viktor Steska trdi, da so s tem plaščem maševali do leta 1909, potem pa ne več, ker so začeli častiti na ta dan sv. Pavlina.⁴ (Danes je ta dan praznik sv. Pavlina iz Nole, praznik oglejskega škofa oziroma patriarha, prav tako sv. Pavlina, je 11. januarja.)

Še največ razhajanj v strokovni literaturi je glede števila in nekaterih nahajališč mašnega plašča. Že leta 1818 trdi Henrik Costa v dunajskem časopisu *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, da se mašni ornatu napravljeni iz šotora (!) padlega Hasana paše uporabljajo za slovesne pobožnosti v Ribnici, na Turjaku (Ausersberg!) in v Ljubljani v stolnici in frančiškanski cerkvi.⁵ V 2. letnem poročilu Deželnega muzeja v vojvodini Kranjski sta navedena poleg plašča v stolnici še dva druga, na Turjaku in v podružnični cerkvi sv. Ahaca na Gori.⁶ Karel Prenner govori v svojem spisu *Der Tag bei Sissek* v časopisu *Carniola* leta 1838, da obnavlja vedno bolj izginjajoči spomin na to sijajno zmago maša v ljubljanski stolnici, ki se bere v ornatu, narejenem iz zastave (*die Leibfahne*) Hasana paše, in slavnost v nedeljo po 22. juniju na Gori sv. Ahaca pri Turjaku.⁷ Res pa je, da je v istem časopisu leta 1842 pisec drobnega prispevka popravil Prennerja. Ne gre za zastavo, ampak za plašč, latinsko »*paludamentum*«, ki ga nosijo vojaški poveljniki. Vendar so po njegovem iz tega plašča napravili še dvoje mašnih oblačil, eno za Dunaj, drugo za cerkev sv. Ahaca pri Turjaku. Kje se hrani prvi, mu ni znano, zadnji pa je, shranjenen na vlažnem kraju, kolikor je slišal, toliko kot propadel.⁸ Peter Radics še piše v svoji študiji o bitki pri Sisku iz leta 1861 o plaščih, ki se, kakor bi ga razumeli, rabita ob slovesnosti v ljubljanski stolnici in v cerki sv. Ahaca pri Turjaku. Omenja kazulo in štolo.⁹ Oboje, namreč kazulo in štolo, navaja v svoji zgodovini Kranjske leta 1875 tudi Avgust Dimitz.¹⁰ Nekaj podatkov o plašču iz ljubljanske stolnice in štiri slike je ob tristoletnici bitke objavil v časopisu

Dom in svet urednik Frančišek Lampe.¹¹ Blago je svilnati brokat kardinalsko rdeče barve z zlatimi nitkami in vtkanim vzorcem granatnega jabolka v nekdanj modrih, rumenih in zelenih tonih. Je orientalskega ali italijanskega izvora. Okoli leta 1900 se je Viktor Steska sam prepričal, da mašni plašč v zakristiji cerkve sv. Ahaca pri Turjaku, ki naj bi bil po tradiciji narejen iz Hasanovega plašča, ni podoben tistemu v ljubljanski stolnici.¹² Sicer pa se odslej v literaturi omenja le plašč v ljubljanski stolnici in drugih najbrž ni bilo, saj jih poročevalci nikoli jasno ne omenjajo, ampak le splošno. Mašni plašč in manipel (štola ni navedena) je stolni župni urad 17. junija 1931 oddal v hrambo Narodnemu muzeju v Ljubljani, kjer sta predmeta še danes.¹³ Slika je v kulturnozgodovinskem delu Vodnika po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani iz leta 1931 in v članku Viktorja Steske.¹⁴ Na koncu lahko zapišemo še, da je Hasanov plašč prišel v ljubljansko stolnico verjetno s posredovanjem ali kot dar enega glavnih poveljnikov in zmagovalcev v bitki, Andreja Auersperga-Turjaškega.

Spomin na bitko pri Sisku ohranjajo poleg slovesnih praznovanj 22. junija, pesmi in opisov tudi razne upodobitve. Verjetno najstarejši je bakrorez Oktavijana Lanellija, omenjen v deželnih protokolih ali sejhnih zapiskih že 24. septembra 1593.¹⁵ Vrsto starejših upodobitev navaja v knjižici z naslovom *Pokus bibliografije povjesti pobjede kod Siska* njen avtor Mirko Breyer. Bibliografija vsebuje 100 enot, v katerih je pisano o bitki in je bila tiskana v Križevcih leta 1893 v 75 primerkih.¹⁶ Med upodobitve sodi tudi naslednji predmet naše obravnave, bronasti relief bitke pri Sisku. Zgodovina predmeta je precej zamotana. Za časa Janeza Vajkarda Valvasorja sta bili dve veliki tabli na ogled v Ljubljani, ena v stolnici, druga v deželnem dvorcu. Valvasor je bitko posnel za veliki bakrorez v *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*.¹⁷ Velika oljna slika bitke pri Sisku na tanjenem bakru je pod številko 65 vpisana v nadaljevanju seznama za muzej pridobljenih darov, ki ga je objavljial kuratorij kranjskega deželnega muzeja v *Illyrisches Blatt* leta 1838. Izročila jo je licejska knjižnica z dovoljnejem deželnega gubernija z dne 24. februarja 1838.¹⁸ V 2. letnem poročilu Deželnega muzeja v vojvodini Kranjski iz navedenega leta je še podrobneje pojasnjeno, da je bil ta odlični dar prvotno last kranjskih deželnih stanov in v času tuje (francoske) oblasti shranjen v tukajšnji licejski knjižnici. V poročilu je rečeno tudi, da je slika toliko bolj dragocena, kolikor bolj vse, kar spominja na velika junaška dejanja naših prednikov, izginja v menjavah časa v pozabo.¹⁹ Kasneje, leta 1861, piše Peter Radics drugače. Tabla naj bi bila po podrtju prvotne stolnice leta 1701 prenešana v današnjo Semeniško knjižnico in od tam

v »Nationalmuseum«. ²⁰ Po Radicsu so podatke prevzeli še drugi avtorji. ²¹

Dodatne zaplete povzročata kronogram na plošči SANCTVS ACHATIVS ANDREAM AB AVERSPERG IN ISTA FVRIOSA PVGNA PERSTITIT ANNO 1593, ki da letnico 1731. Iz tega dejstva je izhajal Alfonz Müller, ko je v muzejskem glasilu Argo leta 1893 o plošči podrobno razpravljal. Skušal je ugotoviti njenega izdelovalca. Med štirimi leta 1731 v Ljubljani delujočimi pasarskimi mojstri se mu je zdel najverjetnejši avtor slike v poklicu po odmeri davka sodeč najuspešnejši Ferdinand Gemeindler. ²² Od tod se v današnjem času navaja z vprašanjem kot avtor leta 1731 izdelane slike z nekoliko spremenjenim priimkom Ferdinand Gemeinder (!) ²³ Problemi nastanka in avtorstva z Müllerjevo razpravo niso bili v celoti rešeni, na kar so opozarjali v kasnejših zapisih. ²⁴ Tudi so domnevali, da je bila plošča, ki se hrani v muzeju, leta 1731 le predelana in vnovič preslikana ali, da je ploščo naročil škof Hren pri slikarju Matiji Planerju (Planner, Plainer) za 200 goldinarjev, kakor je zapisal Peter Radics v Letopisu Matice slovenske leta 1878, toda svoje trditve ni z ničemer dokumentiral. ²⁵ Avgust Dimitz je povezal nastanek plošče z delom Oktavijana Lanellija. ²⁶ Do danes ni pojasnjeno, kje pravzaprav sta tabli, ki ju je videl Valvasor oziroma katera od obeh se je ohranila, seveda če predpostavljamo, da je muzejska tabla le predelava starejše in ni nastala šele leta 1731. V tem primeru bi podatki muzejskega kuratorija, po katerih je bila plošča izročena muzeju z dovoljenjem gubernija, govorili bolj za to, da gre za ploščo, ki je bila v lasti deželnih stanov, torej v deželnem dvorcu. Vendar bi se vprašanja dala bolj pojasniti le z izsleditvijo morebitnih novih virov.

Po zgraditvi in odprtju današnje muzejske stavbe leta 1888 je bila plošča postavljena na ogled v VII. dvorani. ²⁷ Zanimivo je tudi, da je prav leta 1731 nastala nova slika bitke pri Sisku na sedaj odstranjenem gradu Križ pri Kamniku. Podpisana je bila z: Josephus G. Mayr pinxit 1731. ²⁸ Obstajati pa je morala tudi kopija na platno, ki jo je okoli leta 1863 napravil slikar Pavel Künl, kar izvemo iz članka Ludvika Ißleiba v časopisu Blätter aus Krain in iz separatnega odtisa, kjer pisec podrobneje govori tudi o vsebini slike. ²⁹ Plošča je bila pogosto reproducirana, npr. v Radicsevi študiji Die Schlacht bei Sissek leta 1861, v vrsti spominskih objav ob tristoletnici bitke, barvno v Enciklopediji Slovenije in še drugod. ³⁰

Na plošči so predstavljeni trije sicer vsebinsko povezani, vendar časovno in krajevno ločeni dogodki: bitka 22. junija v prvem planu, desno spodaj triumfalni vhod Andreja Auersperga v Karlovac 28. junija in desno zgoraj obleganje trdnjave Petrinja naslednjega leta.

Na zgornjem robu slike so upodobljeni zapovrstjo od leve proti desni sv. Ahac, sv. Janez Krstnik, trije angeli, Kristus v gloriji in sv. Lovrenc. Na plošči spodaj desno je tudi omenjeni napis s kronogramom, ki s svojim besedilom, tako kot Hasanov plašč, zaradi znane dogajanja po bitki, ponovno nakazuje neko zvezo predmeta s Turjačani.

Tretji predmet, ki je v neposredni zvezi z bitko pri Sisku, je zastava ali prapor kranjske plemiške konjenice, ki se v literaturi eksplicitno omenja le enkrat. Tudi je v seznamih za muzej pridobljenih predmetov ni bilo mogoče ugotoviti. Pač pa med muzejskimi predmeti najdemo zastavo ali prapor kranjskega viteštva iz leta 1621. Zastava je iz češnjavordečega svilenega blaga z zlatimi plamenčki, na eni strani je Kristus na križu in napis »1621 Duce crucifixo Deo«, na drugi kranjski grb z napisom »Für das Vaterland« in spodaj »erit altera merces«. Muzeju naj bi jo posredoval, kakor je razvidno iz Dežmanovega vodnika po muzeju iz leta 1888, grof Otto Barbo. Takrat je bila zastava razstavljena v VII. dvorani ob bakreni tabli s prikazom bitke pri Sisku. Med vezeninami in izdelki raznih obrti je kratko omenjena tudi v Vodniku po zbirkah Narodnega muzeja leta 1931. ³¹ Zastava je omenjena še pri opisu pristrčne otroške prireditve (inicijativa zanjo je dal učitelj Ivan Belè) ob tristoletnici zmage, ki so jo pripravili učenci ljubljanskih ljudskih šol 22. junija 1893 z mašo, sprevedom šolarjev, dopoldansko šolsko slovesnostjo s petjem, deklamacijami in popoldanskim sprevedom v vojščake napravljenih otrok po mestu in veselico z igrami in pogostitvijo v Spodnji Šiški na travnikih pod takratnim Kozlerjevim Cekinovim gradom. Prireditve se je udeležilo nad 10.000 ljudi. Tu je bil med drugim »slavnostni šotor, nad katerim je vihrala zastava posneta po krščanski zastavi iz turških bojev, ki se nahaja v ljubljanskem muzeju«. ³² Torej po zastavi iz leta 1621.

V več opisih bitke pri Sisku, med njimi že v Valvasorjevi Die Ehre deß Hertzogthums Crain, je navedeno, da sta v odločilnem trenutku bitke poveljnika (stotnika) arkebuzirjev grof Štefan Blagay in Jakob Pranck s svojima enotama zastavila prehod čez most na Kolpi. S tem sta preprečila Turkom kolikor toliko urenjen umik in povzročila popoln poraz nasprotnika. Zaradi omenjenega dogodka se zdi, je priča tega prelomnega dne, rumena zastava kranjske plemiške konjenice iz te bitke, ostala v rokah rodbine Blagay, kajti grof Ignac Ursini Blagay, lastnik gradu Boštanj (Weissenstein), je po prednikih podedovalo zastavo, kakor piše Karel Prenner v časopisu Carniolia leta 1838, poklonil domovinskemu muzeju. Postavljena je bila v prvi dvorani poleg upodobitve pokojnega cesarja Franca I. ³³ Šele leta 1937, po 100 letih, jo ponovno omenja v prispevku o Hasanovem plašču v Kroniki slo-

venskih mest Viktor Steska in sicer takole: »V Narodnem muzeju v Ljubljani je bila (podčrtal B. R.) shranjena rumena zastava, ki jo je daroval grof Ignacij Blagaj v spomin, da je njegov prednik Štefan Blagaj z Jakobom Prankom zastavil most čez Kolpo, da Turki niso mogli čez reko.«³⁴ Iz omembe se vidi, da je podatke črpal iz Prennerjevega članka. Zastava torej ni ostala v muzeju, lastnik jo je moral leta 1838 očitno le posoditi, nato 150 let ni bila v evidenci.

Pred nedavnim pa mi je sedaj pokojni baron dr. Franc Lazarini prinesel sodobne fotografije te zastave z željo, da jih z nekaterimi podatki objavim, kar je storjeno s pričujočo obravnavo. Zastava je namreč ostala na gradu Boštanj, najprej v lasti rodbine Blagaj in po prehodu gradu v last Lazarinijev, v tej rodbini. Fotografije so iz septembra 1987. Z zastavo slikani baron Ludwig Lazarini-Zobelsperg je Boštanj med drugo svetovno vojno zapustil in se preselil v Zwettl na Spodnjem Avstrijskem, kjer zastavo hranijo še danes.

Zastava je temno rumene barve, podobne barve so plamenčki, Kristus na križu in kranjski grb na drugi strani sta v rjavih tonih, čezprsna zapona ali polmesečni orlov pas je rdeče šahiran, rdeč je tudi orlov jezik. Za mere zastave dajejo nekaj opore razmerja osebe in predmetov na fotografiji, ohranjenost pa ni najboljša. Take zastave s križem so dobre vidne na Valvasorjevem bakrorezu v Die Ehre deß Hertzogthums Crain, poreklo zastave dokumentirata tudi na drogu pritrjena lističa z

natipkanim besedilom, katerih izvorni zapis je izgubljen. Besedilo na listkih je naslednje:

1. Die Schlacht bei Sissek 22. VI. 1593 von Karl Brenner (prav Prenner, op. B. R.). Bild der Schlacht in der Domkirche in Laibach, Museum in Laibach und schloß Kreuz in Oberkrain. Valvasor XV. 526, 527 und 534.

2. Krainer Reiter-Fahne, des 1598 bei Karlstadt gefallenen Stephan Ursini Graf Blagay, der mit Jakob Prankh, beide Arquebübier-hauptleute am 22. VI. 1593 i.d. Schlacht bei Sissek den zurückflutenden Türken die Brücke über die Kulpa Abschnitten u. sie in den Fluß trieben.

Čelada na belo pogrnjeni mizici na levi strani fotografije ne sodi k zastavi, pač pa je v zvezi z rodbino Blagay. Tudi o njej je ohranjen listek s podatkom, to pot rokopisom: Dieser Helm stammt aus dem 1840 geöffneten Grabe des 1576 verstorbenen u. in der Pfarrkirche in Gottschee beerdigten Besitzer der Pfandherrschaft Gottschee Franz Ursini Graf von Blagay.

Nazadnje bi samo omenili tudi podatek v zapuščinskem inventarju po škofu Tomažu Hrenu z dne 18. februarja 1630. Škof je hranil v dvorcu v Ljubljani v spodnjem delu omare, kakor je zapisano, bakren, pozlačen, pološčen (geschmölzte) »busigan«, ki je izhajal od Hasana paše in so ga podarili gospodje Turjaški. Omemba tega za zdaj sicer nedoločenega predmeta iz skupine, ki je v zvezi z bitko pri Sisku, v tem primeru še bolj jasno kot pri prejšnjih izpričuje turjaški izvor.³⁵

Tu obravnavani predmeti, mašni plašč iz ogrinjala Hasana paše, bronasti relief bitke pri Sisku in zastava kranjskega plemiškega poziva iz bitke pri Sisku leta 1593, so za slovensko zgodovino zaradi pomena dogodka, s katerim so povezani, izjemno dragoceni in tudi časovno zelo zgodnji predmetni viri.

OPOMBE

1. Navajam le dve tehtnejši razpravi: Anton Koblar, boji na Krajinah in zmaga pri Sisku pred 300 let, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana) 3, 1893, str. 81 sl.; Petar Tomac, Bitka kod Siska (22 juna 1593), *vojni istoriski glasnik* (Beograd) 8, 1957, št. 5, str. 59 sl. — 2. Viktor Steska, Plašč Hasana paše; *Kronika slovenskih mest* (Ljubljana) 4, 1937, str. 222. — 3. Landes-Museum im Hertzogthume Krain. Zweiter Jahresbericht 1838. Laibach 1839, str. 22. — 4. Gl. op. 2. — 5. (Heinrich) Costa, Die Äpfel-Kanonade auf der Türkenschanze von Laibach am Ostermantage, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (Wien) 1818, str. 268. — 6. Gl. op. 3. — 7. Carl Prenner, Der Tag bei Sissek, *Carniolia* (Laibach) 1, 1838, str. 87. — 8. Drei merkwürdige Meßgewänder, *Carniolia* (Laibach) 5, 1842, str. 92. — 9. Peter Radics, Die Schlacht bei Sissek 22. Juni 1593 am Festtage des heil. Achatius. Laibach 1861, str. 6. — 10. August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten zeit bis auf das Jahr 1813*, III. Laibach 1875, str. 248. — 11. Dr. Fr. L. (Frančišek Lampe), Spominki z bojišča pri Sisku, *Dom in svet* (Ljubljana) 6, 1893, str. 334. — Gl. op. 2. — 13. Narodni muzej Ljubljana, inv. št. 14585, muzejski akt št. 523/1931. — 14. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. *Kulturnozgodovinski del*. Ljubljana 1931, str. 148; gl. tudi op. 2, str. 221. — 15. Arhiv R Slovenije, Ljubljana, Deželni stanovi za Kranjsko, sejni zapisniki (Landtagsprotocol) 6, 1591-1595, list 547, (Stan. I., fasc. 880). — 16. Mirko Breyer, *Pokus bibliografije povjesti pobjede kod Siska 22. lipnja 1593. i obsada tvrđje Sisačke po Hasan paši Bosanskom u god. 1591 i 1592*. Križev-

ci 1893. — 17. Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach-Nürnberg 1689, XV, str. 534/535. — 18. *Illyrisches Blatt* (Laibach) 1838, str. 72. — Gl. op. 3, str. 21. — 20. Gl. op. 9, str. 7. — 21. Ivan Steklasa, *Andrej Turjaški, Letopis Matice slovenske za leto 1890*. Ljubljana 1890, str. 48; Josip Gruden, *Slavni dan Slovencev pri Sisku, Dom in svet* (Ljubljana) 6, 1893, str. 279. — 22. Alfons Müllner, *Das in Kupfer getriebene Bild der Schlacht von Sissek im Laibacher Museum*, *Argo* (Laibach) 2, 1893, kol. 107 sl., 135 sl. — V davčnih urbarjih mesta Ljubljane je ime zapisano v obliki Gemaindler: *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mesto Ljubljana, mestne davčne knjige* (*Steuer Urbarium . . .*), Cod. XVII, št. knjige 109-117, za leta 1728-1736. — 23. *Argo* (Ljubljana) 10, 1971, str. 138; *Enciklopedija Slovenije*, 1. Ljubljana 1987, str. 278. — 24. Gl. op. 11, str. 332, 373; (Anton Koblar), *Naša podoba, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana) 3, 1893, str. 120; Janko Barlè, *Še jedno poročilo o zmagi pri Sisku l. 1593, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (Ljubljana) 4, 1894, str. 202. — 25. Peter Radics, *Tomaž Chrön, pesnik, mecen umetelnosti in podpornik vednosti, Letopis Matice slovenske za leto 1878*, III. in IV. del. Ljubljana 1878, str. 27. — 26. Gl. op. 10. — 27. Karl Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. Laibach 1888, str. 166. — 28. Gl. op. 22, kol. 111. — 29. L. I. (Ludwig Ißleib), *Die Schlacht bei Sissek, Blätter aus Krain* (Laibach) 7, 1863, str. 42 sl.; separatni odtis, brez letnice, *Knjižnica Narodnega muzeja sign. 2657*. — 30. Peter Radics, *Die Schlacht bei Sissek*. Laibach 1861; *Dom in svet* (Ljubljana) 6, 1893, str. 280; Anton Koblar, *Zmaga pri Sisku dne 22. junija 1593*. Ljubljana 1893; Peter Radics, *Zur Siegesfeier der Schlacht bei Sissek am 22. Juni 1593*. Laibach 1893; *Enciklopedija Slovenije*, 1. Ljubljana 1987, str. 278. — 31. Gl. op. 27 in op. 14, str. 158. — 32. *Letno poročilo I. mestne petrazredne deške ljudske šole in obrtne pripravljalne šole v Ljubljani*. Ljubljana 1893, str. IX; gl. op. 11, str. 375. — 33. Gl. op. 7. — 34. Gl. op. 2, str. 221. — 35. *Nadžkofijski arhiv Ljubljana, Spisi*, fasc. 21/9. Podatek je posredovala Maja Zvanut.

**SHRAMBNO POHIŠTVO V
PLEMIŠKIH ZAPUŠČINSKIH
INVENTARJIH 17. IN 18.
STOLETJA NA SLOVENSKEM**
MAJA LOZAR ŠTAMCAR

Posestni in zapuščinski inventarji mestnih hiš, palač in gradov sodijo med nepogrešljive vire za preučevanje zgodovine pohištva kot dela stanovanjske kulture. Iz njih je mogoče razbrati količino posameznih tipov pohištva v določenem obdobju, njihovo razporeditev v prostorih in iz sicer skopih opisov vsaj fragmentarno njihov izgled in materiale, iz katerih so bili izdelani, včasih pa celo način površinske obdelave in krašenja.

Številni, predvsem zapuščinski inventarji kljub različnim ravnem natančnosti in različnim načinom popisov premičnin za obdobje od konca 16. do konca 18. stoletja kažejo enotno pisano sliko notranje opreme plemiških mestnih hiš, palač, graščin in gradov, ter redkih po opremi njim podobnih neplemiških stavb. V popisih odsevajo gmotne razmere lastnikov, njihovo splošno likovno razgledanost in željo po pridobivanju sodobno oblikovanih kosov pohištva na eni, ter skrb za ohranjanje podedovanih umetnoobrtnih izdelkov na drugi strani. Iz razporeditve prostorov in iz vedenja o uporabnikih teh prostorov in pripadajoče stanovanjske opreme je posredno mogoče izpeljevati tudi širše sociološko-zgodovinske odnose in še marsikateri drug kulturnozgodovinski element, s čimer se zgodovinska stroka v zadnjem času vedno bolj poglobljeno ukvarja.

Materialov, iz katerih je bilo pohištvo narejeno, se ne da natančno opredeliti, vendar so popisovalci skušali vsaj delno opisati zlasti vrednejše kose. Precej dosledno sta označena mehak oziroma trd les. Med kvalitetnejšimi lesovi je bila orehovina najbolj priljubljena za izdelavo rezljanih skrinj, izjemoma sta omenjeni tudi cipresovina in bukovina, veliko shrambnega pohištva pa je bilo iz »navadnega« lesa, s čimer je bila najverjetneje mišljena smrekovina ali kak drug mehak les oziroma les iglavcev. Okovje se loči na »belo« – pokositreno železno, »rumeno« – medeninasto in »črno« – (kovano) železno. Ko popisi naštevajo opremo po posameznih prostorih, pogosto srečamo oznake, kot so »spodnja/zgornja soba«, »soba nad hodnikom/ ob kuhinji/ nad sobo s kaminom« in podobne, ki določajo prostor glede na njegovo lego v odnosu do drugih prostorov. Oznaka lahko opozarja na glavno značilnost opreme prostora, na primer »zelena soba«, »sobica s špalirjem«, ali na velikost (»velika soba«). Posamezni prostori imajo svoje ime tudi glede na prevladujočo

dejavnost, ki se je odvijala v njih, tako na primer »obednica«, »spalnica«, »shramba«, »delovna soba«, ali pa je prostor poimenovan po osebi, kateri je pripadal, na primer »soba gosposodične«, »grofova spalnica«, »upraviteljeva soba«, itd. V vsaj polovici inventarjev pa je pohištvo le sumarno naštetu pod naslovom Hausrath (Haus Raat), Vahrnus (Fahrnus) und Mobilien, Holzwerkh ali Haus Fahrnus. Za zgodovinarja so zanimive tudi cenitve posameznih kosov pohištva (in druge opreme), ki so dodane opisom.

Ustaljeno oceno, ki trdi, da so bili prostori zgodnjebaročnih gradov 17. stoletja skromno opremljeni le z najnujnejšim pohištvom neizstopajoče kvalitete, bo slejkoprej treba spremeniti. Res se število posameznih kosov pohištva ne more primerjati z naslednjim stoletjem. To je bil v Srednji Evropi splošen pojav in se je moralo udobje vsakdanjega življenja še vedno podrejevati varnosti in zato večji enostavnosti bivanja. Vendar so si bogati kljub temu privoščili hišno opremo, ki je vsebovala obilo skrinj, stolov in naslonjačev, omar, postelj in drugih kosov pohištva, dopolnjenih z draperijami vseh vrst, z blazinami, s stenskimi oblogami iz blaga, z bogatimi zavesami, s prti, preprogami, z baldahini za postelje in drugim.

V drugi polovici 17. stoletja je pohištvna oprema postajala številčnejša in bogatejša, seveda pa je bila vedno odvisna od finančne moči in okusa lastnika. Popis inventarja iz komende v Veliki Nedelji iz leta 1673¹ našteva med srebrnino, odejami, platnom, perilom, orožjem, posodo, orodjem in pribori tudi po posameznih sobah postavljeno pohištvo. V pomembnejših sobah, v katerih se je mudil deželni komtur, je bilo kar po več miz, pregrnjenih s preprogami in s suknom, več stolov in skrinj, omare, ogledala in ure. Postelje v spalnica so imele največkrat baldahin, preprostejše pa so se mogle čez dan potisniti kar pod večjo posteljo ali pod mizo. Leta 1909 je Walter Šmid v Carnioli objavil inventar begunjske graščine na Gorenjskem iz leta 1681 kot zapuščino po Johannu Herbertu Kazianarju, v katerem so natanko popisane neštete drobnarije, ki so krasile prostore in jih napravile udobnejše. Med večjimi kosi se omenjajo temno lužene mize iz orehovine, naslonjači, oblazinjeni z blagom ali z rdečim kordovskim usnjem, črna lužena stenska ura, visoka omara in posebno sijajen kos – velika kredenca z

Skrinja iz rezljane orehovine z manieristično ornamentiko, 2. polovica 17. stoletja, iz zbirke Karla Strahla v Stari Loki, Narodni muzej, Ljubljana

razstavljeno namizno posodo iz kositra, majolike in srebra. V spalnici so bile postelja, ena ali dve mizi z nekaj stoli in omara.²

V tretjem doslej objavljenem popisu pohištva in druge graščinske opreme s konca 17. stoletja v graščini Radvanje³ beremo: »V jedilnici daljša kredenca in vzdana omara za steklovino, v gosposki spalnici nizki podolžni omari, vsaka s po dvojimi vratci za shranjevanje posodja, v poslikani omarici s predali so hranili dišave, v dveh novejših omarah pa ločeno obleko in posteljno perilo; dve kabinetni omarici sta rabili za pisalni mizici, pri eni je omenjeno, da je iz ebenovine. Dve poslikani omarici sta bili vzdani v steno. Ena je bila namenjena za domačo lekarno.«

Poglejmo še pohištveno opremo v zapuščin-skem inventarju po kranjskem deželnem svetniku Hansu Georgu von Cirianu za njegovo hišo na Starem trgu v Ljubljani.⁴ Zapisnik so 22. septembra 1665 sestavili Hans Fridrich König von Königsfeldt, Michael Ernst Schere von Scherenburg, Johan Baptist Pekhel in Michael Kherschiner:

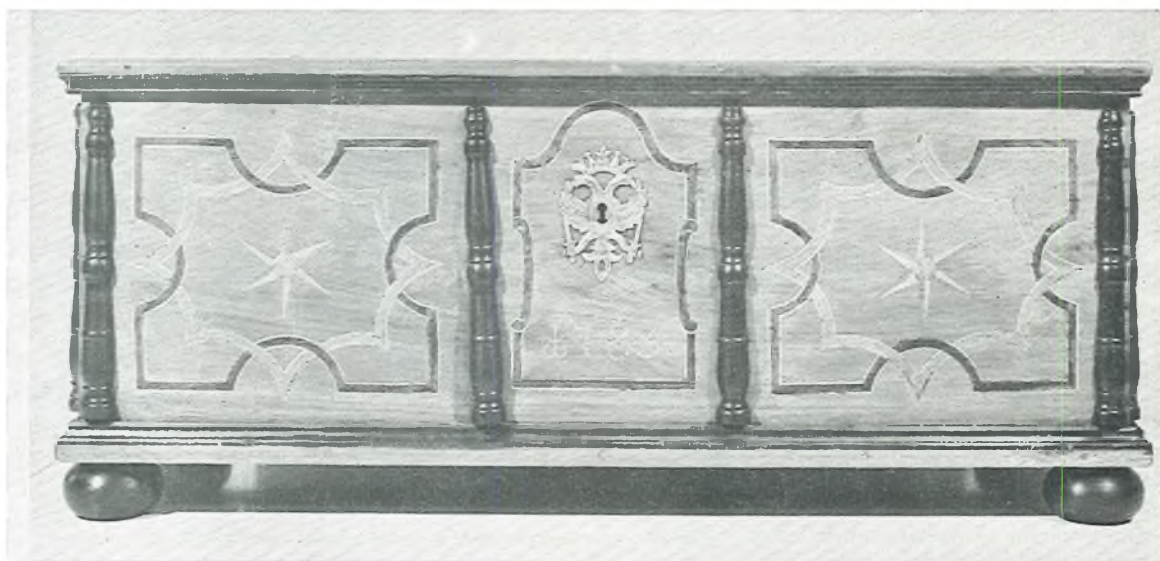
železna postelja z železno zibko
 pozlačena rdeča postelja
 modro barvana tudi pozlačena postelja
 dve rdeči potovalni postelji
 dve navadni postelji
 en in pol ducata enakih stolov iz orehovine
 klečalnik iz orehovine
 šest rezljanih stolov s štirimi nogami iz orehovine
 šest rezljanih skrinj iz orehovine
 štiri skrinje iz orehovine, običajno izrezljane

dve skrinji z grbi, last gospe vdove
 majhna povprečna rezljana skrinja
 osem navadnih zeleno barvanih skrinj
 in še šest enakih tudi zeleno barvanih skrinj
 v spodnji sobi tri rdeče barvane skrinje iz smrekovine
 dve dolgi mizi iz orehovine
 dve okrogli mizi
 dve mizni plošči iz glajenega kamna s podnožjem
 deset starih naslonjačev
 nizek stol
 dva igralna inštrumenta
 dve novi servirni mizi iz orehovine
 servirna miza iz navadnega lesa
 dve stari omari
 pisalna mizica iz črno luženega lesa
 zelena omara z rešetkastimi vratci s starimi knjigami
 malo ogledalo

S potrebno previdnostjo ob teh skupih opisih se vendar da ugotoviti, da je lastnik posejdoval zavidljivo veliko opreme, že če gledamo le pohištvo v ožjem smislu in pustimo ob strani vse drugo, od umetniških del, prek posodja, blaga vseh vrst do drugega, kar je bilo še v hiši. Na podobne ugotovitve nas navajajo tudi inventarji mnogih drugih plemičev 17. stoletja, kot na primer Janeza Jurija pl. Lamberga za grad Kamen leta 1630,⁵ Janeza Jurija Maksimiljana Barba grofa Waxensteina za Moravče leta 1649,⁶ Burgkharda pl. Hitzinga na Turnu za leto 1656⁷ ali Doroteje Sidonije Attems grofice Schrattenbach za Brdo pri Kranju leta 1669.⁸

Skrinja iz rezljane orehovine z manieristično in zgodnjebaročno ornamentiko, pozno 17. stoletje, Narodni muzej, Ljubljana

Skrinja iz stružene orehovine z markerijo iz orehovega, javorovega in hrastovega lesa, pokositreno železno okovje, datirana 1785, pozni barok, Narodni muzej, Ljubljana

Na začetku 17. stoletja so med shrambnim pohištvom odločno prevladovali skrinje, mnogokrat označene kot potovalne skrinje. Pogosto so imele italijansko poreklo. Mnoge so bile barvane zeleno ali črno z naslikanimi (ali razljanimi) grbi in drugo poslikavo. Proti koncu stoletja gre vedno pogosteje za skrinje iz orehovine. Včasih so kot okrasna tehnika omenjeni »vložki«, s čimer je najbrž mišljena intarzija, torej vlaganje lesa v vdolbine v jednem lesu. Poznorenesančno in zgodnjebaročno pohištvo pa je bilo v tem času že tudi obdano z okrasno sestavljenimi furnirji v tehniki markerije, ki je samostojno ali v kombinaciji z intarzijo postala eden glavnih okrasnih elementov. Posebej se tu in tam omenja železno okovje. V drugi polovici 17. stoletja se množe rezljane skrinje, ki si jih zlahka predstavlja-

mo, saj se nam je takih na srečo ohranilo kar precej.⁹ Njihovo mesto je bilo, če sodimo po redkih tovrstnih podatkih, na hodnikih in v sobah, rabile pa so predvsem za hrambo oblek in listin.

Od srede 17. stoletja naprej pa se začinjajo v inventarnih popisih množiti tudi omare za obleko, ki so predvsem iz mehkega lesa in zeleno barvane, označene kot »velike« z »belim«, torej s pokositrenim železnim okovjem. V zadnji četrtini 17. stoletja so postale moderne temno lužene omare za obleko iz mehkega ali trdega lesa. Kolikor se da izluščiti iz popisov, so stale tako na hodnikih kot po sobah. Omenjajo se tudi shrambene omare v obednicah.

V 17. stoletju so postale nepogrešljive tudi »pisalne mizice« z mnogimi predalčki in z

Kabinetna omarica iz temno luženega lesa z vloženimi raznobarnimi kamni v pietra dura tehniki, 2. polovica 17. stoletja, zgodnji barok, Narodni muzej, Ljubljana

omarico v sredini, ki jih danes imenujemo kabinetne omarice. Stale so na pripadajoči mizici z visokimi struženimi nogami. Izredno veliko jih je imel Burkhard pl. Hitzing; narejene so bile iz orehovine.¹⁰ Janez Karl pl. Thurn-Valsassina je imel pred letom 1683 v ljubljanski hiši eno veliko in eno majhno črno luženo kabinetno omarico, kabinetno omarico s pozlačenim okovjem, izredno zanimivo majhno pisalno omarico z vloženimi florentinskimi kamni (s tem je zelo verjetno mišljena pietra dura tehnika krašenja, torej okras na površini, sestavljen iz okrasno zloženih koščkov različnih barvnih marmorjev) in še eno »damsko«, črno luženo in pozlačeno omarico.¹¹ Leta 1701, ko je umrl lastnik Jurij Andrej pl. Trilleggh, so bile črno lužene pisalne omarice z mizico popisane tudi na ribniškem gradu v majhni sobi, kjer stanuje gospodična.¹²

Iz zapuščinskih inventarjev iz prvih desetletij 18. stoletja izvemo, da so skrinje iz mehkega ali trdega lesa še vedno sodile v grajske in mestne notranjščine in jih je bilo še vedno več kot omar. Največkrat so rezljane in opremljene s ključavnico. Zdi se, da je okus narekoval tudi živahno poslikavo – rdečo in zeleno. Nji-

hovo mesto, če je označeno, je največkrat v veži.

Zdaj je nastopil pravi čas omar za obleko. Tiste iz smrekovine so bile pogosto prepleskane zeleno, črno ali rjavo, tiste iz trdega lesa pa navadno črno lužene. Postavljene so bile v spalnicah in jih je bilo v enem samem gospodinjstvu, seveda premožnem, tudi po pet, največ pa deset.

Označene kot »majhne pisalne omare«, so bile v tem času spet zelo pogoste t.i. kabinetne omarice, ki niso smele manjkati v nobeni premožnejši hiši. Po sicer skromnih opisih jih je mogoče identificirati kot tip temno luženih omaric z mnogimi predalčki največkrat iz trdega lesa in s pokositrenim okovjem. Vajkard Leopold Ursini grof Blagaj je imel v hiši v Ljubljani v drugem desetletju 18. stoletja kar tri ali štiri pisalne omarice, od katerih je imela ena čelnice predalov okrašene z vloženimi marogami. Morda je bila furnirana z orehovo korenino.¹³ Včasih so pri kabinetnih omaricah posebej omenjene pozlačene letve, pozlačeni predali ali noge miz. Hanibal Alfonz Emanuel grof Portia iz Senožeč je imel v svojem stanovanju okrog leta 1740 dve pisalni

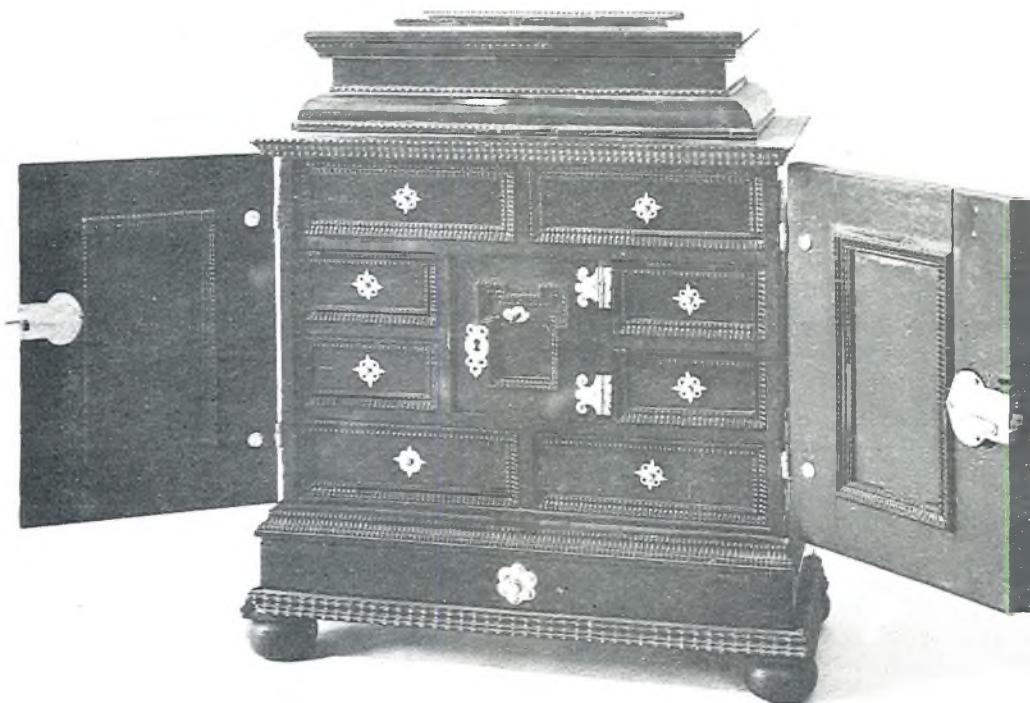

Kabinetna omarica na podstavku s struženimi nogami, temno lužen stružen in skobljan oreh (?), pokositreno železno okovje, 2. polovica 17. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

omari iz trdega lesa, od teh eno z »beneškim delom« in s predali.¹⁴

Omenjajo se tudi shrambne omare, ki so v nasprotju z omarami za obleko, služile za shranjevanje hrane, posodja in pribora, ker so največkrat omenjene v obednicah. Bile so iz kvalitetnejših vrst trdega lesa, opis okrasja pa navadno manjka.

Do štiridesetih let 18. stoletja torej, so po opisih v zapuščinskih inventarjih sodeč, prevladovali temno luženi kosi pohištva, poleg skrinj še omare za obleko, shrambne omare in kabinetne omarice. Z zapisnikom premoženja pokojnega Franca Sigmunda grofa Engelhausa leta 1739 v njegovi hiši v Ljubljani in na izanškem gradu, denimo, pa se uvrsti med obstoječe tipe shrambnega pohištva »predalnik«.¹⁵ Ker pri tem izrazu velikokrat nastopa še oznaka »z nastavkom«, je verjetno, da v večini primerov ne gre le za komodo, torej predalnik z dvema, tremi ali štirimi predali, temveč za tako imenovano tabernakeljsko omaro (ali za predalnik s pisalnim pultom), ki je svoj razcvet doživela po vseh avstrijskih deželah v času vladanja cesarice Marije Terezije (1740–1780). Tabernakeljske omare, ki so bile sestavljene iz spodnjega predalnika, srednjega pisalnega pulta in nastavka, izhajajočega iz prej samostojne kabinetne omarice, so imele svoje mesto v bivalnih prostorih, v delovnih prostorih lastnika ali v njegovi spalnici. Dоследno so izdelane iz trdega lesa, »vložene«,

Kabinetna omarica, črno politiran stružen in skobljan les, pokositreno železno okovje, 2. polovica 17. stoletja, iz zbirke Karla Strahla v Stari Loki. Narodni muzej, Ljubljana

Predalnik, črno politiran les, medeninasto okovje, 1. četrtina 18. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

torej furnirane, z »rumenim«, torej medeninastim okovjem, pogosto se kot konstrukcijski sestavni del omenja tudi pult. Povprečno so imele graščine po eno ali največ tri tabernakelske omare. Od približno leta 1760 naprej se v popisih imenujejo »pultne omare«.

Zanimivo je, da se omenjajo tudi črno luženi predalniki z nastavki, kar si lahko razlagamo kot kombinacijo črno luženih komod s kabinetnimi omaricami. V zapuščini Ignaca Leopolda von Zorn zum Mildensteina iz leta 1749¹⁶ v ljubljanski hiši na vogalu Židovske in Gosposke ulice se je našla med drugim »omarica z nastavkom v slogu dedkov«, ki je bila »vložena s kamni v obliki ptičev, sadja, rož«, gotovo lep mizarski izdelek s krašenjem v tehniki pietra dura. Isti lastnik je imel v Zgornjem Perovem več velikih omar iz trdega lesa. Ena je bila »črno lužena s pokositrenim okovjem, s tremi predali, z enakim nastavkom, z zunanji vrati in z notranji šestimi predali«. Druga je imela »vložene maroge, brez nastavka, z belim okovjem«. Tretja velika omara je bila »čisto črna, s štirimi predali, enakim nastavkom z devetimi predali in z belim okovjem«.

Skrinje se okrog srede stoletja v inventarjih

omenjajo vedno redkeje, velikokrat kot »stare« ali »dedkove«. Večkrat so to pravzaprav železne blagajne.

Omare za obleko so še vedno črno lužene, iz mehkega lesa pa zeleno barvane. V petdesetih letih se pojavijo sem in tja tudi omare za obleko, ki so »vložene« – najbrž ne z jedrno intarzijo, temveč obdane z okrasno zloženimi furnirji v tehniki markerije (primer v grofovem stolpu Volfa Nikolaja grofa Auersperga v Mokricah okrog leta 1759¹⁷). Popisi naštevajo ves ta čas tudi shrambene omare in navadne omare iz mehkega lesa.

Okrog leta 1760 pa pritegne pozornost oznaka »indijanske omare« ali »omare iz indijanskega lesa«. Ljubljanski škof Ernst Amadeus grof Attems je uporabljal v svojih prostorih »dva predalnika, vložena z indijanskim lesom s pozlačenim okovjem in z rdečkasto marmornato ploščo«, »dve enaki vogalni omarici s pozlačenim okovjem, z marmornato ploščo in s prej pobarvanim indijanskim lesom s figurami« in »pisalno omaro z nastavkom s predali iz poslikanega indijanskega lesa s pozlačenim okovjem in s figuro, ki stoji na njej«. V Goricanah je imel še vrsto furniranih omar, pisalnih omar (= tabernakelskih omar) in

Predalnik, furnir iz orehove korenine, orehovine, javorovine in hrastovine, medeninasto okovje, sreda 18. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

predalnikov.¹⁸

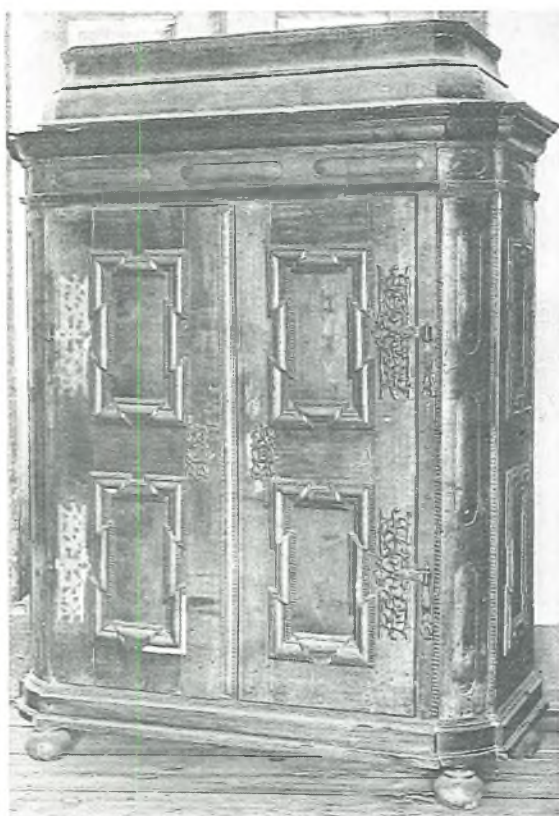
Beseda »indijanski les« združuje različne vrste eksotičnih lesov iz Južne Amerike ali Indije, v tem času zlasti brazilski ali cejlonski palisander z lepim črno marogastim vzorcem. Te vrste lesa so se začele uveljavljati v baroku vzporedno z vedno živahnejšo čezmorsko trgovino. V 17. stoletju je bila priljubljena ebenovina, vendar so jo kot poln les uporabljali res le za najbogatejše kose pohištva, pogosteje pa je ebenovinast furnir obdajal ogrodje iz cenejšega lesa. Izgled žlahtnega lesa so skušali izdelovalci čim bolj posnemati s temnim luženjem tistih domačih vrst lesa, ki so imele podobno gosto in gladko strukturo, denimo hrškovine.

Zanimivo je, da je imel Franc Anton baron Valvasor v petdesetih letih 18. stoletja v medijskem gradu več vloženih »angleških« pisalnih omar, nedvomno neposreden zahodni import.¹⁹

Črno luženo pohištvo je v tretji četrtini 18. stoletja označeno v inventarjih kot staro, torej nemoderno, čeprav so bili črno luženi predalniki še precej pogosti. Večina drugega shrambenega pohištva, omare za obleko in perilo, za posodo, za orožje (zastekljene), pisalne omare, shrambene omare, predalniki, pultne omare (= tabernakelske omare) in knjižne omare so

Nočna omarica, češnjev les z jedrno intarzijo iz več vrst lesa, konec 18. stoletja, klasicizem, Narodni muzej, Ljubljana

Garderobna omara, temno lužen les, pokositreno železno okovje, konec 17. stoletja, z gradu Pukštanj pri Dravogradu, Narodni muzej, Ljubljana

Garderobna omara, poslikan in skobljan mehak les, pokositreno železno okovje, 1. polovica 18. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

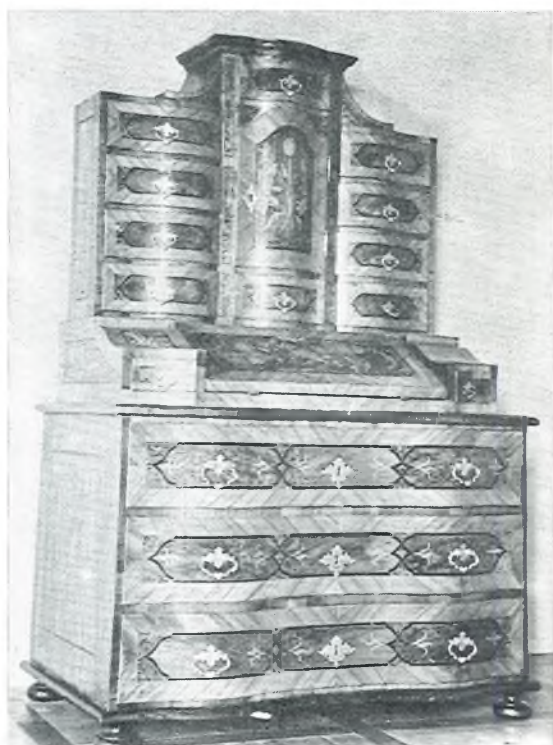

Garderobna omara, orehov, javorov, hrastov furnir, medeninasto okovje, 2. polovica 18. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

bile iz trdega lesa, furnirane in z »rumenim«, torej medeninastim okovjem (zlato barvo ima tudi v ognju zlačeno bronasto okovje, ki ga inventarji le redko omenjajo, pa tudi na ohranjenih kosih ga skoraj ne najdemo). Vzporedno s tem dražjim so precej uporabljali tudi pohištvo, narejeno iz mehkega lesa. Skrinje se omenjajo le v manjšem številu. Zdaj so bile dosledno postavljene v stranske prostore, v veže, kuhinjske prostore in v prostore za služinčad.

Omenja se tudi lakirano pohištvo, a brez natančnejših opisov.²⁰ Splošno uveljavljena ljubezen do eksotike se je pokazala tudi pri plemičih iz naših krajev. Leta 1785 sestavljeni zapisnik inventarja notranje opreme poganškega gradu po umrlem Benvenuto grofu Pettazziju našteje tudi »dve črni omari z mizama s kitajskim delom in s pozlačenim okovjem v grofičini sprejemnici«, ocenjeni na enajst goldinarjev vsaka.²¹

V sedemdesetih letih 18. stoletja se je število kotnih in knjižnih omar ter omar za orožje z zasteklenimi vratnicami močno povečalo. V tem času je že prišlo do slogovnega zasuka v klasicizem, proč od razgibanega baročnega oblikovanja, a se iz popisov tega zasuka ne da razbrati. Verjetno je v novem slogu izdelana »novo narejena pultna omara z dvojnimi pul-

Tabernakeljska omara, orehov, javorov, hrastov furnir, medeninasto okovje, 2. polovica 18. stoletja, iz zbirke Karla Strahla v Stari Loki, Narodni muzej, Ljubljana

Predalnik z nastavkom, poslikan les, nalepljeni grafiki, medeninasto okovje, z Drnskega gradu pri Begunjah, 2. polovica 18. stoletja, Narodni muzej, Ljubljana

tom in dvanajstimi predali brez okovja«, torej tabernakeljska omara še brez okovja, vredna 12 goldinarjev, ki je v času popisa stala v mizarni ljubljanske rezidence knezoškofa grofa Karla Herbersteina, kjer so jo leta 1787 verjetno tudi izdelali.²²

Tako imenovane pultne ali pisalne omare z medeninastim okovjem so bile v iztekačem se 18. stoletju že »stare«, a so imele še vedno častno mesto v delovnih sobah hišnih gospodarjev.

V zadnjem desetletju 18. stoletja pri novem pohištvu že ni več mogoče govoriti o baroku (ali rokokoju). Tipološko so se pojavljale »Rollkasten«, torej pisalne omare z večjim številom predalov in s polkrožno preklopno ploščo za zapiranje, in komode, furnirane s češnjevim lesom. Še vedno pa so bili v uporabi črno luženi kosi shrambnega pohištva, »vloženo« pohištvo in precej pohištva iz mehkega lesa. Z malo domišljije si je mogoče predstavljati pisano mešanico pohištva iz dveh stoletij, ki so ga uporabljali, dokler se ni izrabilo, nazadnje pa pristalo v prostorih za služinčad.

Primerjava z inventarji bogatejših kmetov pokaže, da so nekateri posedovali že pohištvo meščanske ali celo plemiške ravni. V zapuščini Janeza Kalana iz Selške doline, umrlega pred letom 1723, se je našla med shrambnim pohištvom omarica s šestimi predali, tri stare

omarice, štiri velike žitne skrinje in kar dvanajst drugih skrinj, od katerih sta dve dobri.²³ Angelos Baš je v svojem članku Pohištvo podložnikov na podčetrkovem gospodstvu v 18. stoletju²⁴ zapisal: »Od svobodnikov so imeli omare le najpremožnejši. Zato je šlo pri njihovih omarah za močno meščansko ali plemiško določene pohištvene kose, ki bi jih po njihovih, sicer prav skopih opisih sodeč lahko ugotovili tudi v tedanjih meščanskih ali plemiških inventarjih.« Dosti bogatejše so notranje opreme kranjskih kmetov.²⁵ Upoštevati je treba, da so ohranjeni skoraj izključno le popisi kmetov v plemiški službi. Zlasti izstopata po raznovrstnem in številnem inventarju in s tem tudi po shrambnem pohištvu inventarja Jožefa Jankoviča iz Šmartna pri Litiji (z dne 23. aprila 1755), ki je imel luženo komodo, več skrinj iz mehkega in trdega lesa, klečalnik in omaro za obleko iz mehkega lesa; predvsem pa Boštjana Erata iz Stražišča (z dne 17. julija 1758), ki je imel še dobro pisalno mizo iz trdega lesa z mizarskimi vložki, novo točilno omaro (za shranjevanje in razstavljanje posode in za odlaganje posod z jedili v prostoru, kjer so obedovali) iz trdega lesa, z istimi vložki in brez stekla, enaki omari brez podstavka iz trdega lesa in brez vložkov, staro omaro, enak klečalnik iz trdega lesa s skrinjico s steklom, enak nastavek brez spodnje omare, enaki skrinji iz trdega lesa z vložki,

Tabernakeljska omara, orehov in javorov furnir, medeninasto okovje, konec 18. stoletja, klasicizem, Narodni muzej, Ljubljana

majhen nastavek iz trdega lesa in z vložki s sedmimi predali, poslikano štirioglasto omaro iz trdega lesa, tri različne velike poslikane omare za obleke iz mehkega lesa, različno velike točilne omare, komode itd.²⁶

Iz zapuščinskih inventarjev izhaja pomembna ugotovitev, da so meje med kmečkim, meščanskim in plemiškim pohištvo marsikdaj popolnoma zabrisane. Pri ohranjenem pohištvo tudi vidimo, da se iste forme, enaka obdelava površin in isti okrasni elementi pojavljajo pri pohištvo ne glede na naročnika. Bistvena razlika se pokaže šele v načinu, kako je delo izvedeno in pri uporabljenih materialih.

Kaj se je od številnega in različnega pohištva ohranilo do našega časa? Najprej je treba povedati, da je premičninam sovražna usoda razpršila praktično vse historične interierje in da v Sloveniji nimamo enega samega gradu, v katerem bi bilo mogoče z gotovostjo določiti kak v inventarjih 17. in 18. stoletja omenjen kos pohištva. Nekaterim kosom ohranjene po-

hištvene dediščine je mogoče slediti vsaj do zadnjega grajskega nahajališča, od koder so bili – največkrat med vojnama – prodani na dražbi. Drugo pohištvo molči o svoji preteklosti.

Zato so ob pričujočem članku reproducirani nekateri najznačilnejši, v javnih zbirkah ohranjeni kosi pohištva, ki so nastali v baročni dobi, in ki prihajajo s slovenskega ozemlja, čeprav kaj več o njih ne vemo. Za ilustracijo smo izbrali najpogostejše, v arhivskem gradivu navedene tipe pohištva, kakor na primer skrinje, kabinetne omare, omare, tabernakeljske omare ali predalnice, ki tudi po površinski obdelavi in okrasju ustrezajo sicer skopim inventarnim opisom.

OPOMBE

1. Marjeta Ciglencečki, Oprema gradu Velika Nedelja v letu 1673, Ormož skozi stoletja, Zbornik, III, Ormož 1988, str. 58–71, zlasti str. 61 — 2. Walter Šmid, Der Hausrat eines krainischen Edelmannes zu Valvasors Zeiten, Carniola Šmid, II, 1909, str. 29–39, zlasti str. 33–34 — 3. Sergej Vrišer, Stanovanjska oprema graščine Radvanje (Ober Rotwein) iz leta 1695, ČZN, 49, n.v. 14, 2/1978, str. 217 — 4. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. IX, Lit. C, št. 3, str. 95–99 — 5. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXIX, Lit. L, št. 13, str. 112 — 6. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. V, Lit. B, št. 12, fol. 37–43 — 7. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXI, Lit. H, št. 20 — 8. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. I, št. 15, str. 70 — 9. Vesna Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, Narodni muzej Ljubljana 1984, kat. št. 24–34 — 10. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXV, Lit. H, št. 20 — 11. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XLVI, Lit. T, št. 25 — 12. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. VI, Lit. B, št. 47, str. 66 — 13. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXXVI, Lit. P, št. 111B, str. 8 — 14. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XIII, Lit. E, št. 29, str. 16 — 15. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. LII, Lit. Z, št. 33, str. 96 — 16. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. III, Lit. A, št. 65, str. 108 — 17. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. III, Lit. A, št. 66, str. 45 — 18. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. IIL, Lit. U–V, št. 36, str. 22 — 19. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. IV, Lit. A, št. 81, str. 57 — 20. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXXVIII, Lit. P, št. 197, str. 38 — 21. AS, Zapuščinski inventarji, fsc. XXIII, Lit. H, št. 89, str. 33 — 22. Rudolf Andrejka, Star kmečki inventar iz 18. stoletja, Etnolog, VII, 1934, str. 38–50 — 23. Angelos Baš, Pohištvo podložnikov na podčetrkovem gospodstvu v 18. stoletju, Slovenski etnograf, X, Ljubljana 1957, str. 49–60, str. 56 — 24. Angelos Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju, Slovenski etnograf, VI–VII, Ljubljana 1954, str. 121–138 — 25. Angelos Baš, Hišna oprema, str. 126–128.

SLOVENŠKO SPLOŠNO ŽENSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI

DAMIJANA FORTUNAT

Uvod

O ženskem vprašanju se razpravlja že več stoletij. Pavlina Pajkova je bila prva Slovenka, ki je leta 1884 pisala o tem vprašanju. Analizirala je položaj žensk v zgodovini vse do pojava krščanstva, za katerega je menila, da je bilo edino, ki je izreklo »modro in blaginje polno izjavo, da so vsi ljudje enaki, tedaj tudi moški in ženske.«¹

O tej temi je bilo največ napisanega v časopisih. Želja po izhajanju ženskega časopisa se je na Slovenskem uresničila s časopisom Slovenka, ki je pričel izhajati v Trstu, in sicer od 1897. do 1900. 14-dnevno kot priloga Edinstvi, v letih od 1900 do 1902 pa kot samostojen mesečnik. Prav v Slovenki je bilo objavljenih največ člankov o ženskem vprašanju oziroma emancipaciji. Težka pot žene od nešolane kmetice do delavke, učiteljice, nameščenske s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo je ob koncu 19. stoletja privedla do samostojnih ženskih organizacij. Le-te so bile v času pred prvo svetovno vojno že dokaj številne, ustanovljene z željo po vzajemni podpori in pomoči. Ustanovljene so bile tudi organizacije za posebne namene, tako npr. ženska protialkoholna društva, ki so bila dokaj številna na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Ženske je sprva povezovala predvsem religiozna pripadnost, zlasti krščanstvo. V tem času so bila številna katoliška združenja. Klerikalci so z dr. Krekom na čelu leta 1894 organizirali katoliško društvo za delavke. Meščanke so bile organizirane v Splošnem ženskem društvu, socialnodemokratske žene pa so delovale v splošnih delavskih strokovnih organizacijah.

Za čas po prvi svetovni vojni je značilno, da se vedno bolj čuti politična usmerjenost žensk, kar se je kazalo v ženskih organizacijah. Vključevale so se v klerikalno Prosvetno zvezo v Ljubljani in Mariboru, ki je bila ustanovljena leta 1923, v napredno Zvezo kmečkih fantov in deklet, ustanovljeno 1924. in v družbo sv. Cirila in Metoda. Sodelovale so še pri tako imenovanih narodno-obrambnih, humanitarnih, podpornih, zdravstvenih in telesnovzgojnih organizacijah. Družile so se tudi v stanovske organizacije, kot so bile: Splošno žensko društvo v Ljubljani in Mariboru, Kolo jugoslovanskih sester, Zveza akademsko izobraženih žena, Slovenska krščanska zveza, Društvo slovenskih učiteljic in Zveza delavskih žena in deklet v Ljubljani (ustanovljena 1924).

V prispevku, ki je nekoliko spremenjena in

skrajšana oblika diplomske naloge, sem se osredotočila na delovanje Slovenskega splošnega ženskega društva (SSŽD) v Ljubljani. V tem okviru sem skušala osvetliti delovanje Slovenk v času od 1900 do 1930. Predvsem me je zanimala njihova usmeritev glede na takratno politično situacijo, njihov razvoj od nepismenih in nerazgledanih žena do visokošolskih izobraženek, njihov položaj v družbi ter odnos moških do njihovega boja za politično udejstvovanje in emancipacijo.

Namen ustanovitve Slovenskega splošnega ženskega društva v Ljubljani, cilji in naloge

»V svesti si, da je prosvetljeno, naobraženo ženstvo največja opora naroda, v svesti si dalje, da je le v množini, v zdravi, krepki organizaciji moč«,² se je po iniciativi trgovke Jos. Vidmarjeve zbralo lepo število ljubljanskih Slovenk, da si ustanovijo društvo. Ustanoviti žensko društvo v tistem času pa ni bilo lahko, potrebno je bilo namreč postaviti slovensko ženstvo na lastne noge, da bi pričelo misliti z lastno glavo, misliti in delati tudi zase.³ To je bila takrat velika predrznost. Minka Govekarjeva je zapisala: »Vajene smo pač bile, da smo stale v prvih vrstah vseh narodnih prireditev, kamorkoli so nas poklicali moški, prodajale in stregle smo za »narodov blagor«, da, tudi kako manifestacijo ali demonstracijo smo s svojimi diskontnimi živjo klici oživljale ali okrepile.«⁴

Na ustanovitev in združitve ženstva v lastno društvo so pozivale že v časopisu Slovenka, kjer so obsojale nemškutarjenje in preziranje domačega. Slovenski narod je zapisal: »Resni časi se nam bližajo, slovenska zavednost kliče Slovenke na delo. Učimo se od tujcev, katere tako opičje oponašamo, proč s hlapčevskim usmiljenjem do tujca, bodimo usmiljeni do samih sebe, do svojih ljudi. Podpirajmo domačega trgovca, kupujmo svoje potrebščine pri Slovencih, ne dičimo se s tujim blagom.«⁵

Pri pregledovanju dokumentov, predvsem iz začetnega delovanja društva, je razbrati, kako močan je bil srd do nekaterih ljubljanskih dam, ki jim je bilo očitano nemškutarjenje, s katerim so si želele pridobiti ugled oziroma boljši položaj v družbi. Ljubljancanke so torej uresničile svoje želje in ustanovile društvo. Pravila društva je izdelala odločna pisateljica Elvira Dolinarjeva – Danica.⁶ Ministrstvo za notranje zadeve jih je potrdilo 5. janu-

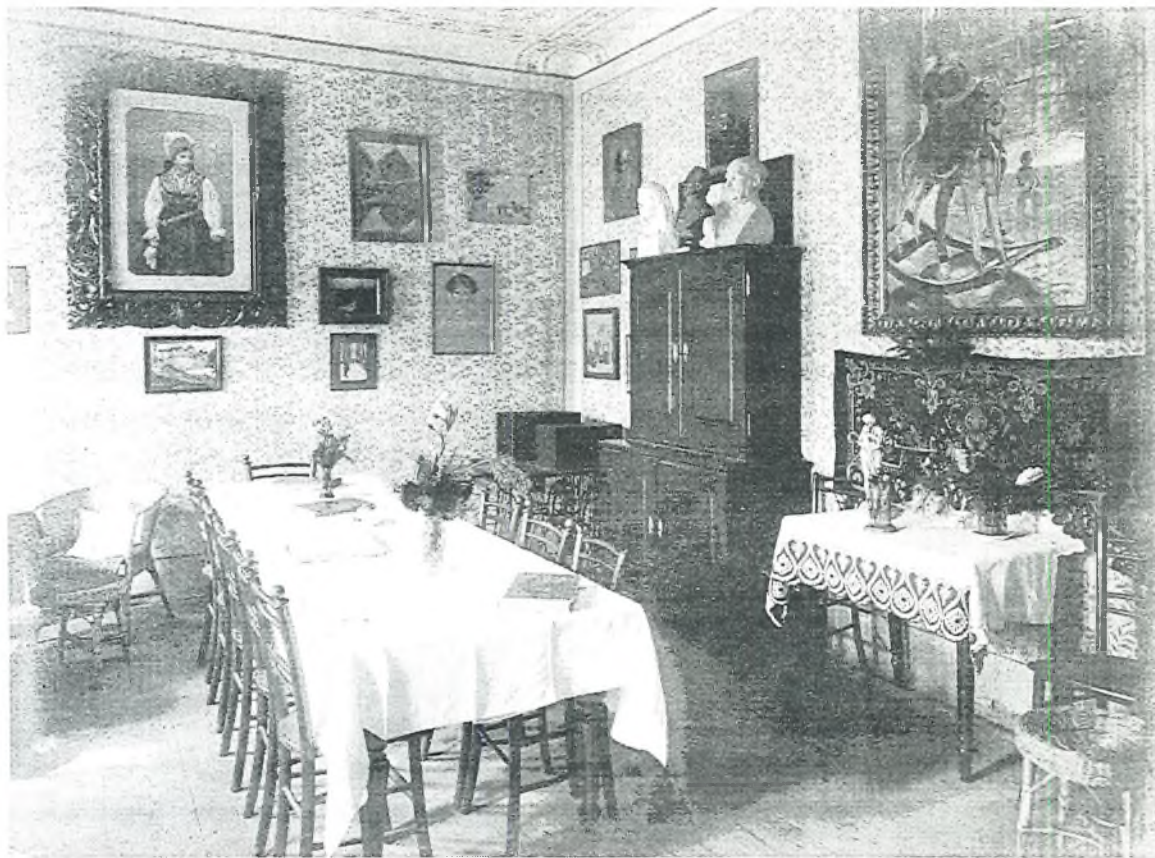

Knjižnica Splošnega ženskega društva

arja 1901. Takrat se je tudi konstituiral začasni odbor, ki je pričel takoj delovati. Članice je pozival k izražanju svojih misli. »Saj je vendar tudi namen društva osvoboditi ženstvo duševne odvisnosti, duševnega suženjstva.«⁷ Tudi ženske naj bi si namreč upale povedati svoje mnenje in nazore. Namen ustanovitve SSZD je bil sprva predvsem poskrbeti za širšo izobrazbo članic in slovenskega ženstva sploh.⁸

Sprva so ves svoj trud usmerile v ustanavljanje šol, predvsem gospodinjskih. V literaturi⁹ je kot prva strokovna šola za ženske omenjena babiška šola, ki je bila ustanovljena v Ljubljani že leta 1753. Slovenke so bile mnenja, da je »dolžnost vsake ženske, da se izobrazuje, naj si postane potem že služkinja, delavka, kuharica, prodajalka, učiteljica ali zdravnica.«¹⁰ Zdi se, da so k nevednosti žensk precej prispevali moški. Saj je še vedno veljalo načelo, naj bo žena poslušna, ter prepoved vmešavanja žensk v tako imenovane moške zadeve. Ženske so se zavedale svoje podrejenosti moškemu. »Ako se omoži, ji je pa še tem bolj treba temeljite izobrazbe, da more izvrševati častno svoj poklic i kot mati i kot soproga. Da temu doslej ni bilo vedno tako, so krivi v prvi vrsti moški sami, saj gospodom je bila in je deloma še ženska samo gospodinja ali pa igrača, z njeno telesno lepoto, toaletno

eleganco ter z njenim denarjem se ponašajo pred svetom; čestokrat pa se dogaja tudi nasprotno: žena, hči, sestra živi od sijaja svojega moža, očeta, brata. To je sicer jako ceneno in komodno a malo častno ter docela neopravičeno, kajti kar je mož, oče, to nikakor še nisem jaz. Toda kakor rečeno: možje sami nas razvajajo. Saj razmotrivata ženin in nevesta, predno se vzameta, natančno vsa vprašanja glede stanovanja, toalet, obiskov ter zlasti glede dote, torej vse postransko pride na vrsto, pozablja se pa pri tem na bistvo, zaročenca pozabita premisliti, ali sta si po izobrazbi in naziranju tako blizu, da bosta mogla živeti srečno vse življenje drug poleg drugega. In pozneje ko sta si mož in žena. . . Prav redkokdaj skuša razširiti mož svoji ženi obzorje, saj se razgovarja z njo le o najplitvejših, vsakdanjih stvareh, in ako govori že z njo o čem resnejšem, važnejšem, o višjih vprašanjih kulture, o dnevnih dogodkih, o literaturi in umetnosti, je vedno površen, brez vsake temeljitosti. Navadno ne ve žena ničesar o težnjah moža, da niti ne sluti, kaj ga boli in veseli. Dokler bodo vladale take razmere, bo imel svet – in to z vso pravico – ženske za nekaka nižja bitja, ki imajo v zakonu iste, v nekem oziru še večje dolžnosti, kot možje, nikakor pa ne istih pravic. Ženstvo pa bode imelo iste pravice in dolžnosti le tedaj, če bode srčna in

Klubska soba Splošnega ženskega društva

umstvena izobrazba moštva in ženstva vzporedna. Zlasti Slovenci potrebujemo ne le unajne elegantnih in v vedenju uglajenih dam, nego predvsem inteligentnih, izomikanih in samostojno pametno mislečih žen in deklet.«¹¹

Žensko nevednost so, kot sem že omenila, hotele zmanjšati z izobraževanjem. Pri tem so se posluževale:

- a) poučevanja v pisani in govornjeni besedi ter prirejanja učnih krogov in javnih ter društvenih predavanj, ki so bila zelo številna
- b) literarnega ustvarjanja
- c) ustanavljanja čitalnic in knjižnic
- d) prirejanja skupnih izletov, veselic, koncertov in drugih zabav
- e) podpiranja revnih nadarjenih deklet pri šolski in stanovski strokovni izobrazbi in
- f) ustanavljanja društvenih podružnic.¹²

Število članic društva je naraščalo zelo hitro. V letu 1901 je pristopilo 45 novih članic in dve ustanovnici, tako da je bilo v društvu že 229 članic in 25 ustanovnic, skupaj 254.¹³ Sprva je bil njihov vir dohodka predvsem članarina, ki je znašala 20 kron, vpisnina po 40 kron ter razni darovi in dohodki od predavanj, ki pa so bili skromni. To jim je v prvem letu delovanja najbrž zadoščalo za stroške, ki so jih imele za vezanje knjig in najem prostorov. Tako jim je leta 1901 ostalo v blagajni še

52 kron 50 hl. Že naslednje leto so dobile podporo občinskega sveta (200 kr), leta 1902 pa podporo kreditne banke (50 kr). Z leti sta se podpornim članicam pridružili še Narodna tiskarna in slovenska Kmetijska posojilnica.¹⁴ Kot je razvidno iz blagajniških letnih poročil, so svoje delovanje večinoma finansirale same, tudi s prirejanjem veselic in predavanj. Skratka, zdi se, da so skušale biti neodvisne tudi finančno.

Zavedale so se pomembnosti knjig, zato so posvetile svojo pozornost knjižnici, ki so jo z bogatimi darili podprle knjigarne, založništva in privatniki. Društvo je podedovalo bogato knjižnico takrat že pokojnega Drag. Žagarja. Z leti se je nabralo precej knjig in zvezkov, zlasti leposlovnih, a tudi socialnih, pedagoških, naravoslovnih in drugih poučnih. Društvo je nabavljalo predvsem knjige, ki so obravnavala ženska vprašanja. Knjižnica je bila do prve svetovne vojne samo društvena, po vojni pa je postala javna in vsakomur dostopna.

Njihova skrb je bila že od vsega začetka prirejati tudi predavanja in kurze, ki so bili iz leta v leto številčnejši. Prvo predavanje, ki ga je imela 29. septembra 1901 Zofka Kvedrova na temo Ženska v družini in družbi, je želo veliko uspeha in odobravanja. Drugo, večje predavanje v decembru istega leta je imel dr.

Tavčar; imelo je naslov Žena in politika. Od leta 1902 pa do vojne je društvo prirejalo predavanja v veliki dvorani Mestnega doma.¹⁵ To so bila po večini brezplačna javna predavanja, ki so bila zlasti prvih deset let – ko še ni nihče prirejal takih predavanj – izredno dobro obiskana. Kot zanimivost navajam nekaj aktualnih tem tistega časa in imen predavateljev:¹⁶

dr. Ivan Robida: Duša žene
sodnik Ant. Kuder: O prvem razvoju trgovine in o denarju sploh

Zofka Kvedrova: Moderna žena

Karel Linhart: Iz zgodovine socializma in žene

dr. Fran Novak: Država in cerkev, Razdružljivost zakona

dr. Bretl: Negovanje zob

dr. Janko Pajk: O renesansi ali umetniškem preporodu v Italiji, O ženah v Napoleonovi rodbini

dr. Viktor Murnik: Emil Zola in telovadba

prof. Rajko Perušek: O oblikah žene v družbi

Minka Govekarjeva: Marya Konopnicka

ravnatelj Iv. Macher: Fizika v kuhinji

dr. Josip Tomišek: O ženski emancipaciji

dr. Vinko Šercl: O svetovnih jezikih, O pomenu in razvoju mutastih jezikov in o vplivu žensk na pantomimiko

dr. Dem. Bleiweis – Trsteniški: Kako naj sodelujejo naše žene v boju proti jetiki, O modrih zmotah, O higieni človeškega telesa

prof. Milan Korun: Ženska volilna pravica z oziroma na novi ljubljanski občinski volilni red

prof. dr. Fran Ilešič: O zgodovinsko znamenitih Slovenkah

dr. Ferdo Müller: O ženski emancipaciji

Alojzija Štebi: O uspehih ženske volilne pravice drugod

Cirila Štebijeve: Kongres mednarodne ženske zveze v Kristijanji

Mila Vdovičeva: Žena v zgodovini in javnosti

Že iz tega je razvidno, da so skušali zajeti čim več zanimivih področij, od zdravstva, higijene, gospodinjstva, zgodovine, pa vse do umetnosti in kulture. Društvo je poleg teh prirejalo tudi interna društvena predavanja, kjer so predavale društvene članice. V okviru društva so organizirale še razne kurze in tečaje. Tako so 18. novembra 1903 odprle trgovski kurz, 1904. pa poseben kurz za slovensko korespondenco, zaradi slabe udeležbe pa so leta tega opustili.¹⁷ Najbolj številni so bili kurzi za knjigovodstvo ter krojenje in risanje.

Ob prvih nemirih na Balkanu so spremenile prvotni program društva. Svoje delovanje so v času prve balkanske vojne usmerile v dobrodelne akcije za srbski in bolgarski Rdeči križ. Društvo je zbralo nekaj vagonov obleke, obvez, zdravil in zdravniških ter bolniških po-

trebščin. V letih 1912/1913 so se osredotočile na pripravo in izpeljavo velike loterije z 200 umetniškimi dobitki, ki so jih darovali umetniki sami, v prid slovenskim umetnikom. Načrtovana razstava Jugoslovanska žena pa je v letu 1914 zaradi izbruha vojne odpadla. To je bil čas, ko so društvenice svoje prvotne programe opustile in se usmerile na humanitarno področje.¹⁸ Prva svetovna vojna je pomenila za društvo prelomnico, kar se je kazalo v njegovem nadaljnjem odnosu do družbe in takratnih perečih vprašanj. Slovenke so sprejele začetek vojne z velikim ogorčenjem in razočaranjem, predvsem zaradi nenadnega razkola med narodi. Iz poročil tega časa je čutiti bojazen pred bratomorstvom med Srbi in Slovenci: »Sami so poslali v Sarajevo sovražnega Franca Ferdinanda in še bolj sovraženo Zofijo, sami so aranžirali baš na dan obletnice srbskega junaškega poraza na Kosovem polju izzivalne vojaške manevre prav na bosansko srbski meji, sami so storili vse, da naščuvajo Srbe. . . Hrvat in Slovenec, ki bi bila rada vzkliznila: brat Srb, pojdi, da te objamem!, sta morala ubijati in moriti.«¹⁹

Ženstvo v teh trenutkih ni obupalo. S članicami društva na čelu so skušale prispevati svoj pozitivni delež v vojni. Hotele so dokazati, da so tudi ženske vredne in sposobne opravljati tudi moške državljanske pravice. To se je pokazalo, ko je v avstrijskem državnem zboru jugoslovanska delegacija nastopila za jugoslovansko deklaracijo, saj je šlo v boj zanjo vse naše ženstvo. Vodila ga je predsednica društva Franja Tavčarjeva (soproga Ivana Tavčarja). Vse članice društva in vse Slovenke so zbirale podpise za jugoslovansko deklaracijo. Njihovemu zgledu so sledile ženske po Dalmaciji, Istri in na Hrvaškem.²⁰

Po vojni je društvo veliko naredilo za osvoboditev zlasti na Angleškem nahajajočih se slovenskih vojnih ujetnikov. Akcijo za vojne ujetnike je vodila Marija Bajtova.²¹

Slovenke so povzdignile svoj glas tudi pri vprašanju pravične rešitve meja. Po iniciativi in zaslugi Pavle Hočevarjeve, bivše učiteljice na Ciril–Metodovi šoli v Trstu, so priredile Srbkinje v Beogradu 23. februarja 1919, ter Hrvatice v Zagrebu, velika ženska protestna shoda proti nasilni laški in nemški okupaciji slovenskega ozemlja v Trstu, na Goriškem, v Istri, Dalmaciji, na Kranjskem in Koroškem. Slovenke je v Beogradu zastopala članica društva Maša Gromova, v Zagrebu pa Alojzija Štebijeve, takratka predsednica Socialno gospodarskega kulturnega ženskega društva. 23. februarja je bil podoben protestni shod tudi v Ljubljani in Novem mestu, nato pa še v Slovenj Gradcu, Ptujju in na Bledu.

Po vojni so nekaj več pozornosti posvetile ženski izobrazbi ter razširitvi delovanja društva tudi na deželce. Društvo je razposlalo uglednim Slovenkam v manjših mestih in kra-

jih pozive, naj ustanove podružnice ali pa samostojna slovenska ženska društva. Tako so kmalu nastala nova društva v Novem mestu, Celju in Mariboru. Članice društva so se ponovno pričele zavzemati za ustanovitev društvenega lista, ki naj bi bil napreden, poljudno pisan, a nestrankarski. List naj bi se imenoval Naša volja. Zaradi velike druginje po vojni in zaradi generalnega štrajka tiskarjev je ta zamišljena propadla.²²

Že leta 1921 so nadaljevale staro prakso – s predavanji. V tem letu so priredile tri predavanja: Hinterlecknerjeva O materinstvu in O Dalmaciji in Dalmaticah ter Marica Bartolova O morali in dvojni morali. V tem letu so se sicer predvsem pripravljale na kongres Narodnega ženskega Saveza (NŽS), ki bi moral biti septembra. Zaradi smrti kralja Petra pa je bil prestavljen na pomlad 1922. Pri Slovenkah je prevladalo mnenje, da se je s tem zaključila »dolgo, največjih borb in trpljenja, zmag in triumfov polno življenje«. ²³ Smrt kralja Petra, njenega »največjega junaka, njenega osvoboditelja«, je odjeknila kot velika izguba za Jugoslavijo.²⁴

Leta 1923 je bila glavna društvena skrb postaviti Dečji in materinski dom. Iz poročil društvenega delovanja in člankov v takratnih časopisih je razbrati veliko skrb za otroke, ki so jo Slovenke izražale na različne načine in si pri tem včasih prišle tudi navzkriž. Iz odborov in članic društva so sestavile Mladinski odsek, v katerem so bile Vida Jerajeva, Marica Bartolova, Vera Albrechtova, Mara Grošljeva in Ilka Vaštetova, ki naj bi skrbel za razvedrilo otrok. S tem pa učiteljstvo ni bilo zadovoljno.²⁵ Ljubljankinje so si hotele urediti tudi svojo žensko bolnišnico, za kar so leta 1925 izvedle dobrodelne akcije. Še pred posvetovalnim sestankom organizacij, ki so jih sklicale, so se v časopisu Slovenec 6. marca že pojavile ostre kritike na SSŽD, češ da so druge institucije še bolj potrebne kot ženska bolnišnica.²⁶ Kaj se je dogajalo z žensko bolnišnico, iz nadaljnjih poročil ni bilo mogoče razbrati.

Za leto 1926 so si nikoli mirujoče društvenice že zadale novo nalogo, pripraviti razstavo Slovenska žena. Slovenke so prav v razstavah videle način obveščanja javnosti o svojem delovanju. Najobsežnejša je bila razstava, ki je trajala od 26. junija do 6. julija 1926, ki jo je SSŽD priredilo s sodelovanjem drugih ženskih organizacij v Ljubljani na velesejemskem prostoru. Z razstavo so želele podati jasno sliko ženskega duševnega, nacionalnega, humanitarnega, umetniško-obrtnega dela od začetkov pa do leta 1925. »Pokaže naj, kako se je žena – Slovenka kvalificirala doslej kot socialna delavka, kot pisateljica, umetnica, umetnostna obrtnica, trgovka itd., kaj so strile razne ženske organizacije za Slovenkino prosveto in splošno korist itd.«²⁷

Iz vsega povedanega je razvidno, da pričetek društvenega angažiranja ženskam ni bil lahak, saj je bilo še vedno ukoreninjeno mišljenje, čaš da so ustvarjene samo za družino in vzgajanje otrok. Vendar so vztrajale in postale znane tudi v tujini. Predvsem se je zaupanje v Slovenke kazalo v tem, da so se tudi pri nas organizirali ženski svetovni kongresi.

Prve Slovenke, ki so se pričele zanimati za boljši položaj žensk, so to izražale v svojih črticah in pesmih. To so bile razgledane ženske, ki so vedele, kaj hočejo, in so bile zvečine samoukinje, predvsem pri učenju tujih jezikov. Največkrat omenjene slovenske feministke pa so bile Alojzija Štebi, pesnice Ludmila Poljančeva – Nataša, Fany Hausmanova, Kristina Schuler, Vida Jerajeva in Ljudmila Prunkova – Utva ter pisateljice Elvira Dolinarjeva – Danica, Lea Faturjeva, Marija Bartol – Nadliškova, Minka Govekarjeva, Zofka Kveder – Demetrovič, Marija Kmetova, Pavlina Pajk in Ivanka Klemenčič – Anžičeva.²⁸

Poleg teh pomembnih posameznic naj navedem še nekaj društev, v katera so se tudi vključevale Slovenke: društvo Jožefišče, Družba sv. Cirila in Metoda, Katoliško društvo za delavke v Ljubljani, Marijina družba, Zavod sv. Nikolaja, Slovenska krščanska ženska zveza, Organizacija oskrbnic vdov in sirot v Trstu, Klub Primork v Ljubljani, Kolo jugoslovanskih sester, Splošno žensko društvo v Gorici, Splošno žensko društvo v Celju, Društvo SHS žena za siročad, Prosvetna zveza ženskih organizacij v Mariboru, Društvo slovenskih učiteljic v Ljubljani ter Društvo za gojitev treznost v Ljubljani s podružnicami.

Ženske v političnem življenju, boj za žensko volilno pravico

SSŽD se je že v svojem začetnem delovanju zavzelo za izenačitev žensk z moškimi v političnem življenju. Tega problema so se članice lotile temeljito, najprej pa na področju zakonodaje. Društvo je nasloвило prošnjo na »slavno poslansko zbornico državnega zbora« za spremembo 30. člena državnega zakona z dne 15. oktobra 1867 (št. 134 državnega zakona), ki se je glasil: »Mladoletne osebe in inozemci ne smejo biti člani političnih društev.«²⁹ Po takratnem tolmačenju zakona so bile namreč ženske izključene iz članstva teh društev in bile s tem »ponižane v svoji človeški in ženski dostojnosti, kajti polnoletne, razumne in izobražene žene, ki vrše svoj odgovornosti polni materinski poklic in žene, ki so se izkazale tudi pri delu za svoj kruh jednakovredne z moškimi, so postavljene na isto stopnjo z mladoletnimi, ki se še ne zavedajo svoje odgovornosti in ne razumevajo javnih naprav.«³⁰ »Ponižane pa so žene tudi v svojem naravnem ponosu«, ³¹ saj so bile v svoji domovini postavljene v enak položaj kot tujci, ki pa ne more-

jo imeti enakega interesa za tujo deželo, kot za svojo. Prav izločanje žensk iz politične vzgoje je bila za takratno javno življenje velika izguba. Ženske so se bale posegati v javne zadeve, saj zanje niso imeli razumevanja. Zanimivo je, na kakšne argumente so se oprle v svoji prošnji za večji vpliv žensk v političnem življenju. Zapisale so: »Tako ne morejo niti svoje otroke, bodoče državljane, pripravljati na pravo javno delovanje in morajo brez interesa gledati javno delovanje svojih soprogov in sinov, ki iz same ozkosrčnosti drže ženo – pogosto v veliko škodo – v politični nevednosti, da na ta način same postanejo stroj oziroma načina nazadnjaštva.«³² Zato jim je bil prvi cilj politična vzgoja žensk, predvsem mater. Ženske so dokazale svoje zmožnosti na vseh področjih, kolikor so jim bila dotlej dostopna. Zdi se, da so jih tudi gospodarske razmere vedno bolj silile iz domačega zatišja v javno življenje. Ves čas so si prizadevale vzdrževati enako stopnjo izobrazbe z mošmi. Vedno so bile prisotne v boju za svobodo vesti in domovine. Najbrž so prav zaradi tega čutile potrebo, zmožnost in dolžnost, da se vključijo v zadeve javnega življenja. Mednje pa so štele tudi volilno pravico. Pri spremembi volilnega reda so želele, da bi bila ženskam dana splošna, enaka, direktna in tajna volilna pravica. V takratnem volilnem redu so bile namreč od volitev popolnoma izključene, oziroma jih je le majhen del lahko volil po pooblastilih, »kakor osebe, ki nimajo dovolj razumov in razsodnosti«, kot so zapisale v svoji prošnji. In dalje: »Žene pa so kakor možje podložne vsem zakonom, zato zahteva tudi pravičnost, da imajo pri enakih dolžnostih enake pravice in nikakor se ne da opravičiti, da bi se v državi, ki ji je temelj enakopravnost, ne dale enake pravice tem, ki imajo enake dolžnosti.«³³

Z zahtevo po splošni in enaki aktivni in pasivni volilni pravici v Narodno skupščino in vsa samoupravna zastopstva so se prvič organizirale in protestirale v javnosti na manifestacijskem shodu v Ljubljani 9. oktobra 1908. V tem času so že vse evropske države, razen balkanskih in romanskih, priznale ženskam iste politične pravice, kot so jih imeli moški. Posledice njihovega udejstvovanja v političnem življenju so bile v teh državah ugodne za napredek.³⁴ Naše ženske so oporekale politikom in državnikom, ki so vedno predstavljali državo kot demokratično, kar pa očitno ni držalo, saj prava načela demokracije zahtevajo enakost vseh državljanov, ne glede na spol. Prav na ta načela so se oprle, ko so zahtevale popolno politično izenačenje z moškimi. Leta 1919 so članice SSŽD sklenile, da bodo zastopale vse interese brez političnega ozadja. Na predlog Karle Modic so sprejele resolucijo, v kateri so zahtevale:

a) aktivno in pasivno volilno pravico ženstva za vse zakonodajne zastope, okrožne, ob-

činske in druge vrste

b) zastopstvo ženstva v vseh korporacijah, ki so odločale o šolskih, mladinskih, zdravstvenih, kulturnih in »opravizoričnih« ter sploh javne blaginje tičočih se zadev

c) izenačenje naslovov in plač ženskih državnih in zasebnih nastavljenih uslužbenk in uradnic z moškimi

č) odpravo otroškega dela v obrti, industriji in kmetijstvu ter odpravo nočnega ženskega dela

d) ženske zastopnice pri porotnih sodiščih

e) človekoljubno skrbstvo za vdove in sirote ter za nezakonske matere in nezakonske otroke

f) ločitev zakona in pravico, da se ločeni zakonci lahko zopet poroče.³⁵

Za prve štiri omenjene zahteve so se opredelile že leta 1914, z leti pa so svoje zahteve razširile, jih vedno bolj konkretizirale in dopolnjevale. Z leti so bile tudi vedno bolj odločne in prepričane v pravilnost svojih zahtev. Kljub njihovi odločitvi o apolitičnosti svojih interesov, pa to vedno ni bilo možno. Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) je npr. leta 1919 zaprosila SSŽD za nekaj govornic, ki bi govorile na ženskih shodih njihove stranke. Stranka jim je dala v premislek tudi izvolitev ženske kot zastopnice JDS v pokrajinski deželni zbor. Ker so menile, da gre za koristi ženstva sploh, so sklenile ugoditi želji tajništva JDS.³⁶

V želji, da bi se lahko bolj posvetile reševanju vprašanja ženskih pravic, so zastopnice večine ženskih društev v Jugoslaviji ustanovile poseben odbor, 23. septembra 1923 pa so ustanovile tako imenovano Feministično alianso Kraljevine SHS.³⁷ Glas svobode je takrat poročal: »23. septembra so zastopnice večine ženskih društev v Jugoslaviji ustanovile poseben odbor za boj za ženske pravice. Po daljši, resni debati (če izvzamemo bizantinski pozdravni govor predstavnice narodnih dam in skrajno neumesten, skoro komičen nastop zastopnice katoliškega ženstva) je bil soglasno sprejet program.«³⁸ Program je vseboval zahtevo po splošni in enaki volilni pravici za ženske, za vse zakonodajne in avtonomne zastope, pod enakimi pogoji, kot so jih imeli moški. Volilno pravico žensk je Feministična aliansa imela za sredstvo za popolno osvoboditev žensk. Zahtevale so nove določbe, ki naj bi se vnesle v novi državljanski zakonik, in sicer:

– poklic žene – matere in gospodinje naj bi se priznal kot produktiven; zaradi tega bi bilo potrebno ženo izobraziti za ta poklic in dati ženi – gospodinja vpliv na gospodarsko politiko

– poročena žena naj bo ekonomsko neodvisna

– prizna naj se oblast staršev nad otroki

– zaščititi naj se družinsko življenje tako, da

se z zakonom zagotovi obstoj matere in otrok
– spremeni naj se dedno pravo v izenačenje soprogov in otrok (obeh spolov).

Poleg tega pa je Feministična aliansa zahtevala še:

- ureditev šolstva za deklice in dečke
- popolno svobodo za napredovanje žene v poklicu, ki ga opravlja
- da se da ženam priložnost, da se udeležijo zlasti na vodilnih mestih prosvetnega in socialno političnega resorja.

Za splošni napredek življenja pa so zahtevale:

- sistematično izvedeno državno zaščito otrok in mladine s sodelovanjem privatnih organizacij
- propagando za higienski način življenja
- boj proti alkoholizmu
- boj proti korupciji
- uveljavljanje enakih moralnih principov za moža in ženo
- zatiranje prostitucije in
- popolno izenačenje nezakonskih otrok z drugimi otroki.³⁹

Jugoslovanska feministična aliansa je skušala omogočiti ženskam udeleževanje v javnem življenju. Kot eno izmed sredstev pri tem so jim bile tudi javne manifestacije za volilno pravico, kar pa je bila le ena izmed številnih zahtev, ki so jih imele ženske. Tudi v tej ženski organizaciji je očitna razširitev programa, kar je po mojem mnenju posledica neuspešnega izpolnjevanja zadanega programa.

Slovenke so bile nezadovoljne s svojim političnim življenjem. Prizadele so jih posledice strankarskih bojev in razhajanja prijateljev zaradi politike in različne strankarske pripadnosti. Ogorčene so bile tudi nad tem, da se pri napredovanju pri delu ni upoštevala sposobnost, temveč pripadnost vladajočim strankam. Strokovnjaki so bili potisnjeni ob stran.⁴⁰ Slovenke so se potegovale za delavke, za njihove pravice. Ženske so se zavedale, da je njihovo delo posledica kapitalističnega gospodarstva in da to povzroča razpad družine. Kot je znano, so bile ženske slabše plačane. Zaradi slabega položaja delavk je Zveza neodvisnih strokovnih organizacij (ZNSO) za Slovenijo glede ženskega dela sprejela resolucijo o sodelovanju žensk v strokovni organizaciji. ZNSO si je zadala nalogo, »da jo pritegne kot enakovrednega člana, kot aktivno boriteljico za izboljšanje proletarskega življenja in za pravičnejši ustroj nove človeške družbe.«⁴¹ Za izboljšanje položaja delavk se je leta 1922 zavzelo tudi SSŽD. Sprva predvsem za izboljšanje gmotnega položaja magistrskih oficijantk. Moški, ki so opravljali isto delo kot ženske, so namreč imeli možnost napredovanja v teku leta v revidente in nadrevidente, ženskam pa to ni bilo omogočeno. Zato so sestavile spomenico z zahtevo, da za isto delo kot moški dobe tudi enako plačilo. V tem času so bile

prizadete tudi delavke, katerih moške so bili zaposleni v privatnih podjetjih. Za čas, ko so bili moške vpoklicani v vojaško službo, so zahtevale od države preživnino za žene in otroke, ki so s tem izgubili svojega rednika. Za pomoč pri rešitvi tega problema je SSŽD prosilo Narodni ženski Savez (NŽS) v Beogradu, da bi se pri vojnem ministrstvu zavzel za te družine. Vendar brez uspeha. Neuspešna je bila tudi prošnja za odobritev draginjskih doklad državnim nastavljenkam, tudi za nezakonske otroke, če so morale zanje same skrbeti.⁴²

V letih 1925/1926 se je pri nas že kazala gospodarska kriza, ki je nato zajela ves svet. To je bilo vidno predvsem v stopnjevanju davčne obremenitve slovenskih davkoplačevalcev. Uveden je bil nov 3/10% davek na telesno delo. S tem so bile precej prizadete prav revne, zlasti uradniške družine. Prizadelo je tudi šivilje in druge obrtnice, za katere je bil novi davek katastrofalen. Pobiranje in evidenca davka na telesno delo je najbrž prisililo vlado k ustanovitvi novega uradništva, kontrolnih komisij, pozvedovalnih organov. Pri družinah in obrtnicah je prav to izzvalo dodatno razburjenje, jezo in prepire med delodajalkami in delojemalkami. SSŽD se je na svojih javnih sejah, 2. decembra 1925 in 13. januarja 1926, zavzelo za ukinitev zakona o davku na telesno delo v naslednjem davčnem letu. O svoji zahtevi je društvo seznanilo bralce Jutra, kjer so 1. januarja 1926 objavili članek z naslovom Gospodinja protestiramo.⁴³

V 30-letnem delovanju SSŽD se je vidno povečalo število izobraženek. Visoke šole so bile namreč Slovenkam do prve svetovne vojne praktično nedostopne, svojega vseučilišča pa niso imele. Za študij v tujini je bilo potrebno mnogo denarja in borbe s konservativizmom, saj je bilo povsod polno predsodkov do samoosvojitve ženske. Študirati so smele filozofijo, medicino in farmacijo, pa še to na posebno prošnjo.⁴⁴ To stanje se je po vojni povsem spremenilo, zlasti še po letu 1920. Ženske so bili takrat že dostopni vsi javni poklici, izvzemši sodniškega, pa tudi tu je že bilo čuti določene premike. Svečeniški poklic je bil ženski odprt le v protestantski cerkvi. Izboljšal se je nekoliko tudi položaj delavk. Osrednji urad za zavarovanje delavcev je npr. leta 1926 izkazal 474.610 zavarovanih delavcev in delavk; med temi je bilo 107.631, torej 22%, žensk. V tem času se je povečalo število služkinj, bilo jih je kar 84% vseh delavk. Sledile so delavke v industriji in končno v prometu.⁴⁵

OPOMBE

1. Nekoliko besed o ženskem vprašanju. Iz spisov Pavline Pajkove. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Slovensko splošno žensko društvo (SSŽD) — 2. Poročilo tajnice Minke Goverkarjeve (M. G.), 11. 9. 1921; ZAL, SSŽD, fascikel (f.) 1 —

3. Prav tam — 4. Prav tam — 5. Slovenski narod, št. 26, 3. 2. 1909 — 6. Poročilo — 1901; ZAL, SSŽD, f. 2 — 7. Poročilo tajnice — 1902; ZAL, SSŽD, f. 2 — 8. Poročilo tajnice M. G., dne 11. 9. 1921; ZAL, SSŽD, f. 1 — 9. Katja Vodopivec, Ekonomski položaj žene na območju današnje LR Slovenije v 100 letih — 10. Poročilo tajnice l. 1902; ZAL, SSŽD, f. 2 — 11. Prav tam — 12. Poročilo tajnice M. G., dne 11. 9. 1921; ZAL, SSŽD, f. 1 — 13. Letna poročila — 1901; ZAL, SSŽD, f. 2 — 14. Blagajniška poročila 1901, 1902, ...; ZAL, SSŽD, f. 2 — 15. Poročilo — 1901, ZAL, SSŽD, f. 2 — 16. Poročilo tajnice M. G., dne 11. 9. 1921; ZAL, SSŽD, f. 1 — 17. Letna poročila 1902 in 1904; ZAL, SSŽD, f. 2 — 18. Splošno žensko društvo v Ljubljani. Članek M. G., 16. 10. 1924; ZAL, SSŽD, f. 1 — 19. Letna poročila — 1918; ZAL, SSŽD, f. 2 — 20. Prav tam — 21. Poročilo tajnice M. G., dne 11. 9. 1921; ZAL, SSŽD, f. 1 — 22. Letna poročila — 1919; ZAL, SSŽD, f. 2 — 23. Letna poročila — 1922; ZAL, SSŽD, f. 2 — 24. Prav tam — 25. Letna poročila — 1923; ZAL, SSŽD, f. 2 — 26. Letna poročila — 1925; ZAL, SSŽD, f. 2 — 27. Načrt o vsebini razstave iz leta 1926; ZAL, SSŽD, f. 2 — 28. Kratki življenjepisi znanih Slovenk; ZAL, SSŽD, f. 2 — 29. Kartoteka obstoječih društev v Sloveniji (Ljubljani); ZAL, SSŽD, f. 2, Opis delovanja Društva slovenskih učiteljic v Ljubljani. ZAL, SSŽD, f. 5, Društvo za gojitev treznosti v Ljubljani; ZAL, SSŽD, f. 1 — 30. Slavna zbornica poslancev državnega zbora (prošnja). ZAL, SSŽD, f. 1 — 31. Prav tam — 32. Prav tam — 33. Peticije in resolucije, Visoka poslanska zbornica. ZAL, SSŽD, f. 4 — 34. Resolucija; ZAL, SSŽD, f. 3 — 35. Občni zbor, 23. 2. 1919; ZAL, SSŽD, f. 6 — 36. Seja glavnega odbora, 10. 4. 1919; ZAL, SSŽD, f. 6 — 37. Letna poročila — 1923; ZAL, SSŽD, f. 2 — 38. Ženski vestnik, Feministična alijansa in mi. Glas svobode št. 25, 4. 10. 1923, str. 3 — 39. Prav tam — 40. Vida Lapajne, Žena podpora državi, referat SSŽD 1.12. 1928 ZAL, SSŽD, f. 1 — 41. Glas svobode št. 26, 11. 10. 1923, str. 4 — 42. Letna poročila — 1923; ZAL, SSŽD, f. 2 — 43. Letna poročila — 1926; ZAL, SSŽD, f. 2 — 44. Katja Vodopivec, Ekonomski položaj žene na območju današnje LR Slovenije v 100 letih — 45. Delo in stremljenje Jugoslovenk. Poročilo Minke Govekarjeve o letošnjem kongresu NŽS v Splitu (izrezek časopisa iz leta 1929). ZAL, SSŽD, f. 6.

RAZVOJ TURIZMA NA BLEDU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

BOŽO BENEDIK

Po prvi svetovni vojni so se pojavljala različna gledanja na to, ali je na Bledu potrebno razvijati turizem ali ne. Podobne dileme so se pojavile tudi po drugi svetovni vojni. Postavljalo se je vprašanje, ali naj Bled postane upravni center za radovljiško območje in se bolj posveti industriji in gozdarstvu, kakor pa turizmu. Nekateri so menili, da je potrebno na Bledu vso prednost dati razvoju tekstilne in zlasti še lesne industrije, skupaj z razvojem gozdarstva. Bled naj bi postal spalno naselje za jeseniške in leške delavce, na turističnem področju pa naj bi prevladoval delavski turizem in s tem skrb za delavca. Bogatini in bogatinke z razgaljenimi hrbti nam niso potrebni, so glasno vzklikali na mitingih, ki so bili priljubljena oblika takratnih krajevnih zborovanj. Na srečo pa so zmagali razum, blejske naravne lepote in skoraj stoletna turistična tradicija. Pri tem so imeli pomembno vlogo tudi v slovenskem republiškem centru, kjer so bili vsaj delno naklonjeni razvoju slovenskega in s tem tudi blejskega turizma.

Vojna ni prizanesla ne blejskim hotelom ne turističnim objektom. Večji del hotelov in drugih turističnih objektov je služil nemški vojski, policijskim enotam, okupacijskim uradom in njihovim uradnikom, vojaškim skladiščem, okrevališčem in vojaškim stanovanjem. Tako je bilo tudi prva leta po drugi svetovni vojni. Hotele in turistične objekte so zasedle enote nove jugoslovanske vojske, stanovanja v zasebnih hišah, kjer so imeli zasebne turistične sobe, pa delavstvo iz gozdarskih in lesno industrijskih obratov z Bleda, zaposleni v Železarni Jesenice in Tovarni Verig iz Lesc ter manjših obrtnih podjetjih iz radovljiške in jeseniške občine. Nekateri turistični objekti so bili namenjeni tudi za rehabilitacijo za okrevance in borce. Le nekaj hotelskih in turističnih objektov je bilo za silo uporabnih tudi za tujski promet, kot npr. hotel Toplice, hotela Lovca in Jelovica in dvorana v Kazini, ki je zlasti služila za mitinge in zabavne prireditve. Nekaj je bilo tudi turističnih gostišč. Gledano v celoti, lahko trdimo, da je bilo prva leta po drugi svetovni vojni na Bledu še kar nekaj kolikor toliko spodobnih turističnih ležišč. Kar se tiče kvalitete turističnih storitev, pa je potrebno reči, da so vodenje blejskih gostišč prevzeli kadri, ki niso bili večji gostinstva. Nove oblasti so v celoti izločile bivše hotelirje in lastnike turističnih objektov.

Prve mesece po vojni so v Ljubljani predlagali, naj se na Bledu osnuje podružnica Turističnega društva Slovenije.

Konec avgusta 1945 je Ministrstvo za trgo-

vino in preskrbo Narodne vlade Slovenije pozvalo Krajevni odbor OF na Bledu, naj pripravi posvet, na katerem bi se pogovorili o obnovi turističnih objektov in turističnih naprav, ter pripravili načrt za organizacijo bodoče blejske tujske prometne službe. Na posvet so povabili tudi predstavnike okoliških turističnih krajev, npr. iz Lesc, Radovljice, Brezj in Gorj, ki so bili že pred drugo svetovno vojno turistično zanimivi.

Tudi sicer so se v republiškem centru zavedali pomena turizma. 1. aprila 1946 je v Ljubljani potekala konferenca o organizaciji tujškega prometa v Sloveniji. Na podlagi sklepa te konference, so 25. aprila 1946 sprejeli začasna pravila Turističnega društva Slovenije. Prvi člen pravil je določal, da je Turistično društvo Slovenije obče koristno društvo, ki naj ob sodelovanju širokih ljudskih množic in množičnih organizacij skrbi za razvoj in dvig tujškega prometa na območju Slovenije. Osnovalo Turističnega društva Slovenije so sestavljale podružnice društva, ki naj bi jih ustanovili v vseh krajih s turističnimi ambicijami.

Za začetek turistične sezone 1946/47 so se na Bledu že dobro pripravljali. Očistili so nekatere hotele in gostišča, nabavili so nekaj nove opreme, oziroma uporabili inventar, ki so ga zasegli v nekaterih zaplenjenih blejskih vilah in pri bivših hotelirjih. Predsednik Turističnega društva Slovenije dr. Ciril Žižek je 3. junija 1946 pozval Mestni ljudski odbor Bled, naj v začetku turistične sezone pripravi občni zbor blejske podružnice Turističnega društva Slovenije. Ker je Mestni ljudski odbor Bled menil, da do postavljenega datuma ni mogoče pripraviti občnega zbora, so ustanovitev podružnice Turističnega društva Slovenije na Bledu prestavili na kasnejši čas. Podružnico slovenskega turističnega društva so na Bledu ustanovili šele 2. februarja 1947, na sestanku, ki ga je sklical Aleš Jelenc, predsednik takratnega Okrajnega ljudskega odbora Jesenice, v katerega upravni okvir je sodil tudi Bled. Tonalogo je izpeljal Anton Kunčič, ki je bil referent za turizem pri Mestnem ljudskem odboru Bled. Leta 1950 se je Turistično društvo Slovenije reorganiziralo. Preimenovalo se je v Turistično zvezo Slovenije, dotodanje podružnice pa so se preoblikovale v samostojna turistična društva, ki so se ponekod imenovala tudi olupševalna društva.

Leta 1953 je v okviru Turistične zveze Slovenije začela izhajati tudi revija Turistični vestnik.

Zaradi vse večjega števila turističnih (ponekod olupševalnih) društev, centrala Turistične

zveze Slovenije ni uspevala več zadovoljivo pomagati posameznim društvom. Zato so v Kranju na pobudo Okrajne gospodarske zbornice 24. oktobra 1955 ustanovili področno stalno turistično konferenco, ki je po avgustovski upravni reformi pokrivala tudi območje ukinjenega Okrajnega ljudskega odbora Jesenice, ki je dotlej upravno zajemal tudi območje Bleda.

Zaradi regionalne razdelitve Slovenije so postale aktualne regionalne turistične zveze. V Kranju so 29. marca 1957 ustanovili Gorenjsko turistično podzvezo, katere prvi predsednik je postal Dušan Horjak, tedanji podpredsednik Okrajnega ljudskega odbora Kranj, za tajnika pa je bil izbran Božo Černe.

K podzvezi so že v prvih letih pristopile številne športne, kulturne, gostinske, transportne in druge organizacije, pa tudi nekatere gospodarske organizacije, ki so se čutile povezane s turizmom, kot npr., Elan Begunje, Žičnica Vitranc iz Kranjske gore, Komunalna banka Gorenjske itd.

Ena od zelo pomembnih nalog podzveze je bilo posodabljanje turistične propagande. Pripravili so nov, do tedaj najlepši turistični propekt Bleda, pa tudi nekaj skromnejših propektov manjših gorenjskih turističnih krajev. Kasneje so blejski turistični delavci propagandnemu gradivu namenjali vse večjo pozornost. Natisnili so več kvalitetnih propektov Bleda, enega so tiskali celo v tujini. Blejski turistični delavci so v sodelovanju z nekaterimi belgijskimi gosti, ki so bili zlasti ribiči, pripravljali scenarij za turistični film o Bledu. Vendar pa tedanji predpisi niso dovoljevali snemanja in zato filma niso posneli. Na podzvezi so se odločili za sofinanciranje nekaterih gorenjskih tradicionalnih športnih, folklornih in kulturnih ter zabavnih prireditev. Pomen povezave med Alpami in morjem pa je predstavljala razstava «Alpe–Jadran». Gorenjska turistična podzveza je skupaj z Alpskim letalskim centrom Lesce, s katerim je bila personalno in materialno povezana, vzpostavila, res le za krajši čas, letalsko linijo Dunaj–Bled–Dubrovnik.

Nadvse koristna in vzpodbudna pa je bila akcija podeljevanja posojil za urejanje in posodabljanje privatnih turističnih sob. Res je, da so številni prejemniki posojeni denar porabili tudi za ureditev hiš, vendar je bil večji del denarja le porabljen za izboljšanje privatne turistične ponudbe na Gorenjskem, predvsem pa še na Bledu.

Gorenjska turistična podzveza je skupaj s Turističnim društvom Bled ustanovila turistično agencijo Triglav, ki se je v precejšnji meri ukvarjala tudi z oddajanjem zasebnih blejskih turističnih sob. Poslovne prostore je imela v blejskem hotelu Park, vodil pa jo je znani turistični delavec Pavel Merlak. Ni pa vzdržala konkurence z veliko močnejšo turi-

stično agencijo Putnik, ki je imela svoje poslovalnice po vsej državi in je sodelovala tudi s tujimi turističnimi agencijami. Kljub velikim naporom, je domača turistična agencija Triglav kmalu propadla. Priključila se je turistični agenciji Kompas. V začetku petdesetih let se je na iniciativo slovenskih oblastnih organov število turističnih društev v republiki precej povečalo. Leta 1951 je bilo na območju Slovenije 21 turističnih društev, leta 1952 pa že kar 38. Med temi jih je bilo kar 10 na območju Okrajnega ljudskega odbora Jesenice in med njimi tudi turistično društvo na Bledu, katerega občni zbor je 24. januarja 1952 v hotelu Jelovica sklical Mirko Poč, ki je tedaj vodil blejsko hotelsko združenje Hotelturist. Glavni krivec za sorazmerno kasno ustanovitev blejskega turističnega društva je bila občinska uprava, pri kateri je bila združena vsa turistična dejavnost. Takoj po ustanovnem občnem zboru Turističnega društva Bled so sklicali redni zbor. Za prvega predsednika društva, ki je tedaj štel le 30 članov, so izvolili Mirka Poča, za podpredsednika pa Rajka Gradnika, člani upravnega odbora pa so postali Zdravko Rus, Janez Kenda, Božo Prevoršek, Avgust Erat, Zvonko Janežič, Ivan Plemelj ter Oskar Delkin. V okviru upravnega odbora so se postopno razvile razne komisije, npr. za propagando, urejanje kraja, za prireditve, krojil pa je tudi smernice za oddajanje zasebnih turističnih sob. Nadzorni odbor pa so sestavljali Bogdan Šanca, ki je še danes priznan turistični delavec, Ruža Dolšak–Jurkovič in Stevo Pulitika.

Delavnost in sodelovanje s širšim krogom turističnih delavcev ilustrirajo podatki o sestankih upravnega odbora in skupščin oziroma občnih zborov društva. V desetletju od 1958 do 1969 so se sestajali od desetkrat do sedemnajstkrat na leto. To nam nakazuje, da se je odločanje o blejskem turizmu vse bolj osredotočalo na posamezne člane upravnega odbora, bolje rečeno, na tajnike društva. Tudi udeležba na društvenih zborih je bila zelo različna, od 75 pa do 326 članov.

Že na začetku je prišlo do hudih težav, saj je bilo društvo brez denarja, kar je onemogočalo njegovo delovanje. Na eni izmed sej so sprejeli sklep, naj se Turistično društvo na Bledu razpusti. Posredovati je moral celo predsednik Turistične zveze Slovenije Albert Jakopič. Neskladja so se počasi umirila in društvo je postopno začelo normalno delovati.

Prvemu predsedniku Mirku Poču (1952/3) je sledil direktor hotela Park Anton Kunčič (1954–1957), ki sta mu do leta 1956 kot podpredsednika pomagala Rajko Gradnik in Janez Kenda. Tajniško delo je do leta 1954 opravljal Bogdan Šanca, nato pa do leta 1956 Zvonko Savnik. Od 1958 do 1965 je predsedniško dolžnost opravljal Jože Kapus, podpredsedniško Anton Kunčič, tajnik pa je bil

ponovno Bogdan Šanca, ki se je povsem predal razvoju blejskega turizma. Od 1965 do 1981 je bil predsednik Turističnega društva Bled Polde Pernuš, podpredsednik je bil sprva Jože Kapus, nato pa Ivan Fabjan do leta 1975, ko je podpredsednik ponovno postal Jože Kapus. Leta 1965 je tajniške posle prevzel Franc Šmit. Po politični volji in zaradi svoje popularnosti je leta 1981 predsednik blejskega turističnega društva postal Bogdan Šanca, podpredsednik pa Matjaž Završnik, ki je leta 1983 postal tudi predsednik društva. Istega leta je Franca Šmida kot tajnika zamenjal Marko Potočnik.

Imena funkcionarjev Turističnega društva Bled nakazujejo politične usmeritve pri uresničevanju turistične politike kraja, ki je bila včasih bolj, drugič pa manj uspešna.

Do leta 1965 so občni zbori turističnega društva potekali vsako leto. Od druge polovice šestdesetih let pa je blejsko turistično društvo poslovalo po pravilih, ki so jih sprejeli leta 1965 in so jih leta 1975 prilagodili novemu zakonu o društvih. Po društvenih pravilih je bil najvišji organ društva občni zbor, ki so ga sklicevali vsaki dve leti, vmes pa so obvezno sklicevali konferenco društva. Operativno je društvo vodil upravni odbor, po pravilih iz leta 1975 pa so uvedli še društveno predsedstvo, kar naj bi še pospešilo in ekonomiziralo društveno poslovanje. Društveno predsedstvo so sestavljali predsednik, podpredsednik in tajnik društva ter predsedniki posameznih komisij, ki so delovale v okviru društva (za propagando, za prireditve, za urejanje kraja itd.). Predsedniki komisij so bili obvezno člani upravnega odbora. Člane komisij je imenoval upravni odbor društva izmed domačih turističnih delavcev, članov društva. Leta 1971 je bila k delovanju društva pritegnjena tudi čolnarska sekcija, ki od takrat ureja poslovanje in problematiko blejskih čolnarjev. V upravnem odboru so zastopani tudi predstavniki izvoščkov ter predstavniki krajevnih skupnosti Bohinjka Bela in Zasip. V društvenem okviru deluje tudi organizacijski odbor za blejsko kmečko ohcet, ki je vsako leto največja folklorna prireditev na Bledu. Med najbolj delavnimi pa je folklorna skupina, ki je organizacijsko povezana v Kulturno umetniško društvo Bled.

Na občnih zborih in konferencah upravni odbor društva poroča o svojem delu in obvezno poda analizo o turističnem prometu v minulem obdobju. Za vsak občni zbor ali konferenco društvo pripravi obsežno poročilo o turistično gostinski dejavnosti, o turističnem prometu in o turističnih prireditvah, ki je prava kronika dogajanja na Bledu. Poročilo je podkrepjeno s številnimi statističnimi podatki. Zadnje tako obsežno poročilo je bilo napravljeno leta 1984. Finančno društveno poročilo pa je podano samo na občnih zborih.

Turistično društvo Bled je imelo pomembno vlogo pri organizaciji in financiranju številnih blejskih prireditev, pri nekaterih pa je le sodelovalo s svojim finančnim deležem.

Leta 1950 je na Bledu potekalo padalsko prvenstvo v skokih v jezero. Letala s padalci so vzletala z letališča v Lescah. Značilno za to prireditev je bil za tiste čase izredno velik obisk gledalcev, k čemur je prispevala dobra propaganda po sindikalnih organizacijah.

Med zgodnejše prireditve sodi organizacija Alpske vožnje z motornimi vozili preko Pokljuke, Zgornjesavske doline, Jelovice na Primorsko. Glavni pobudnik teh prireditev je bilo Avto-moto društvo Bled, ki ga je vodil Milan Studen. Ker so bili ta čas domači avtomobili še redkost, so se voženj udeleževali predvsem tujci, zlasti iz Posarja. Zaradi pomanjkanja denarja so Alpske vožnje morali opustiti. O teh vožnjah in s tem v zvezi tudi o Bledu in jezeru, je bilo v tujem tisku napisanih več člankov, kar je bila dobrodošla brezplačna propaganda za blejski turizem.

V šestdesetih letih sta na Bledu potekali dve glasbeni prireditvi. Prva je bila Jazz festival, druga pa Slovenska popevka. Pobudnika Jazz festivala sta bila Aleksander Skale in Jure Robežnik iz Ljubljane. Na Bledu so se zbrali izbrani jazz glasbeniki iz celega sveta. Uspeh prireditve je bil zelo velik, domačini pa so si pridobili pomembne organizacijske izkušnje. Velik uspeh so doživeli tudi festivali Slovenske popevke. Obe prireditvi sta sčasoma zaradi finančnih težav zamrli. V začetku osemdesetih let so poskušali ponovno oživiti Jazz festival, uspeh pa je bil dosti skromnejši kot v prejšnjem obdobju.

V prvem obdobju se je društvo veliko posvečalo zabavi gostov. Osrednje zabavišče je bila dvorana v Kazini, kjer so skrbeli za dobro glasbo. Nastopal je tudi tedaj priznani ljubljanski radijski orkester, ki ga je vodil Bojan Adamič. Prirejali so pevske, plesne in folklorne prireditve domačih umetniških skupin. Gostje so se navduševali nad revijo, ki so jo poimenovali Bled, oh ti moj Bled, ki pa je bila na dokaj skromni umetniški ravni, pa tudi nad nastopi barskih plesalk. Razmišljali so o proslavi 100-letnice Riklija na Bledu, vendar se organizacije te prireditve niso lotili. Ker je bilo potrebno nastopajoče umetnike plačati, so pogosto nastajali spori med društvom in upravo hotela Park, v okviru katerega je delovala blejska Kazina. Društvo je krilo del stroškov tako za prireditve v Kazini kakor tudi za zimske zabavne prireditve v hotelih Toplice in Jelovica. V sedemdesetih letih ni več zaslediti društvenega finančnega sodelovanja pri prireditvah v Kazini, saj so bile kazinske prireditve zadeva posameznih hotelov. Prireditve so počasi postale finančno nedonosne, zato so leta 1975 Kazino za nekaj let celo zaprli. To je povzročilo negodovanje na Bledu,

pa tudi v Ljubljani.

Z izborom glasbe in konferansjejev v hotelu Park in v baru je imelo društvo veliko dela. To velja še zlasti za izbore konferansjejev, saj je bil ta poklic pri nas malo znan. Nastopali so Emil Frelih, Velimir Damič, Ivo Juriša, med domačimi napovedovalci pa sta se poskušala Mirko Lakota in Matjaž Korošec. Turistično društvo se je veliko ukvarjalo s propagando. Leta 1965 je sodelovalo z založbo Jugoslavija iz Beograda in z dr. Jožetom Kastelcem pri izdaji prvega turističnega vodiča Bleda, ki je bil napisan v štirih jezikih. Poleg izbranega besedila je bil vodič opremljen z 68 fotografijami blejskih kulturnih in naravnih znamenitosti. Naslednja podobna publikacija je izšla leta 1978, ko je Zavod za pospeševanje in razvoj turizma pripravil kratko fotomonografijo Bleda, prav tako v štirih jezikih. Leta 1989 pa je izšla knjiga z naslovom Fotomonografija Bled.

Turistično društvo Bled je na pobudo radovljiških okrajnih mož leta 1955 v zgornjih prostorih Kazine pripravilo razstavo z naslovom Bled-Commerce, na kateri so se predstavili izdelovalci obrtnih in industrijskih izdelkov Jugoslavije. Tako so oživili gornje prostore Kazine, pa še nekaj denarja za delovanje društva je ostalo. Ko razstava ni bila več aktualna, so ta prostor po nasvetu arh. Stanka Rohrmanna preuredili, tako da je le manjši del ostal namenjen za razstave, ostalo površino pa so namenili za čitalnico, ki je bila dobrodošla predvsem domačim gostom.

V začetku leta 1958 so si Blejci zamislili Blejske turistične informacije. Sprva so bili to le preprosti programi blejskih turističnih prireditev, kasneje pa so prerasle v vsebinsko bogate knjižice, s programom turističnih prireditev in izletov ter opisi Bleda in okolice. Ta knjižica je danes ena najzanimivejših slovenskih turističnih publikacij, ki je napisana v štirih jezikih in se deli brezplačno.

Na pobudo Šahovske zveze Slovenije so se leta 1959 na Bledu lotili organizacije šahovskega turnirja kandidatov za šahovsko svetovno prvenstvo. Tekmovanje je potekalo v sicer ne najbolj primernih spodnjih prostorih Kazine. Na turnirju kandidatov, ki je trajal 21 dni, so zabeležili kar 12.993 obiskovalcev, od vstopnine pa se je nabralo 504.000 din.

Leta 1961 so, predvsem zaradi jubilejnega šahovskega veleturnirja, zgradili Festivalno dvorano in odslej so se dvoranske prireditve odvijale v njej.

Pomembna propagandno afirmacijska dogodka za blejski turizem sta bili leta 1962 in 1970 zasedanji Alpske propagandne skupnosti, katere glavna naloga je propagiranje alpskih letovišč v Združenih državah Amerike.

K propagandi blejskega turizma so prispevali tudi Japonci, ki so tu leta 1977 snemali odlomke za film z naslovom Orient expres.

Da so za blejski turizem pomembne prireditve nemoteno potekale, so za vsako večjo turistično prireditev pri Turističnem društvu Bled postavili posebne prireditvene odbore.

Precej zgodaj so se na Bledu začeli zavedati pomena tujih gostov za razvoj turizma. Najsposobnejši gostinci so se skupaj z okrajno oblastjo odločili za propagandni pohod po Avstriji in Nemčiji. Obiskali so turistične biroje, ki so pred leti že sodelovali z Bledom. Potovanja so se udeležili Jože Kapus, Anton Kunčič, Janez Kenda, Pero Zamanja, Janez Vidic in Bogdan Šanca. Potovanje je vznemirilo krajane in blejske politične faktorje, ki so se spraševali, kdo jih je na inozemsko potovanje poslal in zakaj je bilo to sploh potrebno. Šele podrobno poročilo je pomirilo razgrete duhove.

Po letu 1954 so se na Bledu začele pojavljati prve večje skupine turistov iz inozemstva, zlasti iz Holandije in Nemčije. Holanec Jan Switzer, ki je imel svojo agencijo v kraju Breda na Holandskem, je bil prvi, ki je po drugi svetovni vojni na Bled množično vodil tuje goste. Blejski turistični delavci so se znašli pred številnimi težavami, saj je bila tedanja turistična ponudba v Jugoslaviji zelo skromna. Gostje iz tujine so morali sami s seboj prinašati kvalitetnejše priboljške, kot so bili kava, čaj in podobno, kar je često povzročalo neprijetne zaplete pri carinskih pregledih na meji. Blejski turistični delavci so se lotili tudi zimskega turizma. Pripravili so številne prireditve v hotelih, če pa je jezero zamrznilo, so bili na voljo prijetni sprehodi, kegljanje na ledu in drsanje. Nekajkrat so pripravili tudi motoskjöring, ki je privabil veliko gledalcev (preko 5.000), tekmovalci pa so prišli tudi iz Avstrije in Italije. Na žalost so nekatere prireditve zaradi odjuge propadle. Zaradi poostrenih varnostnih ukrepov so ga v kasnejših letih opustili.

Jezerska ledena ploskev je posebna turistična atrakcija, ki jo je treba, kadar zapade sneg, pometati, česar pa niso opravljali s pretirano zavzetostjo. Domačina inž. Janez Bohinjc in inž. Janko Benedik sta za čiščenje snega na zamrznjenem jezeru skonstruirala posebno vozilo. Vozilo je lahko služilo tudi za vleko po zamrznjenem jezeru. Zaradi varnosti pa ga razen ob zares dobro zamrznjenem jezeru niso spustili na jezerski led.

Na Straži so turistični delavci pripravili tekmovalno sankališče, za smučarje pa usposobili žičnico in že leta 1954 uredili kar zahtevno smučarsko progo. Drugo smučarsko progo so uredili proti vili Rožnik. Pomembna so tudi smučišča na Zatrniku, kjer so v organizaciji društva leta 1972 smučali prvi ameriški astronauti, katerim so pripravili poseben zabavno turistični program.

Prispevek Turističnega društva Bled pri urejanju kraja je zelo pomemben, pa vendar

so republiške upravne in politične oblasti leta 1966 menile, da Bled močno zaostaja za turistično urejenostjo jadranskih letovišč. Tudi zato so leta 1968 odprli Vilo Bled, v kateri so začeli prirejati kvalitetne umetniške razstave.

Društvo je sodelovalo tudi pri izdelavi osnutka urbanističnega programa Bleda, delo arh. Eda Ravnikarja, in pri sprejemanju prvega urbanističnega načrta Bleda, ki sta ga izdelala arhitekta Rado Jemc in Milan Jerala, in sicer pri določanju lokacij za izgradnjo turističnih kapacitet. Velik je bil društveni vpliv tudi pri urejanju komunalne problematike kraja, npr. pri gradnji kopališča, pri posodobitvah cest in ulic ter sprehajalnih poti po Bledu in okolici. Sodelovalo je tudi pri nakupu posebnega stroja za čiščenje cest in ulic. Od leta 1967 dalje poteka tudi akcija za lepši zunanji izgled blejskih zasebnih hiš.

V šestdesetih in sedemdesetih letih so blejsko turistično ponudbo popestrile številne, zlasti poletne prireditve. Vsako leto poteka tekmovanje barmanov, leta 1970 pa so organizirali svetovno prvenstvo barmanov.

Z letom 1968 so na pobudo člana turističnega društva Milana Ivanuša pričeli z organizacijo turnirjev bridga, leta 1971 pa so organizirali prireditev z naslovom Pesem poletja. Pomembna je blejska kmečka ohceta, ki so jo prvič priredili leta 1953. Na prvi kmečki ohceti, ki so jo po treh letih morali opustiti, je nastopil tudi kvintet bratov Avsenik. V kasnejših letih, od leta 1977 dalje, so ohceta s pomočjo Tončke Maroltove večkrat kvalitetno izboljševali.

V blejski turistični ponudbi so zelo pomembna velika veslaška tekmovanja, med njimi tudi svetovna prvenstva, ki jih je RTV Ljubljana prenašala v širši prostor, kar je imelo pomemben propagandni učinek.

Izredno velike množice na Bledu privabi vsakoletni poletni ognjemet ob krajevnem prazniku ali pred Dnevom vstaje slovenskega naroda. Posebna atrakcija ognjemeta je osvetlitev jezera z več tisoč lučkami v jajčnih lupinah, ki so napolnjene z voskom. Te svečke skozi vse leto vliva in pripravlja domačin Andrejček Vidic. V zadnjih letih si je ognjemete ogledalo celo do 30.000 obiskovalcev.

Turistično društvo Bled je organiziralo ali pa sodelovalo pri organizaciji gorenjskih turistično-gostinskih zborov, ki so se po letu 1981 spremenili v srečanja gorenjskih turističnih delavcev. Največ sredstev za svoje delovanje je blejsko turistično društvo zbralo s turistično takso. V prvem povojnem obdobju je v celoti pripadala blejski občini, kasneje pa društvu. Taksa pa ni mogla pokriti vseh stroškov društva. Dogovorili so se, da morata določene prispevke za turistično dejavnost prispevati tudi gostinstvo in trgovina. Pri plačevanju gostinskega turističnega prispevka, ki je običajno znašal 2% od prometa, ni bilo veliko proble-

mov. Veliko več težav pa je bilo s plačevanjem turističnega prispevka pri trgovinskih organizacijah, še zlasti tistih, ki so imele sedeže izven Bleda. Kljub vsem prizadevanjem pa je denarja vedno primanjkovalo in se je dogajalo, da so zaradi tega morali včasih odpovedovati celo nastope promenadne godbe, ki je bila blejski ponos še v letih pred prvo svetovno vojno.

V zadnjih letih se turistična taksa deli med krajevno skupnost Bled, Turistično društvo Bled, Turistično zvezo Slovenije in prispevke za žičnico v občini.

Višina turistične takse je v povojnih letih znašala 2 do 5 din, medtem ko so bili sindikalni dopustniki oproščeni plačevanja takse. Kontrolo nad pobiranjem in trošenjem turistične takse je imela blejska, po letu 1961 pa radovljiška občina. Prav vsi blejski gostje pa so morali v prvih povojnih letih plačevati po 1 din za kanalščino.

Turistično društvo Bled se je lotevalo tudi investicijske dejavnosti. V letih 1955–1956 so s pomočjo Turistične zveze Slovenije in bančnih posojil zgradili kamp v Veliki Zaki, ki so ga pozneje še obnavljali. V istem času so zgradili tudi mini golf v središču Bleda, ki še danes dobro služi svojemu namenu.

Potrebno pa je omeniti še obsežen program turističnega razvoja Bleda, ki ga je na pobudo občine Bled in Turističnega društva Bled leta 1959 izdelal inž. Vekoslav Sršen iz Turistične zveze Slovenije. To je bil prvi program te vrste, ki je podrobno obdelal obstoječe stanje in nakazal bodoči razvoj blejskega turizma.

Leta 1965 je Turistično društvo Bled ustanovilo Zavod za pospeševanje in razvoj turizma Bled, ki mu je načeloval Jože Kapus. To je bil prvi zavod take vrste v Sloveniji, verjetno pa tudi v Jugoslaviji. Njegova naloga je bila upravljanje z vsemi turističnimi in kulturnimi objekti kraja. V njegovo upravo so npr. spadali blejski grad, kamp v Zaki, mini golf, grajsko kopališče, žičnica na Straži. Njegova skrb je bila tudi obnova otoka in izgradnja igrišča za golf. Predvidevali so, da bodo vse naloge zavoda uspeli pokrivati z dobičkom, ki naj bi ga ustvarjala igralnica, v katero je bil vložen tudi tuji kapital. To se ni v celoti uresničilo, kar je obstoj zavoda močno zamajalo. Sicer pa se je Zavod za pospeševanje in razvoj turizma občasno ukvarjal tudi s turistično propagando, sodeloval pa je tudi pri sofinanciranju priprave knjige o blejski zgodovini, ki jo je pripravljala blejski župnik France Gornik. Skupaj s Turističnim društvom Bled je zavod financiral stroške Gornikovih študijskih potovanj v Brixen. Zaradi nekaterih nejasnosti, zlasti glede pristojnosti in lastništva nad premoženjem, pa tudi zaradi osebnih sporov, je med društvom in zavodom prihajalo do občasnih nesoglasij. Leta 1980 se je Zavod za pospeševanje in razvoj turizma Bled priključil Hotelske-

mu turističnemu podjetju Bled. To pa na Bledu ni bilo vsem po volji.

Leta 1973 se je Turistično društvo Bled lotilo dotedaj največje akcije. Ustanovili so Interesno skupnost za izgradnjo športno turistične infrastrukture Bleda. Nekaj let zapored so že ugotavljali, da pozimi jezero zaradi milega vremena ni zamrznilo, zaradi česar Bled ni bil zanimiv za rekreativne drsalce in za hokej. Društveni člani so ugotovili, da Bled nujno potrebuje drsališče. Najprej so si pomagali z naravnim drsališčem pri TVD Partizan, kar pa ni bila najboljša rešitev. Prva naloga novo-ustanovljene interesne skupnosti je bila zato izgradnja športne dvorane. Ob pripravi načrtov, ki jih je izdelal blejski Zavod za urbanizem, je bilo veliko razpravljanja o dejavnostih, ki naj bi se odvijale v objektu. Med gradnjo pa so se investitorji srečali s številnimi težavami. Več kot trideset podjetij in ustanov je združevalo sredstva, zaradi finančnih težav so se investitorji zadolževali, zelo veliko težav pa so imeli s tehnično izvedbo strehe, ki so jo morali dodatno ojačevati. Objekt je bil dograjen leta 1977. Po končani gradnji je prenehala delovati tudi Interesna skupnost za izgradnjo športne in turistične infrastrukture Bleda. Športna dvorana je prišla v upravljanje Hotelsko turističnega podjetja Bled.

Na občnem zboru Turistične zveze Slovenije leta 1962 so sprejeli osnovne smernice delovanja zveze, regionalnih zvez in turističnih društev. Po sprejetih določilih naj bi turistična društva skrbela za uresničevanje gospodarskega in družbenega razvoja matičnih občin, sodelovala naj bi pri snovanju razvojnih načrtov turizma in gostinstva in pri reševanju urbanistične in komunalne problematike v svojem kraju. Društva naj bi se lotevala tudi nekaterih komercialnih dejavnosti. Zaradi izboljšanja devizne plačilne bilance, so se turistična društva morala veliko ukvarjati s propagando za pridobivanje gostov iz tujine. Za pridobivanje tujih in domačih turistov naj bi društva ustanovljala lastne informativne biroje. Ena od osnovnih nalog turističnih društev je bila tudi izboljšati kvaliteto bivanja za turiste. S temi naprednimi smernicami za delovanje turističnih društev v Sloveniji, katerih realizacija je marsikatero turistično društvo kadrovsko okrepilo, pa so prišla v nasprotja določila, oziroma pogosto enostranska tolmačenja kasnejšega zakona o društvih in zakona o združenem delu. To je v sedemdesetih letih pripeljalo do krize v blejskem turističnem življenju.

Nova zakonska določila so zahtevala tudi novo organizacijo turističnih društev. Opustila naj bi vse gospodarske dejavnosti, pridelitve, ekonomsko propagando, oddajanje zasebnih turističnih sob, pa tudi vse akcije za povečanje investicijske in komunalne dejavnosti v kraju. Ta stališča je dosledno zagovarjal pred-

stavnik republiškega sekretariata za industrijo Drago Lipičar, katerega zagovornik na Bledu je bil vodilni človek Hotelsko turističnega podjetja Bled Stane Kajdiž. Vse dosedanje gospodarsko turistične naloge Turističnega društva Bled naj bi v bodoče opravljala Turistična poslovna skupnost Bled.

Na srečo Turističnega društva Bled pa se Turistična zveza Slovenije ni zavzemala za tako dosledno izpeljavo v novi zakonodaji določenih smernic. Predsednik Turistične zveze Slovenije Leopold Krese je bil za kompromisno rešitev pri na novo določenih nalogah blejskega turističnega društva. Zagovarjal je tezo, da turistična poslovna skupnost lahko najde dovolj dela v turističnih investicijskih prizadevanjih in v skrbi za gostinsko dejavnost ter v prizadevanjih za urejenost gostišč. Turistična poslovna skupnost oziroma turistične agencije naj bi prevzela tudi oddajanje zasebnih turističnih sob. Vse ostalo naj bi v bodoče bilo prepuščeno skrbi domačega turističnega društva. Po težkih pogovorih in pritiskih na Turistično društvo Bled, je nazadnje le prevladala kompromisna rešitev, katere rezultat je bila tudi šele leta 1980 ustanovljena Turistična poslovna skupnost Bled. Podobno kot na Bledu, so turistično poslovno skupnost ustanovili še na Obali, medtem ko drugod po Sloveniji ta oblika turističnega organiziranja ni zaživela.

Posledica sporov okoli nove organiziranosti na Bledu je bila, da je leta 1983 odstopil dotedanji tajnik društva Franc Šmit. Nasledil ga je Marko Potočnik, ki se je skupaj s predsednikom društva Matjažem Završnikom prigladi novim smernicam.

V tem obdobju je krizo preživljala tudi Gorenjska turistična zveza Kranj, ki pa so jo razrešili z zamenjavo tajnika in reorganizacijo. Dotedanjega tajnika Karla Ceja je zamenjal Franc Štefe. Odslej je zveza poleg običajne turistične dejavnosti skrbela še za turistično vzgojo šolske mladine, za splošno turistično propagando, nudila je pomoč gorenjskim turističnim društvom, pospeševala urejenost turističnih krajev, pripravila je turistični vodič po Gorenjskem itd.

V začetku osemdesetih let, prav sredi kriznega obdobja v turističnem razvoju Bleda, je Turistično društvo Bled precej slovesno praznovalo 125-letnico delovanja Arnolda Riklija na Bledu. Slavje je bilo združeno z občnim zborom društva, ki je 12. decembra 1980 potekal v Kazini. Ob tej priliki je društvo na stari vremenski hišici v Zdraviliškem parku postavilo in odkrilo skromen Rikljev doprni kip, podelili so 146 plaket za blejski turizem najzaslužnejšim turističnim delavcem in delovnim organizacijam. Društvo je izdalo tudi krajšo brošuro o Rikliju, ki jo je napisal Božo Benedik. O Rikliju so dokaj obširno pisale tudi blejske turistične informacije.

Leta 1981 so v radovljški občini ustanovili Občinsko turistično zvezo Radovljica. Vanjo se je vključilo 11 turističnih društev, zadnje se je s precejšnjimi pomisleki vključilo prav Turistično društvo Bled, ki v občinski zvezi ni videlo koristi. Zaradi takih pomislov se je ustanovitev občinske zveze zavlekla skoraj za leto dni. Prvi predsednik Občinske turistične zveze Radovljica je bil Leopold Pernuš, nato pa so se predsedniki menjavali z enoletnim mandatom. K uspehom Turističnega društva Bled so poleg njegovih predsednikov in tajnikov veliko pripomogli tudi številni domačini, ki so več let sodelovali v upravnem odboru in društvenih komisijah. Med najbolj delavnimi je bil Rajko Gradnik, ki je s svojim znanjem in izkušnjami močno vplival na razvoj blejskega turizma. Med zelo delavnimi je potrebno omeniti večkratne člane upravnega odbora in komisij. To so bili Vlado Janežič, Vlado Gogala, Zvonko Janežič, Ivan Zupan, Jože Zupan, Jožko Žemva, Božo Benedik, Ivan Vidic, Franc Dolar, Franc Kunstelj, Darko Hribar, Franc Jazbec in Leo Korošec. Nekateri med njimi so še vedno dejavni. Krajši čas pa so v društvenih organih delovali Jože Konič, Janez Žerovc, Vinko Marolt, Franc Učakar, Janko Bidovec, Viktor Pogačar, dr. Branko Lubej, Rado Jemc in drugi. Veliko pa je bilo tudi članov upravnega odbora in komisij, ki so v njih delovali le po en mandat. Pomemben doprinos k turizmu na Bledu so prispevali tudi stalno zaposleni pri Turističnem društvu Bled. Poleg tajnikov so bili to Zvonko Janežič, Darko Hribar, Mira Gradnik in Jožica Poljanec, ki vodi administracijo društva že več kot trideset let. Krajši čas je bil pri društvu zaposlen tudi Vlado Janežič. Med turističnimi delavci, ki so imeli vodilno vlogo pri Turističnem društvu Bled, naj omenim Bogdana Šanco in Franca Šmita. Oba sta, vsak v svojem obdobju, krojila usodo blejskega turizma. Vestno in z veliko vnemo sta sledila razvoju domačega turizma, spremljala pa sta tudi razvoj turizma pri naših sosedih.

Turistično društvo Bled ima tudi dva častna člana. To sta Pavle Merlak in Jože Kapus.

Ves čas delovanja po vojni pa Turistično društvo Bled nima rešenega prostorskega problema. Glede na svoj pomen bi moralo društvo imeti dostojno informacijsko-sprejemno pisarno v središču Bleda. Vendar so društvene prostore v povojnem času pogosto premeščali. Prva leta je bil sedež društva v prizidku starega hotela Park. Ko so hotel leta 1975 porušili, se je društvo selilo v prostore vile Savica, nato pa v bivšo lekarno na Ljubljanski cesti. Ko so leta 1987 porušili tudi to stavbo, se je društvo preselilo v zasilne prostore Tovarne čipk in vezenin Bled, to je ob današnjih prostorih trgovske organizacije Emona. Vse povojno obdobje si Turistično društvo Bled, kljub številnim gradnjam v središču Bleda, ni uspelo pri-

dobiti sodobnih pisarniških in sprejemnih prostorov v središču kraja. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da si blejski turistični delavci niso kaj dosti prizadevali, da bi poslovne prostore pridobili v središču Bleda. Tudi informativni center, skupaj s prodajalno spominkov, ki je zadaj za Kazino, ima neprimer- no lokacijo.

V okvir turistične ponudbe, ki ima odločilen vpliv na število gostov v turističnem kraju, spadajo dobra turistična organiziranost, domiselna propaganda, zanimive in kvalitetne prireditve, urejenost kraja itd. Na turistični priliv gostov močno vplivata tudi zunanja in notranja politična situacija ter domači življenjski standard. Pomembne pa so tudi pogosto nepredvidljive okoliščine, ki močno vplivajo na pritek gostov v turistične kraje. Taka momenta sta npr. vreme, ki je v alpskem svetu močno spremenljivo in zdravstvene razmere, kot so npr. različne epidemije (črne koze leta 1962).

Izredno velik pomen za turistični razvoj kraja imajo turistične prenočitvene kapacitete. V razvitih letoviščih naštejejo na enega domačega prebivalca najmanj po dva do tri goste. Na Bledu pa ne dosežejo niti enega gosta na domačina.

Oglejmo si še nekaj podatkov o blejskih zmogljivostih, številu gostov in nočitev:

Turistične zmogljivosti

leto	hoteli	pensionari	zasebne sobe	gostišča	skupaj
1940	1.220	510	950	80	2.760
1948	960	272	802	200	2.234
1958	1.280	240	194		1.714
1959	1.001	307	839	54	2.201
1964	1.106	572	1.503	51	3.232
1966	1.262	572	1.450	51	3.335
1968	1.411	539	1.650	75	3.675
1975	1.741	338	1.728	71	3.878
1979	1.941	655	1.254	50	3.900
1983	1.823	726	1.009	42	3.600
1984	2.000	698	994	118	3.810
1986	2.068	698	1.089	89	3.944
1987	2.154	698	1.302	89	4.243
1989	2.204	493	1.405	89	4.191

Število gostov

leto	domači	tuji	skupaj
1939	5.934	18.411	24.345
1951	29.646	3.386	33.032
1958	29.419	20.388	49.807
1960	45.295	23.808	69.103
1964	4.657	4.424	9.081
1969	6.736	12.726	19.462
1973	3.030	8.568	11.590
1983	62.748	71.829	134.577
1985	53.048	99.165	152.213
1986	57.050	101.467	158.517
1987	47.254	101.497	148.751
1988	41.643	102.468	144.111

Nočitve

leto	domači	tuji	skupaj
1939	53.514	132.068	185.582
1951	225.589	14.516	240.105
1958	119.230	77.614	196.844
1960	167.376	81.335	248.711
1964	20.339	27.490	47.029
1965	24.243	33.438	57.681
1969	33.161	44.969	78.132
1973	14.172	45.137	59.309
1983	233.397	314.113	547.510
1985	208.806	421.262	630.068
1986	231.428	418.845	650.273
1987	187.850	441.331	629.181
1988	170.831	458.712	629.543

S kratko oceno povojnega blejskega turizma oziroma delovanja Turističnega društva Bled lahko ugotovimo, da je imel Bled v obdobju po končani drugi svetovni vojni vodilno vlogo v razvoju gorenjskega in slovenskega turizma. Poleg običajnih propagandnih prijemov in prireditev, si je blejsko turistično društvo pridobilo ugled s svojimi Blejskimi turističnimi informacijami in z vsakoletnim Poslovnim turističnim poročilom.

Čeprav je Bled zaostal v sodobni komunalni opremljenosti in izgradnji turističnih kapacitet ter druge pomembne infrastrukture, je blejski turizem vseeno dosegel vidne uspehe,

kar dokazujejo številni rekreacijski objekti in številna slovenska in jugoslovanska priznanja za ureditev letovišča. Blejsko turistično gospodarstvo dolguje svojemu Turističnemu društvu zahvalo za prijetno počutje številnih domačih in tujih gostov. Da turističnega obiska ni bilo še več, je krivo pomanjkanje turističnih kapacitet oziroma njihovo zakasnelo povečevanje. Za take razmere pa ni krivo le Turistično društvo Bled, ampak tudi turistično gospodarstvo in občinska uprava, ki ji vse povojno obdobje ni uspelo izdelati smelejšega programa za turistični razvoj Bleda.

VIRI

— Turistično društvo Bled, zapisniki sej 1952–1986 — Turistično društvo Bled, poročila o turističnih sezonah na Bledu v letih 1958, 1961, 1964, 1973, 1974 in 1987.

LITERATURA

Janez Kopač, Razvoj turizma na Gorenjskem in delovanje Gorenjske turistične zveze do aprila 1959, Gorenjska, revija Gorenjske turistične zveze Kranj, Kranj 1987, št. 1–2, str. 8–16 — inž. Vekoslav Sršen, Program turističnega razvoja Bleda, Ljubljana 1954

Za informacije se zahvaljujem tudi Jožici Poljanec s Turističnega društva Bled.

ZAPISKI IN GRADIVO

BOŽJA POT NA DOBROVI PRI LJUBLJANI – MARIJA V LEŠČEVJU

DARKO KNEZ

Dobrova je gručasta vas ob asfaltirani cesti Ljubljana – Polhov Gradec, od katere se odcepi cesti proti Horjulu in preko Utika proti Šentvidu nad Ljubljano. Del vasi leži na višjih terasah Dobrovskega hriba (600 m).

Dobrovska božja pot sodi med najstarejše slovenske dolinske Marijine božje poti. Marijine božje poti so tudi najštevilnejše, saj je Marija povišana nad vse svetnike in angele, ter ima tudi večjo moč uslišanja.

K Mariji v leščevju so romali predvsem ljudje iz bližnjih vasi in krajev, iz različnih družbenih skupin, od gruntarjev, kočarjev, poslov, do meščanov in plemstva. Anton Lesjak piše v svoji Stari božji poti Marije Device v nebo vzete na Dobrovi pri Ljubljani, da je bil ob kongresu evropskih vladarjev v Ljubljani dne 30. marca 1821 na Dobrovi tudi ruski car Aleksander I. V carski Rusiji je bilo v navadi, da so najvišji vojaški in državni dostojanstveniki svečenikom poljubljali roko, zato je tudi car v župnem dvoru tedanjemu župniku in kaplanu poljubil roko.

Ob pokopališču, kjer je prostorna kapela z zvonom želja, stoji cerkev, ki se je nekdam imenovala Marija v leščevju. Njeno lego, nastanek in prvotno ime pojasnjuje naslednja legenda:

Pastirček iz Rupnikove hiše na Dobrovi je tri večere zapored našel v leskovem grmu Marijino sliko, pred katero je klečala njegova živina. H grmovju pa ga je zvabilo nenavadno, prelepo ptičje petje. Ta dogodek je bil povod, da so ob tej leski postavili prvo kapelico, v kateri so opravljali romarske pobožnosti, dokler ni bila na istem mestu sezidana prva cerkev.¹

Kdaj so ljudje začeli romati na Dobrovo, ni možno dognati, vendar pa za njen zelo zgoden nastanek govori ustno izročilo, po katerem je v starih časih na sosednjem hribu Gradišču stal grad, v katerem je živela bogata poganska graščakinja, ki se je norčevala iz Marije v leščevju, zato se je njen grad pri priči pogreznil.

Jurij pl. Dolničar pravi v svoji knjigi Epitomae chronologicae Carnioliae, da nekateri menijo, da je božja pot nastala leta 970, a ne pove, na kaj opirajo to domnevo. Anton Lesjak pa sklepa v svoji Zgodovini dobrovske fare iz prej omenjene legende o poganski graščakinji, da je bila kapelica postavljena, ko je bilo v teh krajih še poganstvo, kar postavlja čas postavitve v začetek 10. stoletja.

Kapelica je bila majhna in preprosta, božja pot pa je kmalu zaslovela, zato so iz prispevkov romarjev že leta 1231 sezidali prvo cerkev, ki ni bila bistveno manjša od sedanje, ki ima pet oltarjev, od katerih je veliki posvečen Materi božji v nebo vzeti. V pozni gotiki so cerkev prezidali, kot kažejo figuradni sklepniki, vzdani v današnjo cerkveno zunanjščino. V župnijskem arhivu je ohranjena risba, ki predstavlja cerkev kot gotsko stavbo. Pod skupino grobov, ki je na risbi, je zapisana letnica 1597.² Cerkev meri v dolžino 23,6 m, kar za faro samo zadostuje, nikakor pa ne za romarske shode.

Posebno so zahajali sem Ljubljančani, kot priča napis iz leta 1682, ki ga je mesto dalo vzdati v cerkveno steno, ko so se v času kuge v sosednjih deželah zatekli k Mariji na Dobrovi po varstvo in pomoč. Tudi zapisi v škofijskem arhivu iz leta 1756 kažejo, da so Ljubljančani veliko romali na Dobrovo: vladalo je mnenje, da kdor gre trikrat v Dobrovo na božjo pot, je to tako, kakor če bi enkrat romal v Rim na grobova sv. Petra in Pavla.

Leta 1711 so po prizadevanju ljubljanskega dekana in stolnega kanonika Frančiška Bogomirja barona Polhograjskega in po načrtih ljubljanskega baročnega arhitekta Gregorja Mačka začeli zidati novo cerkev centralnega tipa. Staro cerkev so do tal podrli in na istem mestu sezidali novo, sedanjo cerkev, ki jo sestavljata dva osmerokotna prostora – ladja in prezbiterij, prekrita s kupolama. Ob prezbiteriju še sedaj raste mogočna leska, ki so jo v času Jožefa II. skušali odstraniti, vendar si je pozneje zopet opomogla. Zvonik je pred fasado in so ga 1752. povišali. Cerkev je posvetil 1747. škof Attems. Freske v kupoli je naslikal Matija Bradeška leta 1876. Glavni oltar je naredil leta 1853 Matija Tomc, kipi štirih cerkvenih očetov pa so iz starega oltarja in so delo baročne Facijeve delavnice. Stranska oltarja sta iz prve polovice 19. stoletja, slika v oltarju je najbrž Potočnikova. Na zunanjščini je ohranjen baročni vodnjak, ki je povezan z legendo o nastanku cerkve. Na steni cerkve je sončna ura iz leta 1910. Ob cerkvenem studenčku je Marijin kip in dvanajst kapelam podobnih vdolbin iz leta 1744, v katere so med »šmarnimi mašami« postavljali spovednice. Kot je značilno za romarske cerkve, je bilo tudi tukaj po stenah razobešenih veliko zaobljubljenih po-

dob in spominkov, za oltarjem pa so se naše tudi bergle, ki naj bi jih tu pustil iz hvaležnosti ozdraveli bolnik.

O tem, kako slovita božja pot je bila nekoč Marija na Dobrovi, piše tudi Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske, kjer omenja, da zaradi obilnih čudežov tako slovi, da ljudje poleti v trumah dan za dnem romajo tja, ter da je nekatere dni v letu na dan branih 20 do 26 maš.

Da so pobožni romarji imeli veliko zaupanje v dobrovsko Mater božjo, je razvidno iz daril, ki jih je cerkev dobila v znak zahvale. Romarji so prinašali mašne plašče, vezene z zlatom in srebrom, zlate in srebrne verižice, pasove, prstane, ogrlice, skledice, krone in svetinjice. Neka kneginja s Koroškega je leta 1668 zaobljubila zlato krono Mariji Devici na Dobrovi, če bi njen šestletni slepi sin spregledal. Njena prošnja je bila uslišana in obljubo je izpolnila.³

Marija na Dobrovi je bila znana po številnih čudežih. Neki človek, ki so ga zdravniki že odpisali, se je zaobljubil Materi božji na Dobrovi, kmalu zatem je ozdravel in opravil božjo pot, ter v zahvalo Marijo obdaroval. V Ljubljani je otrok padel z visokega okna in mati je zavpila za njim: »Mati božja dobrovska ti pomagaj!« Otroku se ni nič hudega zgodilo, temveč je na splošno začudenje brž sam pritekel nazaj v sobo. Neka ženska je nesla svojega otroka, ki ga je med spanjem nehote zadušila, v dobrovsko cerkev. Po opravljenih molitvah in prošnji ga je nesla okrog oltarja in ga položila kot nekakšno žrtev Mariji na oltar in otrok je takoj oživel.⁴ Takšnih in drugačnih čudežev je tukaj bilo še veliko, nekaj jih še navaja Anton Lesjak v svoji Zgodovini dobrovske fare pri Ljubljani iz leta 1893.

Nedaleč od cerkve, v hribu, je majhen izvir, ki so ga imenovali Marijin studenček. Za potrebe romarjev je dal takratni vikar Ivan Jernej Zupanc po svinčenih ceveh napeljati vodo od studenca, tako da je ves dan curljala za oltarjem zunaj cerkve kake tri metre od tal. Iz kamnitega bazenčka je voda tekla na nižje postavljeni kamen, kjer so jo romarji lahko uporabljali za pitje in umivanje. Leta 1756 je studenec blagoslovil knezoškof grof Ernest Amadej Attems. Pri blagoslavljanju tega studenčka so molili in prosili, da bi bili na duši in telesu ozdravljeni vsi, ki bi pili iz njega. Ob koncu 18. stoletja so cevi odstranili, ostal pa je kamniti bazenček, vzidan v cerkveno steno, na vrhu katerega je napis: Maria fons gratiarum (Marija vir milosti).⁵

Pred ustanovitvijo samostojne fare so šentvidski duhovniki⁶ prihajali skoraj ob vseh zapovedanih Marijinih praznikih obhajati božjo službo, slovesne shode pa so imeli le ob praznikih Marijinega vnebovzeta in rojstva. Po ustanovitvi fare, 10. avgusta 1723, pa so bili množični shodi ob vseh nedeljah in zapovedanih praznikih.⁷ Cerkveni prostori so postali

Podobica Marijine božje poti na Dobrovi pri Ljubljani, levo spodaj napis: Risal P. (Pavel) Kuntl, desno spodaj pa: vrezal J. Benedict na Dunaju. Hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Winterjeva zbirka, foto Marko Habič

pretesni. Vzhodno stran pokopališča so obzidali z visokim debelim zidom, v katerega so naredili 12 vdolbin za spovednice, na zahodni strani pa so sezidali 6,8 m dolgo in 6,3 m široko kapelo, v kateri so ob velikih shodih tudi maševali in pridigali. Čas reform Jožefa II. cerkve na Dobrovi ni preveč prizadel, ker je bila tudi farna cerkev, vendar pa so morali iz nje odstraniti zahvalne podobe in podobice, darovane dragocenosti so prodali, studenec za oltarjem odstranili, shode pa uradno prepovedali. Toda kljub temu dobrovska božja pot ni čisto zamrla, saj so pobožni romarji še vedno prihajali častiti Marijo, vendar samo posamič.⁸ 6. avgusta 1858 je papež spet dovolil podeljevanje odpustkov, in dobrovska božja pot je spet začela oživljati.

Dobrovski romarji so si lahko pridobili naslednje odpustke:⁹

– popolni odpustek enkrat, katerikoli dan med šmarnim časom dobi vsak, ki cerkev obišče, v njej moli in prejeme sv. zakremente. Odpustek se lahko prenese tudi na duše v vicah. Ni zapovedano, kaj in koliko naj se moli, vendar pa se navadno moli 5 očenašev, 5 zdravamarij in apostolsko vero

– kdor poljubi svetinjo, ki jo dajejo pri darovanju poljubovati in zmoli 3 očenaše in 3 zdravamarije, dobi nepopoln odpustek 40 dni. Svetinjo naj bi naredili v Rimu, v njej pa naj bi bili ostanki sv. križa, ogrinjala Marije Device, plašča sv. Jožefa, koščic sv. Joahima in sv. Ane

– člani Bratovščine ljube Gospe v nebo vzete dobijo ob različnih priložnostih popolne in nepopolne odpustke.

Romarji so prihajali k dobrovski Mariji posamič ali v procesijah. Redno vsako leto so prihajale procesije iz Št. Vida, Sore, Polhovega Gradca, Brezovice, Preserja, Iga, Moravč, Cerkelj, Loke in Šmarij pod Ljubljano, ter iz Ljubljane. Med šmarnimi mašami (24 dni, od 15. 8. – 8. 9.) je bilo več kot 10.000 romarjev, ki so prepevali pesmi, posvečene Mariji in jo zasipavali s prošnjami, maš opravljenih v prošnjo ali zahvalo je bilo nad 250. Na praznik Marijinega vnebovzetja dne 15. avgusta 1872 so se ob 5. uri zjutraj izpred svojih farnih cerkva podali na pot Ljubljančani pod vodstvom svojih duhovnikov. Tej procesiji so se pridružile še procesije iz Brezovice, Sv. Katarine, Polhovega Gradca, Dobrove ... Po prihodu do romarske cerkve, je bilo opravljenih več maš, nato pa je bila pridiga. Tega dne naj bi se zbralo na Dobrovi okrog 15.000 romarjev.¹⁰

Ivan Jernej Zupanc piše, da je velik farovž zidal z namenom, da bi imeli imenitnejši romarji v farovžu prenočišče,¹¹ torej so romarji tam tudi prenočevali.

Na Dobrovi je četvero znamenj, pri katerih so ob procesijah Sv. Rešnjega telesa blagoslovi.¹² Prvo je nad nekdanjim župniščem – Grogčevo znamenje. Svod in streho znamenja nosijo štirje lični kamniti stebriči. Slika predstavlja Devico Marijo. V kamniti podstavek je

vrezan kronografikon: Mariji Devici prečastiti posvečeno v slavo 1877. Drugo, imenovano Plešnikovo znamenje, so postavili vaščani leta 1875. Poslikal ga je M. Bradiška. Zelo staro mora biti znamenje pod cerkvijo – Mežnarjevo znamenje, ki so ga popravljali leta 1880. Adamičevo znamenje pa stoji ob križišču, ki povezuje cesto Dobrova – Horjul s cesto Ljubljana – Polhov Gradec. Ime je dobilo po Alojziju Adamiču z Dobrove, ki je zanj tudi največ prispeval. Znamenje je blagoslovil poznejši kardinal, ljubljanski škof dr. J. Missia, 2. oktobra 1887. Poleg zidanih znamenj je po vsej župniji postavljenih tudi mnogo lesenih križev.

Še pred drugo svetovno vojno je dobrovska božja pot zelo slovela, v poletnih mesecih so opravili v tej božjepotni cerkvi po več kot 20 maš na dan.¹³ Sedaj pa romarske pobožnosti potekajo med šmarnimi mašami, to je od velikega šmarna do nedelje po malem šmarnu, ko se zaključijo s slovesno procesijo.

OPOMBE

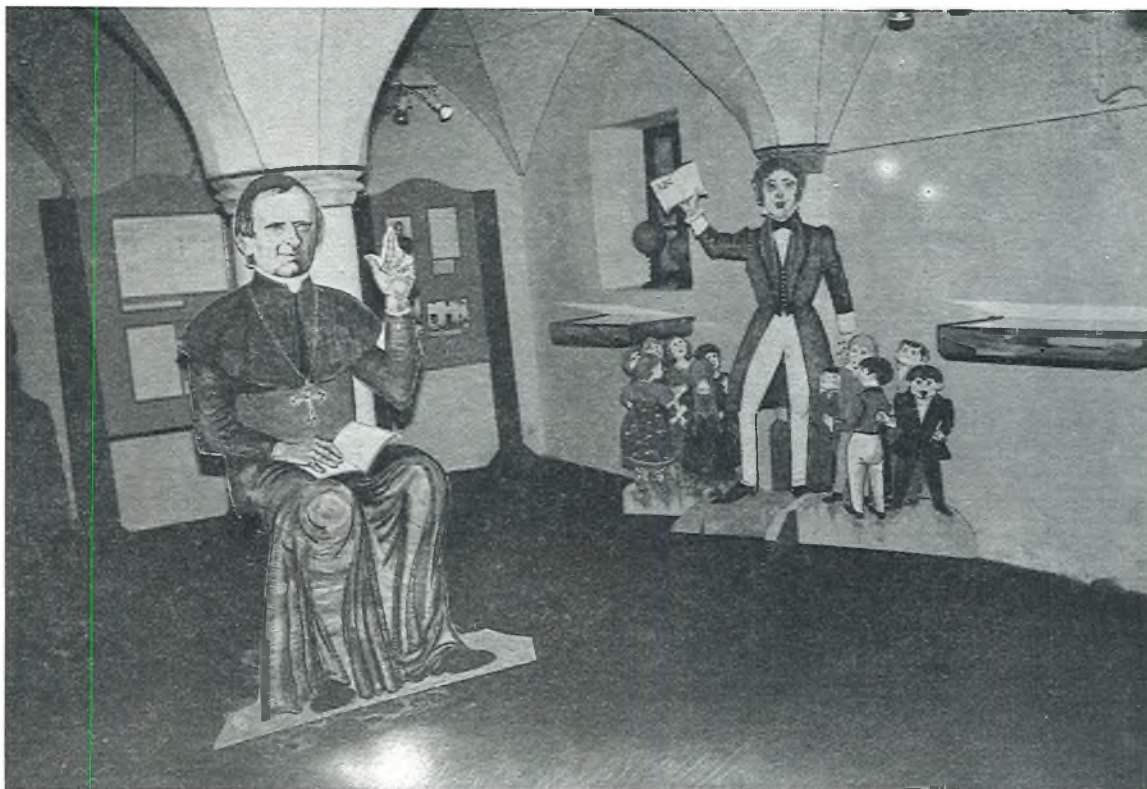
1. Lavtižar Josip, Šmarnice – Marijina božja pota v Evropi, Ljubljana 1934, str. 19. — 2. Moder Anton – vikar namestnik, Dobrova in njene podružnice 1954, mapa iz škofijskega arhiva. — 3. Valvasor Janez Vajkard, Slava vojvodine Kranjske, izbrana poglavja, Ljubljana 1984, str. 195. — 4. Glej op. 3. — 5. Lesjak Anton, dobrovski kaplan, Stara božja pot Marije Device v nebo vzete na Dobrovi pri Ljubljani, Ljubljana 1982. — 6. Dobrova je do 10. 8. 1723 bila podružnica Šentvidske fare. — 7. Glej op. 2. — 8. Glej op. 5. — 9. Glej op. 5. — 10. Lesjak Anton, Zgodovina dobrovske fare pri Ljubljani, Ljubljana 1893, str. 85. — 11. Glej op. 2. — 12. Glej op. 2. — 13. Dolenc Jože, Slovenski romar, Mohorjeva družba, Celje 1987, str. 224-225.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Razstava IZ ZGODOVINE OSNOVNE ŠOLE V RADOVLJICI

VERENA ŠTEKAR VIDIC

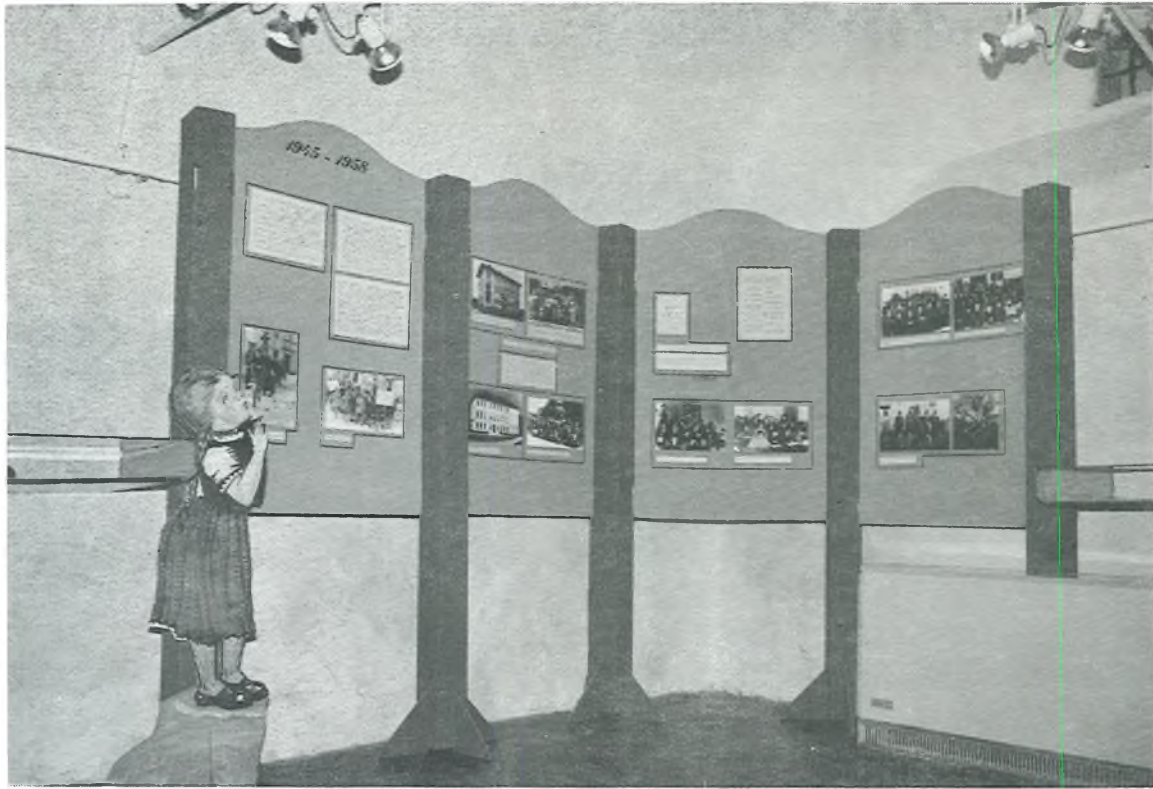

Lani decembra si je bilo mogoče v Radovljici na Osnovni šoli Antona Tomaža Linharta, letos januarja pa v Šivčevi hiši, ogledati muzejsko razstavo z naslovom *Iz zgodovine osnovne šole v Radovljici*. Na štiridesetih panojih razvrščeno dokumentarno gradivo in predmeti (spričevala, zvezki, učbeniki, pedagoške revije, peresnice, tablica za pisanje . . .) so pri mlajših obiskovalcih (ob vodstvih avtorice razstave, kustodinje muzejev radovljiške občine Verene Štekar Vidic, so si jo na šoli ogledali prav vsi učenci od tretjega do osmega razreda) razvneli zanimanje za preteklost njihovega kraja, pri starejših pa omogočili pogled nazaj, na čas šolskih dni, komentarje in koristne pripombe. Razstava je dosegla s tem svoj namen. Morda bo gradivo in še marsikatero, ki ga bo muzej zbral ob podobnih priložnostih, nekoč predstavljalo del stalne zbirke o zgodovini mesta Radovljice.

Vsebina razstavljenega gradiva je opozarjala, da je bila v Radovljici šola že pred več kot petsto leti. Leta 1468 je imela župnija svojega

klerika, ki je vodil cerkveno petje in šolo. Morda je kasneje na to šolo dobila večji vpliv občina, toda do sredine 18. stoletja nimamo o njej še nobenega podatka.

Leta 1754 je Radovljica (Mesto in Predmesto) štela okrog 400 prebivalcev, ki so bili večinoma obrtniki in kmetje. Imela pa je tudi učitelja Ludvika Škorjo. Ta je poleg nemškega branja in pisanja poučeval še računstvo, nekatere učence pa tudi orgljanje, petje in latinščino. To šolo je v prvih letih obiskoval Anton Tomaž Linhart, ki je za nadaljnje šolanje na jezuitskem liceju moral opraviti težak preizkus znanja iz nemščine in latinščine, kar lahko priča tudi o kvaliteti pouka v tedanji radovljiški šoli. Radovljica je imela torej šolo že pred formalno uzakonitvijo terezijanske osnovne šole leta 1774. Takrat je dobila status trivijalke, kjer so se učenci v kombiniranem razredu učili brati, pisati, računati in verouk. Razstavljen kopija poročila, ki ga je napisal Linhart, potem ko je kot šolski nadzornik 17. junija 1787 prisostvoval pouku v Radovljici

Razstavo iz zgodovine osnovne šole v Radovljici je s figurami učencev in učiteljev iz različnih obdobij popestrila akademska slikarka Melita Vovk.

pri učitelju Johannu Eschu, je pojasnjevala, da so imeli učenci tedaj pouk dopoldne in popoldne v dveh skupinah. Nadzornik z učiteljem ni bil posebno zadovoljen in mu je priporočil izpopolnjevanje v Ljubljani. Kopija popisa dohodkov učiteljev tedanjih osnovnih šol iz marca 1790 pa je opozorila, da so poleg radovljiške trivijalke v zdajšnjem šolskem okolišu obstajale tudi že šole v Mošnjah, Ljubnem in Begunjah. Namen teh prvih šol je bila pravzaprav razširitev in utrditev znanja nemščine v vsej monarhiji, pa tudi usposabljanje mladine za določene poklice in uspešnejše delo v obrti in kmetijstvu.

Slovenščina je imela v začetku zgolj vzgojno funkcijo (verouk), do leta 1865 pa je že prevladala kot učni jezik. Kopije dekanijških poročil škofiji so kazale, da je bila v Radovljici redna šola obvezna za otroke od 6. do 12. leta starosti, od leta 1814 pa do 14. leta v t.i. ponavljalni šoli. Toda v to šolo je zahajalo veliko manj učencev, kot je bilo šoloobveznih. Starši so jih zadrževali doma, češ da so potrebni pri delu, ali pa niso hoteli plačevati šolnine (bere) učitelju; mnogi so menili, da je šola nepotrebna. Da ne bi bilo izgovorov, so, kot po drugih krajih, tudi v Radovljici šolske oblasti ustanovile poleg redne še brezplačno nedeljsko šolo v slovenskem jeziku. Prvi radovljiški učitelji so se izobraževali sprva le na nekajtedenskih tečajih na normalki v Ljubljani, kasneje pa na dvoletnih »preparandijah«.

Radovljiška šola do leta 1836 še ni imela lastne stavbe. Pouk je potekal v najeti sobi kake meščanske hiše. Prva šola (današnja Horvatova hiša, Cesta svobode 3) je imela sprva dve učilnici in učiteljevo stanovanje, leta 1903 pa je peti razred že »gostoval« v mestni graščini. Toda to je bil že čas po novem šolskem zakonu iz leta 1869, ko je morala biti dosledno izvajana šolska obveznost, in ko je Radovljica kot sedež političnega okraja že imela najpopolnejšo osnovno šolo. Šolski sistem Kranjske je določal vsakdanjo redno šestletno osnovno šolo in dveletno ponavljalno šolo ob četrtkih. Leta 1904 je občina zgradila novo šolsko poslopje (danes Srednja šola za gostinstvo in turizem, Gorenjska cesta 13) s šestimi učilnicami, pisarno, sobo za učila in upraviteljskim stanovanjem. Učitelji, ki so poučevali na tej šoli, so bili že izšolani na ljubljanskem učiteljišču. Iz leta 1895 se je ohranila najstarejša fotografija šolarjev z učiteljico Hedviko Pavlin. Na učiteljskih konferencah in občnih zborih leta 1809 ustanovljenega Učiteljskega društva za radovljiški okraj so si učitelji okraja izmenjavali izkušnje, referate pa potem objavljali v reviji Popotnik. O dogodkih je dokaj redno poročal tudi časopis Gorenjec. Radovljičane je bilo na razstavi vredno opozoriti, da je v »njihovo« šolo dve leti zahajal tudi Fran Saleški Finžgar ter svoj prvi dan literarno opisal v črtici Pogumni jahč, pa tudi na skoraj pozabljeno dobrotnico,

rojakinjo Josipino Hočevar, ki je leta 1888 ustanovila poseben sklad z 28.000 gl. za revne šolarje, vdove in občinske potrebe.

V novem državnem okviru je bil leta 1929 poenoten šolski sistem za vso Jugoslavijo. Uvedena je bila štiriletna osnovna šola, po kateri so se morali šolarji vpisati na višjo osnovno šolo, nižjo gimnazijo ali meščansko šolo. V Radovljici slednjih dveh ni bilo. Učenci so hodili k pouku redno šest let, nato pa v šesti razred še do 15. leta. V to šolo so zahajali tudi učenci iz bližnjih Vrbenj, Brd, Vošč in Lancovega.

Avgusta 1941 je začela v Radovljici delovati Volksschule. Učitelji Anton Kobenter, Vilko Puntar, Apolonija Zupanc in Marija Pavlošič so bili izseljeni v Srbijo. Njihova mesta so zasedli nemški učitelji in profesorji. V začetku je štela šola 183 učencev, ki so imeli pouk v petih učilnicah. Za telovodabo je bila urejena večja dvorana v Kunstljevi gostilni. Leta 1943 so šolske oblasti prestavile iz Kranja en letnik meščanske šole v Radovljico. Poročilo iz leta 1944 je omenjalo, da je šola obiskovalo 269 učencev iz Brd, Vošč, Sp. in Zg. Lancovega, Radovljice, Vrbenj, Gorice, Mošnjah in Lesc.

Nemška šola je delovala prav do konca vojnih dni. Poleti 1945 je bil nato organiziran tečaj za 222 učencev, kjer so učitelji preverjali in utrjevali znanje iz slovenskega jezika in matematike ter glede na rezultate določali razrede. Šolsko leto 1945/46 se je pričelo septembra v novo organizirani štiriletni osnovni šoli. Istočasno sta začeli v prostorih šole delovati tudi tedaj triletna nižja gimnazija in šola za delavce v gospodarstvu. Od 1950. je zakon predpisoval osemletno osnovno šolanje. Nižja gimnazija je tedaj dobila svoje prostore v bivši Posojilnici – »Čebelci« (Gorenjska cesta 18).

Leta 1958 pa je šolski zakon predpisal sistem, kakršnega okvirno poznamo še danes. Nižja gimnazija je bila ukinjena, obvezne pa so postale splošne in enake osemletne osnovne šole za vse učence od 7. do 15. leta starosti. V Radovljici sta tako nastali najprej dve osnovni šoli: Osnovna šola I v »Čebelci« in Osnovna šola II v prostorih stare šolske stavbe. Leta 1960 sta se združili v eno z imenom Osnovna šola Antona Tomaža Linhart. Leta 1972 se je šola preselila v novo stavbo na Kranjski 27.

Z ustanovitvijo oddelka posebne osnovne šole pri osnovni šoli v Bohinjski Bistrici leta 1965 so bili ustvarjeni pogoji za razvoj šolstva s prilagojenim programom v radovljiški občini. Leto kasneje je bil odprt oddelek posebne osnovne šole v sklopu Vzgojnega zavoda Matjež Langus Kamna Gorica tudi v Radovljici. Prostore je imela šola najprej v mestni graščini, nato v »Čebelci«, od leta 1980 pa v novi stavbi (Kranjska cesta 27a).

Leta 1962 so bile matični osnovni šoli v Radovljici kot podružnice priključene tudi šole v Mošnjah, Ljubnem in Begunjah. Vsaka od teh ima svojo bogato tradicijo, ki sega do Linhartove dobe. Morda bodo nekoč deležne posebne obravnave tudi te.

Za razstavo so bili uporabljeni viri iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, enota Kranj, Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Arhivske zbirke Slovenskega šolskega muzeja, arhiva Osnovne šole Antona Tomaža Linhart ter ustni viri in gradivo posameznih Radovljičanov, zbranih tudi s pomočjo učencev domače šole. Pripoved je izhajala iz doslej znane literature o zgodovini šolstva na Slovenskem. Avtorica razstave zaradi racionalnosti posebne kataloga tokrat ni pripravila, ker naj bi v kratkem izšel Radovljiški zbornik, za katerega je napisal članek na isto temo.

IZ DELA ŠOLSkih KROŽKOV

RAZGOVOR Z AVTORJEM KNJIGE PLAVI KRIŽ DR. VASJEM KLAVORO

Dr. Vasjo Klavoro smo povabili v knjižnico Naravoslovnega srednješolskega centra, kjer smo predstavili njegovo knjigo in avtorju zastavili nekaj vprašanj. Srečanje so popestrili učenci naše in Glasbene šole iz Nove Gorice ter Goriški muzej, ki je dal na razpolago več primerkov orožja, orodja, žičnih in kovinskih ovir iz prve svetovne vojne.

Knjiga Plavi križ govori o prvi svetovni vojni na zgornjem delu soške fronte: od Bovca do Tolmina ali od »Rombona do Krna«, kakor pravi avtor. Če bi knjigo napisal zgodovinar, ne bi bilo nič posebnega, toda dr. Klavora je zdravnik, aktiven kirurg, pisec številnih strokovnih del; vodi šempetersko bolnišnico Franca Derganca, je gorski reševalec in amaterski fotograf. Zato je bilo moje prvo vprašanje: »Kako ste se odločili za pisanje zgodovinske knjige?«

Dr. Klavora je odgovoril, da je odraščal v okolju, ki je naravni muzej prve svetovne vojne. Kraje, ki jih opisuje v knjigi, je velikokrat prehodil z očetom. Oče, doma iz Bovca, je kot profesor zgodovine služboval v Tolminu in na sina Vasjo prenašal bogate izkušnje. Vzpodbujal ga je, naj vse spomine in raziskovanja opiše ter jih posreduje vsem, ki se jim ta vojna odmika. Prav plod te vneme in avtorjeve vedoželjnosti je naposled knjiga Plavi Križ, kot izpolnjena obljuba očetu in v njegov spomin.

Naslednje presenečenje je grafična podoba knjige oblikovalca Boštjana Kende, ki je prepolna simbolike. Na naslovnici se srečamo z napisom Plavi križ v prelivajoči se modri in zeleni barvi. Obe barvi sta označevali plinske granate, ki so trosile grozo in smrt med vojaki na soški fronti. Nad napisom je avtorjeva fotografija Bovškega polja s Svinjakom, ki odseva njegovo ljubezen do narave, nas pa opozarja na naravne lepote tega dela domovine. Belina s fotografije se poglobi in razširi na platnicah knjige. Te so tako bele, kot je bil bel sneg, ki je zametel polja, poti in pobočja gora, otežkočal vojskovanje, pa tudi prekril sledove morije, ki je nihče ni mogel opravičiti ali ji videti smisla. Prvi notranji strani sta posuti z rdečimi pikami, kot s kapljami krvi, ki so jo prelivali vojaki, in ki dajejo upanje, da bo iz njih vzkliklo novo življenje.

Plavi križ je zasnovan večplastno:

– kot zgodovinsko delo je pisan po vseh pravih znanstvenega raziskovanja. Avtor do-

kazuje resničnost dogodkov s številnimi viri, fotografijami, dokumenti iz muzejev, arhivov, od privatnih zbiralcev, z izpovedmi še živelih udeležencev prve svetovne vojne in s številnimi predmeti;

– kot kronika je delo veren zapis dogodkov po časovnem zaporedju let, mesecev, dni, ur, kot so si sledili;

– kot literarno delo pa nosi v sebi najlepše sporočilo: vojna je nesmisel, požira življenja in prinaša bol v zaledje, ne da bi kdo mogel odgovoriti na vprašanje, zakaj.

Pacifistična poslanica sije iz opisov odnosov med vojaki in poveljujočimi, iz odnosov vojakov do vojne, iz njihovega razmišljanja, iz tragičnih usod Slovencev v avstrijski vojski in Slovencev v italijanski vojski, iz igre slučajev v vojni, iz vdanosti v usodo in iz poguma vojakov, da store vse, samo da bo vojne enkrat konec.

Avtor začenja lok dogajanj z italijansko agresijo na soško fronto v maju 1915. leta in zaključuje z usodnim oktobrom 1917., ko je avstro-ogrska vojska prebila italijansko bojno črto in prisilila italijansko vojsko k umiku.

Pri knjigi bi se ustavila ob treh ključnih vprašanjih.

Vprašanje o beguncih je dr. Klavori postavila učenka Mateja Poljšak: »Kako so ljudje iz Bovške kotline sprejeli vest, da se morajo umakniti iz svojih domov in kako so živeli na tujem?«

Dr. Klavora je odgovoril, da je zbral številna pričanja beguncev, vsem pa je skupno eno: »Ljudi je ukaz avstrijskih vojaških oblasti presenetil. Bovški dekan je pri maši oznanil, da morajo stran, ker se bo vojna razširila do njihovih domov. Nihče pa ni znal odgovoriti, kako dolgo bodo zdoma, kaj naj vzamejo s seboj, kam bodo odšli, kaj jih čaka na severu, v taboriščih, kaj naj storijo z domačijami. Največkrat so dragocenosti zakopali, misleč, da jih bodo zavarovali pred plenilci, pa ni bilo tako. V taboriščih so živeli različno. Skupaj s številnimi drugimi narodi so trpeli lakoto, boleznin in ponižanja. Vsi so hrepeneli po domu, ko pa so se naposled vrnili, so se razžalostili. Njihovi domovi so bili požgani, porušeni in izropani. Začeti je bilo treba znova. Problemi beguncev niso bili nič drugačni, kot so danes. Begunstvo je reševalo življenje, odprlo pa na tisoče drugih ran.«

Veliko pozornosti posveča avtor gorskemu

vojskovanju. Italijanski in avstrijski vojaki so si utrdili položaje v pobočjih gora. Na Krnu, Polovniku, Čuklji, Rombonu, Kaninskem pogorju in na Stolu so morali izklesati kaverne v živo skalo, zgraditi kamnite zaslone, bivališča in zbiralnike za vodo, kjer je bilo le mogoče. Delali in živeli so v nemogočih razmerah, v mrazu, snegu, vetru, dežju, z malo hrane; z eno osminko ruma pred bitko so vztrajali na svojih mestih. Vse orožje, strelivo, hrano in gradbeni material so pretovorili ljudje, kajti po tako strmih pobočjih in ozkih stezah nobena tovorna žival ni mogla. Pri vojskovanju v gorah in v dolini so se pojavljali ranjenci, potrebni pomoči. Učenec Kristijan Terseglav je postavil vprašanje: »Kakšno je bilo delo zdravnika pri tem vojskovanju?«

Dr. Klavora je odgovoril: »Takšno, kot v vsaki vojni. Na terenu so zdravniki naredili, kar so mogli. Zdravili so svoje in nasprotnikove vojake. Niso delali razlik. Pomagali so si z improvizacijami. Primanjkovalo jim je vsega, čeprav je imela avstrijska vojska dobro organizirano saniteto, vendar je bila prva večja poljska bolnica šele v Podgori. Veliko vojakov je umrlo. Še po vojni je bilo mogoče najti ampule z morfijem v mnogih kavernah. Morfij je v hudih primerih lajšal bolečine, na ozdravitev pa ni bilo mogoče pomisliti. Človek je vzdržljiv. Vojaki so prenašali neznanjske napore. Mnoge je vojna zlomila, še več pa jih ji je kljubovalo.«

Dramatično je v knjigi predstavljena uporaba bojnega plina na Bovškem. Avstrijska vojska se je za to orožje odločila oktobra leta 1917, ko ni videla druge izbire. Italija je dobivala vse več zavezniške pomoči. ZDA so stopile v vojno na strani antante, Avstro-Ogrska je imela ogormno žrtev na drugih frontah, grozila sta ji razpad vojske in države. Avstrija prosi za pomoč Nemčjo in ta po oklevanju pristane na plinsko orožje. Plina so se vsi bali. Posledice uporabe plina na francoskem bojišču in tudi pri nas na Krasu so bile grozljive. Plin je moril zahrbtno in tiho. Bali so se ga tisti, ki jim je bil namenjen, in tisti, ki so ga uporabljali. Tudi avstrijske vojake sta obšla »tesnoben občutek in slaba vest« (str. 206), toda vojska ne dovoli razmišljanja. Izpolniti je treba ukaze.

Usodnega 24. oktobra 1917 je ob dveh zjutraj zabobnelo v Bovški in Tolminski kotlini. Skoraj tisoč plinometov je dve uri in pol bruhalo smrtonosne granate na italijanske položaje.

Dr. Klavora je pojasnil: »Granate z zelenim križem so bile napolnjene s fosgenom in ta je na licu mesta moril, druge, označene s plavim križem, so nosile klorarzin, ki ni bil smrtonosen, je pa vojake onesposobil za vojskovanje s kihanjem, kašljanjem in bolečinami v prsih.

Preboj italijanske fronte ni bil nikakršen čudež, saj bi pred tako organiziranim napadom,

ob tolikšnem orožju in plinom klonila vsaka vojska. Plin ni moril samo fizično, njegov učinek je bil tudi moralen. O uporabi plina niso dosti pisali. Načrtovalci ga omenjajo le na kratko. Morda ga niso dobro poznali, morda so hoteli obdržati skrivnost ali so ocenjevali, da je uporaba plinov najbolj sramotno od vseh orožij ali pa se ga niso hoteli spominjati.«

Prorod po dolini je uspel, toda zataknilo se je na pobočjih in v gorah. Tam je italijanska obramba počasi popuščala. Italijanski vojaki so se pogumno branili in njihov umik je bolj posledica neodgovornega ravnanja italijanskih poveljnikov in podcenjevanja plina. Italijanska vojska ni imela ustreznih plinskih mask. Kar so imeli, jih ni moglo obvarovati. Avstrijska vojska je po plinskem napadu izvedla še rušilni napad z namenom, da bi prebila koridorje v žičnih ovirah pred italijanskimi strelskimi jarki.

Za elitnimi enotami generala Alfreda Kraussa so prišle zaledne enote. Po Bovški in Tolminski kotlini so zbirale vojni plen, odstranjevale plinske granate in pokopavale mrtve. Prizori, ki so jih doživeli, so bili grozljivi. Vojaki, ki jih je pomoril plin, so bili voščene lutke, sedeči »v strelskih jarkih v popolni opremi, mnogi s slušalkami na ušesih in z blokom v roki. Umrli so, ne da bi vedeli, kaj se je zgodilo.« (str. 242).

Na mnoga pobočja pa zaledne enote niso prispele. Tam je sneg prekril trupla pobitih vojakov, da bi kasnejši raziskovalci lahko našli le »kovinske tobačnice, gumbe ali čelade« (str. 191).

Knjiga dramatično in zavzeto priča o nesmislu vojskovanja. Tudi avtor pritrjuje označbi, da nosi Plavi križ izrazito pacifistično noto. »Čeprav je knjiga polna orožja«, pravi, »je njeno bistvo protivojno. Človek mora nastopiti z vsemi sredstvi, da bi vojno kjerkoli, tudi danes zaustavil. Knjiga je namenjena širokemu krogu bralcev, predvsem pa mladim, ki jih to obdobje zanima in iščejo ustrezno literaturo.«

Knjigo zaključuje avtor z mislijo na očeta, ki ga je vzpodbudil, da je pričel pisati. Obljubo je izpolnil, zato vprašanje: »Kaj načrtujete naprej?« Dr. Klavora je odgovoril, da nadaljuje z raziskovami prve svetovne vojne v Tolminski kotlini in upa, da jih bo lahko kmalu predstavil v novi knjigi.

Ob avtorjevem razmišljanju, »zakaj se vojaki borijo« (str. 165) in njegovi obsodbi vojne, se prav zaradi aktualnosti le-te danes pridružujemo misli Matere Terezije: »Sejte in bodite pogumni; če boste poželi en sam nasmeh, boste storili veliko, če pa boste naselili mir v srca ljudi, boste storili, kar največ morete.«

Dr. Klavori se zahvaljujem za obisk, za izredno živahno pripovedovanje ter slikovito pojasnjevanje dogodkov iz knjige in tistih iz izkušenj danšnjega časa.

Uvodna razmišljanja je pospremila glasba saksofonista Simona Jazbeca Nostalgičen ples, zaključna pa trobenta Boštjana Boneta, ki je Tišino posvetil vsem tistim vojakom, »ki so ostali v bregu, kot je velel ukaz«, in umrli; in

teh je bilo en milijon samo na soški fronti.

Neda Perko
profesorica zgodovine na
gimnaziji v Novi Gorici

NOVE PUBLIKACIJE

Ivanka Tadina, Ignacij Knoblehar, 1819–1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odličen apostol črnih, Ljubljana 1991, 116 str.

Poleg vseslovenskega misijonskega kongresa z vsemi spremljevalnimi prireditvami, je bilo leto 1991 plodovito tudi na področju znanstvenega raziskovanja misijonskega dela in objav o delu slovenskih misijonarjev. Slovenska Cerkev in misijoni je bil poljuden prikaz misijonske razsežnosti krščanskih skupnosti, ki je izšel ob kongresu. Za zbornik Zgodovina Cerkve na Slovenskem je dr. Zmago Šmitek prispeval pregled o Slovencih v misijonih (str. 305-326). Inštitut za zgodovino Cerkve, ki deluje v okviru Teološke fakultete v Ljubljani, pa je kot trinajsti zvezek svoje zbirke *Acta Ecclesiastica Sloveniae* objavil pisma slovenskega misijonarja Ignacija Knobleharja (1819-1858). Izdajo je pripravila Ivanka Tadina, ki je preteklo leto zagovarjala doktorsko disertacijo z gornjim naslovom na rimski univerzi Urbaniana, fakulteti za misijologijo (Rim 1991, 372 str.). Podobno je za drugega velikega misijonarja preteklega stoletja, Friderika Barago, kot drugi zvezek iste zbirke že v letu 1980 naredil dr. Maksimiljan Jezernik.

Ignacij Knoblehar poleg škofa Friderika Barage sodi med osrednje slovenske osebnosti misijonskega dela v 19. stoletju in velja za pomembnega ustanovitelja Cerkve na črni celine. Z opazovanjem in zapisi o kulturi, navadah in običajih ljudi, med katerimi je delal, ter geografiji, je dal velik prispevek na geografskem, etnološkem in jezikovnem področju znanja. To stoletje je v zanimanju Cerkve in znanosti za Afriko nasploh prineslo preobrat, kajti osemletni poskusi pred tem niso prinesli trajnih sadov. Z ustanovitvijo posebnega apostolskega vikariata za Osrednjo Afriko v letu 1846, je bil dan misijonskemu delu na tem kontinentu drugačen poudarek. Vikariat je imel za temeljne naloge »spreobrnitev domačinov h krščanstvu, pastoralno skrb za katoličane, že prisotne na tem območju in prizadevanje za odpravo suženjstva«.

Desetletno Knobleharjevo delo ob gornjem Nilu s središčem v Khartumu, ki je bilo na videz popolna polomija in je zbuvalo dvome o smiselnosti samim začetnikom akcije, je za nadaljevanje prisotnosti Cerkve pomenilo važno izhodišče. Da bi si pridobil nove sode-

lavce in zbral sredstva za nadaljevnje dela, se je Knoblehar dvakrat odpravil v Evropo. Na prvem potovanju je dosegel pokroviteljstvo Marijine družbe za pospeševanje katoliškega misijona v Osrednji Afriki ter ustanovitev avstrijskega konzulata v Khartumu. Na drugi poti, ko si je v Evropi nameraval okrepiti razrahljano zdravje in še pridobiti sodelavcev, je umrl v Neaplju leta 1858.

Stiki s številnimi evropskimi ustanovami, pri katerih je Knoblehar iskal pomoč, se odražajo v bogati, dobro ohranjeni korespondenci. Avtorica jo je uporabljala pri pripravi svoje disertacije in pri popravljanju nekaterih napačnih trditev, ki so se doslej pojavljale v obravnavanju njegovega dela. Za prvo obdobje Knobleharjevega dela je največ pisem v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu, najbogatejša zbirka pa je v arhivu Kongregacije za evangelizacijo narodov (*Propaganda Fide*). Med rimskimi arhivi imata Knobleharjeva pisma še osrednja arhiva jezuitov in kombonijancev. Rezultat dopisovanja z avstrijskimi oblastmi je gradivo, ki ga hranita dvorni in državni arhiv na Dunaju. Prispevke je poleg tega našla še v drugih ustanovah.

Delo je mogoče razdeliti v uvod, kjer je predstavljena življenjska pot misijonarja Knobleharja, arhivsko gradivo in sumarne ugotovitve o njegovem delovanju, do katerih je avtorica prišla na temelju uporabljenih dokumentov. Ob tem izstopa njegov načrt, da bi nove misijonarje vzgojil med Afričani samimi. V ta namen se je že dogovarjal z vodstvom misijonarskega zavoda v Rimu. Za celovitejše delovanje je k sodelovanju pritegnil obrtnike različnih poklicev. Neustrezna priprava na zahtevne klimatske razmere ter težki pogoji, v katerih so morali delati, so bili za večino od njih usodni. Osrednji del predstavlja 31 pisem, objavljenih v izvornih jezikih. Vsakemu je dodan kratek povzetek v slovenščini in podatki, potrebni za identifikacijo.

Avtorica je z objavo Knobleharjevih pisem in s spremno študijo dopolnila poznanje velike osebnosti cerkvenega življenja v 19. stoletju ter misijonskega delovanja nasploh, pri čemer imajo Knobleharjeve izvorne metode poseben pomen. Vsak zvezek zbirke *Acta Ecclesiastica* pa že sam zase pomeni vesel dogodek za seznanjanje s slovensko cerkveno zgodovino in je znamenje življenjske moči ustanove, ki zbirko izdaja.

Bogdan Kolar

Jože Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, Založba Obzorja Maribor, 1991, 709 str., ilustr.

Naj si za začetek iz predgovora k tej najnovejši monografiji, ki ga je napisal avtorjev stanovski kolega dr. Jože Koropec, izposodim nekaj generalij: dr. Jože Mlinarič, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru, pisec številnih razprav s področja gospodarske in cerkvene zgodovine, se je v zadnjih letih posvetil proučevanju zgodovine naših starejših moških samostanov, zlasti kartuzijanom in cistercijanom. Sad njegovih raziskav so monografije Kartuzija Pleterje 1403-1595 (izšla 1982, 364 strani) Kostanjeviška opatija 1234-1786 (izšla 1987, 694 strani), za katero je naslednje leto prejel nagrado Kidričevega sklada in najnovejša, ki se s polnim naslovom glasi: Kartuziji Žiče in Jurklošter; Žička kartuzija ok. 1160-1782, Jurkloštrska kartuzija ok. 1170-1595.

Kot pri prejšnjih dveh, je tudi pri pisanju te monografije pritegnil vse razpoložljive, objavljene in neobjavljene vire doma in v tujini. Navzlic temu, da je posebno preteklost žičkega samostana obravnaval že marsikateri raziskovalec pred njim, pa je ravno zaradi upoštevanja celotnega arhivskega gradiva podoba žičke, ob njej pa tudi jurkloštrske kartuzije v tej knjigi prvič prikazana v vsej svoji gospodarski, kulturni in duhovni razsežnosti.

Mlinaričeve monografije o samostanih so mnogo več kot le navaden curriculum vitae te ali one redovne skupnosti; so bogata in poučna freska časa, ki daje odgovor na marsikatero vprašanje, hkrati pa spodbuja k raziskavam specialnih tem, ki so jim v njej nakazane smeri. Zgodovina samostanov je sestavni del družbene, gospodarske in kulturne zgodovine svojega časa: samostan je bil vedno, ne glede na to, za kako samotarski red je šlo, z neštetimi nitmi povezan z bližnjo in daljno, kmečko, trško, mestno in gosposko okolico, ter s svetnimi in cerkvenimi oblastmi vseh rangov. Te in take vezi, od nastanka do propada obeh štajerskih kartuzij, nam avtor razkriva, ko obravnava njune začetke, rast njune posesti, njun gospodarski pomen za okolico in njune »prebivalce«. V svet ju je priklicala volja svetnih in cerkvenih velikašev, ki so v maniri onega časa z ustanavljanjem samostanskih postojank poskušali poravnati svoj dolg do Boga za svoje grehe na tem svetu, hkrati pa so s takimi gospodarskimi in kulturnimi središči želeli »oplemenititi« manj civilizirana področja svojega teritorija.

Fascinanten je pogled na krajevno in imensko kazalo ob koncu knjige: ta nam šele prav predoči kozmopolitizem fevdalne družbe, katere sestavni del so bili tudi naši samostani. Obenem pa nas seznanja z neposredno okolico samostana, z vsemi velikimi in malimi sosed-

nimi gospodi, ki so se v času svoje mladosti in torej družbene ekspanzije, prečesto izživljali v nasilju nad samostanoma, v zrelejših letih, ko je bila smrt blizu, pa so se praviloma pokesali in se vpisali med samostanske dobrotnike.

Vsi samostani so bili tudi močna kulturna središča, kartuzijanski pa še posebej: sestavljalac njihovih prvih redovnih pravil imenuje knjige »trajno dušno hranu«. Zaradi stroge odmaknjenosti samostanov od sveta, je imelo prepisovanje in pisanje v tem redu še toliko večji pomen: »Ker božje besede ne moremo oznanjati z usti, jo bomo oznanjevali z rokami.« (str. 466) Znano je, da so bile v vseh kartuzijah na slovenskih tleh bogate knjižnice, žička pa je leta 1487 presunila celo razvajenega oglejskega tajnika Santonina. V samostanih pa je nastajala tudi izvirna literarna produkcija, ki jo avtor še posebej dobro pozna, saj je doktoriral iz teme o srednjeveškem epu Vita Mariae metrica, ki je bil podlaga epa o Marijinem življenju izpod peresa kartuzijana Filipa Žičkega.

Kulturnozgodovinsko zanimiva sta inventarja obeh kartuzij iz leta 1589, ki razkrivata ne le cerkveno in bivalno opremo, ampak tudi gospodarska poslopja samostanov in njihovo opremo, živino in poljske pridelke.

Ustrezno sta v knjigi predstavljeni zdravilska in karitativna dejavnost obeh samostanov, ki sta tudi bili del poslanstva teh duhovnih skupnosti, žal da le od novega veka dalje, ker za starejše obdobje manjkajo pisni in materialni viri.

V zadnjem poglavju pa je predstavljena žička steklarna (glažuta), najstarejši obrat te vrste na slovenskem Štajerskem. Mnogi evropski samostani so se že v srednjem veku ukvarjali z glažutarstvom, ker so jih v to silile lastne potrebe, obetali pa so si od njega tudi gospodarske koristi – steklo je bilo namreč v tistem času silno drag(ocen) proizvod. Surovine za izdelavo stekla so bile v Žičah tako rekoč na dosegu roke. Strokovnjaki domnevajo obstoj dveh žičkih glažut, ki pa nista delovali ob istem času; najstarejša naj bi začela obratovati pred letom 1640. Avtor navaja vsa pisna poročila in dokaze o tej dejavnosti, za dokončno rešitev vprašanja o začetkih in proizvodnji obeh obratov pa bi bila potrebna terenska raziskava.

Za Mlinaričeve monografije standardno bogata likovna oprema, pregledno razporejene opombe, sezname opatov in drugih samostancev, ki vsebujejo tudi njihove osnovne življenjepisne podatke in zbrani viri so poročstvo, da bomo knjigo pogosto jemali v roke, zdaj iz tega zdaj iz onega razloga: raznovrstna tematika, ki je v njej obravnavana, saj konec koncev zajema čas dobrih 600 let, bo pritegovala strokovnjake za različne stroke in različna obdobja. Veselimo se že naslednje monografije, ki jo pripravlja dr. Mlinarič, posvečene Stični.

Upati je, da se mu bo našel še kak pomočnik pri težki nalogi raziskovanja samostanov na Slovenskem, morda kdaj tudi ženskih, ki zaenkrat ostajajo deziderat slovenskega zgodovinskega pisarja.

Maja Žvanut

*Postrešček, kje si?
Sto let dela in življenja ljubljanskih postreščkov*

Zgodbo so spisali Anka Zuljan in njeni učenci iz 7. in 8. razreda OŠ Boris Zihelr Ljubljana Blanka Bežan, Tina Boškovič, Petra Grosman, Martin Jesenko, Karmen Keržar, Mojca Koželj, Katja Legen, Tanja Mrkajič, Azra Soklič, Mateja Vitman, Tereza Vuk in Gregor Zajc. Priredba za objavo: Nerina Kocjančič. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1991, 78 str.

Komisija za delo zgodovinskih krožkov, ki deluje v okviru Zveze prijateljev mladine Slovenije, vsako leto pripravi razpis raziskovalne naloge za zgodovinske krožke. Tako se mladi zgodovinarji z mentorjem lotijo teme, ki je bila razpisana in jo obdelujejo med šolskim letom. Komisija, ki pripravi razpis, naloge na koncu pregleda, oceni in jih na srečanju mladih zgodovinarjev nagradi z zlatimi, srebrnimi in bronastimi plaketami. Vse to poteka od leta 1969, ko se je začelo s temo Moj kraj v preteklosti. V dvajsetih letih so mladi zgodovinarji obdelali še veliko drugih tem: Moj kraj v ilegali, Otroci v NOB, Preučevanje življenja živih rodov, Nastanek in razvoj domačega kraja...

Ena izmed zadnjih tem je bila Promet na Slovenskem. Anka Zuljan, mentorica zgodovinskega krožka na OŠ Boris Zihelr Ljubljana, se je s svojimi učenci dogovorila, da bodo obdelali ulične prtljažne nosače, ki so imeli svoje DRUŠTVO PRVIH LJUBLJANSKIH POSTREŠČKOV. Naloga je bila zelo dobro ocenjena in Anka Zuljan je sklenila, da jo z učenci razširi in nato publicira. Tako je marca 1992 zagledala luč sveta publikacija Postrešček, kje si? (poln naslov citiran zgoraj), ki jo je izdalo Znanstveno in publicistično središče v Ljubljani. Še en dokaz več, da je danes krajevna oziroma lokalna zgodovina veliko bolj cenjena kot nekoč in da je v svoji konkretnosti in enkratnosti najbolj živa in neposredna, zato pa tudi na poseben način blizu današnjemu človeku. Danes so pomembne majhne stvari, spomini neznatnih ljudi, ki niso dali svetu nič pretresljivega, a vendar so šila pomembni za kraj, kjer so živeli.

Eno takšnih majhnih stvari predstavljajo tudi ljubljanski postreščki, ki kljub temu, da jih ni več (leta 1979 je društvo zaradi premajhnega števila članstva razpadlo), še vedno živijo v spominu Ljubljančanov kot nekaj posebnega.

V predgovoru nam mentorica razloži potek dela in opiše probleme, ki jih je z učenci imela pri zbiranju gradiva. Celotno gradivo, ki so ga uspeli zbrati, sedaj hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. V prvem poglavju Bilo je nekoč v Ljubljani nas nato seznanji z zgodovino društva od ustanovitve 1899. do 1979. Razloži nam razliko med izvoščki (fjakerji) in postreščki (komisionarji), kako so se organizirali in »osvojili« Ljubljano. Zlatim časom je sledila kriza, ki so jo uspešno premagali. Po drugi svetovni vojni so se ponovno organizirali. Vse do leta 1979 so dobro uspevali, takrat pa so zaradi premajhnega števila članstva prenehali z delovanjem. Za take »poklice« seveda danes ni več posluha. V drugem poglavju zvemo, kako so postreščki živeli in delali, kaj vse so počeli od jutra do večera, v soncu in dežju, kakšna delovna sredstva so uporabljali in kakšne cene so zaračunavali, kako so skrbeli za red in disciplino, kakšno delo so opravljali na Žalah in kako so znali svoje delo in zabavo združiti. Seveda so doživeli veliko zgod in nezgod, ki se jih še danes spominjajo. Tretje poglavje knjige je posvečeno njihovim pričevanjem. Učenci so jih nekaj obiskali in jih intervjuvali. Kaj je rekel znanec iz sosednje ulice? Glavno je bilo poštenje. Bili so srečni v poklicu, ki so ga opravljali in ljudje so jih imeli radi. Zadnje, četrto poglavje nam postreže z anketo o ljubljanskih postreščkih (Veste kdo so postreščki, kdo izvoščki? Ste koristili njihove usluge? Jih pogrešate? Jih še opazite?) in z »žalostnim« zaključkom: »Zgodbe o postreščkih je konec. Skorajda jih ni več. Poklici, kot so taksisti in mali prevozniki, so zasedli njihovo mesto.

Publikacija ima veliko skrbno izbranega slikovnega gradiva, ki nam pokaže Ljubljano z njenimi postreščki, kako počivajo oziroma delajo in tudi kako se zabavajo. Pogrešam objavo kakšnega dokumenta iz njihovega skromnega, a bogatega arhiva (pri tem ne smem pozabiti na cenik, ki pa je objavljen). Objavljen bi bil lahko tudi seznam postreščkov, ki so ga zelo skrbno vodili. Ta bi nam lahko marsikaj povedal (omenjam ga samo zato, ker je v celoti ohranjen in je v fondu Društva prvih ljubljanskih postreščkov). Knjiga ima tudi nekaj ilustracij. Te sta naredila Anka in Srečo Zuljan. Z njimi sta nam pričarala podobe takratnih delovnih sredstev, kot so ciza, tricikel, voz, sani in motocikel. Mebla – voza ni bilo potrebno narisati. Ohranjena je njegova fotografija. Vseskozi pa med tekstom sledimo tudi pasusom o tem, kaj vse se je v času delovanja postreščkov dogajalo v Ljubljani (kdaj je bila

dograjena železnica, kdaj je bil zgrajen nebo-
tičnik, koliko hotelov smo imeli, koliko prebi-
valcev je štela Ljubljana, celo katere časopise
– dnevnike, tednike in mesečnike so Ljubljan-
čani brali . . .). Za popestritev pa lahko prebe-
remo še različne članke, ki so jih objavljali o
postreščkih takratni Slovenec, Jutro in Novice

in napisali Josip Suchy (Ljubljanski tipi),
Fran Milčinski (Ptički brez gnezda) in Jakob
Aleševac (Ljubljanske slike). To pa daje pu-
blikaciji še večji pomen.

Takšnih publikacij si v bodoče še želimo, le
da bi bile (pri tem mislim ceno) bolj dostopne.

Boris Rozman

UDK 929.9:929.7(497.12) + 940.43(497.13 Sisak)»1593«

Reisp Branko, redni univerzitetni profesor, Narodni muzej,
61000 Ljubljana, Prešernova 20, SLO

Zastava kranjskega plemiškega poziva iz bitke pri Sisku leta 1593

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 2, 1992,
str. 83, cit. lit. 34

Članek obravnava tri znamenite materialne preostanke, povezane z bitko pri Sisku leta 1593, ko je krščanska vojska odločilno premagala turško: tako imenovani Hasanov plašč, kazulo, ki je bila narejena iz uplenjenega ogrinjala turškega poveljnika v tej bitki – Hasana paše, slikano upodobitev bitke na bakreni plošči in zastavo kranjske konjenice, ki je izjemna redkost. Prva dva predmeta hrani Narodni muzej v Ljubljani, zastava pa je v zasebni lasti v Avstriji.

UDK 645.4:929.52(497.12)»16/17«

Lozar Štamcar Maja, mag., stažistka raziskovalka, dipl. umetnostna zgodovinarica, Filozofska fakulteta in Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, SLO

Shrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 2, 1992,
str. 88, cit. lit. 26

Zapuščinski inventarji so bogat vir tudi za stanovanjsko opremo, ki je bila nekdanj sestavni del plemiškega bivališča. Avtorica na podlagi teh virov opisuje, katere vrste shrambnega pohištva (skrinje, omare za obleko, pisalne mizice, kabinetne omarice, tabernakeljske omare, predalniki) so imeli plemiči na Slovenskem v obravnavanem obdobju in kdaj se posamezni tipi pohištva pojavijo.

UDK 396:061.23(497.12 Ljubljana) »1900/1930«

Fortunat Damijana, konservatorica, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 65000 Nova Gorica, Delpinova 16, SLO

Slovensko splošno društvo v Ljubljani

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 2, 1992,
str. 98, cit. lit. 45

O ženskem vprašanju so na Slovenskem prve razpravljale nekatere pesnice in pisateljice od srede 19. stoletja dalje, ki se jih je zelo hitro prijel naziv »feministke«. Prvo društvo, ki si je zadalo za cilj izboljšati družbeni in gospodarski položaj ženske, pa je bilo Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani, ki je delovalo od 1900 do 1930 in ki nam ga članek pobliže predstavi.

UDK 338.48(497.12 Bled) »1945/1990«

Benedik Božo, pravnik v pokojju, 64260 Bled, Cankarjeva 7, SLO

Razvoj turizma na Bledu po drugi svetovni vojni

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 40, št. 2, 1992,
str. 106

Članek je nadaljevanje pregleda turizma na Bledu, v kraju, ki je bil od konca prejšnjega stoletja najbolj mondeno slovensko letovišče. Prikazane so težave, s katerimi so se morali spopadati turistični delavci v tem kraju po vojni, ko je bil novim oblastem sumljiv »buržujski« izgled letovišča. Razmere so se izboljševale počasi, kraj je doživljal turistične vzpone in padce, vendar je bil vseskozi vodilen v razvoju slovenskega turizma.

UDC 645.4:929.52(497.12)»16/17«

Lozar Štamcar Maja, M.A., Junior Researcher, Art Historian, Faculty of Arts and National Museum, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, SLO

The Storage Furniture in the Noblemen's Legacy inventories of the 17th and 18th Century in Slovenia

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 40, No. 2, 1992, pp. 88, cit. lit. 26

The legacy inventories are a valuable source for researching the residential furniture, which used to be part of the nobleman's dwelling. On the basis of these sources the author describes different kinds of the storage furniture (chests, wardrobes, desks, dressers, tabernacle chests, cabinets) which were used by noblemen in that period and especially, when each particular type of furniture came in use.

UDC 929.9:929.7(497.12) + 940.43(497.13 Sisak)»1593«

Reisp Branko, Dr., Professor, National Museum, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, SLO

The Flag of the Call-up of the Carniolan Nobility in the Battle at Sisak in 1593

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 40, No. 2, 1992, pp. 83, cit. lit. 34

The article deals with famous material remainders connected with the battle at Sisak in 1593, when the Christian army decisively defeated Turks. These are the so called Hasan's Coat, which was made out of the seized mantle of the Turkish commander in this battle Hasan pašah, painted representation of the battle on copper plate and the flag of the Carniolan Cavalry, which is an extreme rarity. The first two named objects are kept in the National Museum in Ljubljana, whereas the third one is in private property in Austria.

UDC 338.48(497.12 Bled) »1945/1990«

Benedik Božo, Lawyer-retired, 64260 Bled, Cankarjeva 7, SLO

The Development of the Tourism at Bled after the World War II.

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 40, No. 2, 1992, pp. 106

The article is a continuation of the review of the tourism at Bled, which was Slovenia's most distinguished holiday resort until the end of the 19th century. The author describes the difficulties of the tourist workers right after the war, since the new authorities found the »bourgeois image« of the resort very suspicious. The conditions improved rather slowly, the resort was having its good and bad times but managed to keep its leading position in the development of the Slovene tourism.

UDC 396:061.23(497.12 Ljubljana) »1900/1930«

Fortunat Damijana, Conservator, Institute for Natural and Cultural Heritage, 65000 Nova Gorica, Delpinova 16, SLO

The Slovene General Women's Association in Ljubljana

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 40, No. 2, 1992, pp. 98, cit. lit. 45

In Slovenia the so called women's question was first posed by some female poets and writers in the second half of the 19th century, which therefore were immediately marked as feminists. The very first institution to make the effort for improvement of the social and economic status of women however, was the Slovene General Women's Association in Ljubljana (1900-1930). Its activities are the topic of the present article.

